

491.99-5

7-14

Էմիլ Ե. Կամարյ

Հրատարակողի «Պետարոց» Կովկասեան Բնկերութեան
(Тифлисс. Мукашловский просектор, № 101)

ԱՐԵՒԵԼԱՅԱՅ ԱՃԽԱՐՀԱԲԱՌԻ

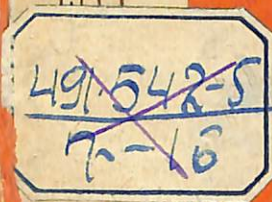
ՔԵՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆԸ

ԸՆԳՐԱԶԱՆ ՆԱԽԱՐԱՆՈՎ, ՈՐԻ ՄԷՋ ԼՈՒՍԱՐԱՆՈՒՄԻ Է
ՈՐԳԱՆԱԿԱՆ ՀԱՐՑԸ

ՄԱՍՆ ԱՌԱՋԻՆ

ՍՏՈՒԳԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆ

Կաղմեց
Ե. ԿԱՂԱՇԱՆՆԱՆ

Թ Ի Ֆ Լ Ի Ս

Տպարան «Էդուկացիոն», Նիկո. փողոց, № 17
1913

6232

49159-29

04 MAY 2010

7-134

245

28 MAR 2013

ԱՐԵՒԵԼԱՀԱՅ ԱՃԽԱՐՀԱՐԱՌԻ

ՔԵՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆԸ

ԸՆԴԵՐՁԿ ՆԵԽԵՐԵՆՈՎ, ՈՐԻ ՄԷՋ ԼՈՒՍԵՐԵՆՈՒՄԻ Ի
ՈՒՂՂԵԳՐԵԿԱՆ ՀԵՐՑԸ

425
50-7Ա

ՄԱՍՆ ԱՌԱՋԻՆ ԳՐԱԴԱՐԱՆ

1004
16367

ՍՏՈՒԳԱՐԱՆՈՒԹԻՒՆ

Կ ա զ մ ե ց
Յ. ԿՍԴՂԱՍՏԵԱՆ

Հրատարակուրիւն «Պետական» Կովկասեան Ընկերութեան
(Тифлис. Михайловский проспект № 101)

Թ Ի Յ Լ Ի Ս

Տպարան «Հասկրանս», Երև. փողոց № 17

1913

ՆԱԽԱԲԱՆ

Տասնունհինգ տարի է, որ ես նուիրուած եմ բառարանագրական գործին և այս ժամանակամիջոցում առիթ եմ ունեցել իմօտոյ ծանօթանալու մեր աշխարհիկ լեզուի քերականական կազմի հետ: Կարգալով հայ պարբերական մամուլն և հայ հեղինակների գործերը, ես անընդհատ պատահում էի այնպիսի երևոյթների, որոնք ինձ ծանօթ լեզուներում գոյութիւն չունին (իսկ ինձ ծանօթ են, բացի ոսերէնից, գերմաներէնը, ֆրանսերէնը, յունարէնը, լատիներէնն և եբրայեցերէնը):

Ոչ միայն համբալների, այլև առաջնակարկ հայ հեղինակների գործերում մենք խախտուած ենք տեսնում աշխարհաբան քերականութեան տարրական կանոնները:

Միևնոյն հեղինակի մօտ մենք յաճախ կարողում ենք. սուրբ — սուրբի և սրբի, թուփ — թուփի և թփի. միս — միսի և մսի. բիր — բիրի և բրի, իղձ — իղձի և լղձի, իղձեր և լղձեր. սերունդ — սերունդի և սերնդի. կէս — կէսի և կիսի. սենեակ — սենեակի և սնեկի. կոյս — կոյսի և կուսի. համբոյր — համբոյրի և համբուրի. նա զբօսել է և նա զբօսնել է ¹⁾. մի անիր և մի արա. մի մոռանար և մի մոռացիր, մի մօտեցնիր և մի մօտեցրու, մի վշտացնիր և մի վշտացրու, մի հարցնիր և մի հարցրու, և այլն և այլն:

1) «Ես ցերեկը Լըր եմ զբօսնել» (Շիրվանդադէ, Եւգինէ, եր. 349): «Մի ընդհատիր ինձ և մի ընկերացիր (sic!) ինձ» (Ահարոն. «Երկիր», 1906, № 48): Գաբր. Սունդ. «Ամուսիններ» հաւատս (եր. 131 և 136), հաւատացիր (եր. 122 և 160): «Մի արթնացրու (sic!) ինձ» (Ահար. «Բառախայում» եր. 315): Իսկ պ. Շիրվանդադէն անս թէ ինչպէս է հոլովում ո՞վ հարցական դերանունը. «ուժն» (sic!) զրկեցի, ուժնց աւելորդ վերցրի, ուժն (sic!) պակաս տուցի» («Պատուի համար» եր. 23): Սրանք մի քանի նմուշներ են մեր առաջնակարգ գրողների գործերից: Այս նախաբանում աւելի օրինակներ առաջ բերելու հնարաւորութիւն չկայ: Մեր լեզուի աղճատման պատկերը մենք կը տանք առանձին գրքով:

Ակամայ մարդ իրան հարց է տալիս, թէ ի՞նչն է այս այլանդակութեան պատճառը. արդեօք միշտ, որ աշխարհաբառը մի անանցեալ, յեղյեղուկ ժարգօն է, որն ամէն ոք կարող է գործածել, ինչպէս ուզենայ, թէ՞ նա ունի իր անցեալը, հաստատուն հիմքերն ու կանոնները, բայց մենք ենք տգիտաբար մեղանչում այդ բոլորի դէմ:

Եթէ մենք միեւնոյն հեղինակի գրութիւնը միօրինակութիւն տեսնէինք, կարող էինք խառնակ գրութիւնը լեզուի անկատար վիճակին վերագրել: Բայց քանի որ միեւնոյն հեղինակն ինքն իրան տրամագծօրէն հակասելով վերև յիշուած երկու ձևերն ևս գործ է ածում, հարկադրուած ենք հեղինակի գիտական հմտութիւնը կասկածի ենթարկել և հարցն անաչառ կերպով լուսաբանելու համար դիմել մեր լեզուի անցեալին և ներկային, որը պահպանուել է կենդանի ժողովրդի մէջ: Արդ, կասկած չէ կարող լինել, որ աշխարհաբառը գրաբանից աւելի հին է այն մտքով, որ երբ Սուրբ Մեսրոբը հայ նշանագրերը հնարելով սկսեց հայերէն գրել, նա լոկ հայերէն նշանագրերով գրի անցրեց արդէն գոյութիւն ունեցող լեզուի բառամթերքը, ոճաբանութիւնն և քերականութիւնը: Այս բոլորը Մեսրոպն ինքը չստեղծեց, այլ միայն գրի անցրեց: Դրանով ստացուեց մեր գրոց լեզուն, որի մէջ շեշտի կանոնները խստիւ պահպանուած ենք գտնում, և այս կողմից Մեսրոպեան գրաբառը սաստիկ նման է դասական յունարէնին: Իսկ շեշտի կանոնները կայանում են նրանում, որ երկբարբառը շեշտը կորցնելով փոխւում է հասարակ ձայնաւորի. հասարակ ձայնաւորներից երկարը շեշտը կորցնելով փոխւում է կարճ ձայնաւորի. իսկ վերջինս նոյն պայմանում փոխւում է կիսաձայնի, որը սովորաբար չէ գրւում:

Դրաբառում մենք տեսնում ենք ճիշտ նոյն պատկերը. կոյս—կուսի. լոյս—լուսն. ոյժ—ուժն. կն. մատեալ—մատեսի. ատեալ—ատենի. սենեակ—սենեկի և այլն. ծէս—ծիսի. կէս—կիսն. էգ—իգի. պարտէզ—պարտիզի և այլն. բիւր—բբի. բիժ—բժն. միւս—մսն. իղձ—ըղձի և այլն. սո՛ւրբ—սրբոյ. խո՛ւմբ—խմբի. թուփ—թփոյ և այլն:

Մեսրոպից մինչև մեր օրերը 1500 տարի է անցել, բայց լեզուի կանոնները մնացել են անխախտ: Այսօր ևս ժողովուրդն ասում է. սրբի և սրբել, ուժի և ուժով, լուսաբաց, կուսածաղիկ և կուսածին, մսի և մսացու, կիսել և կիսատ, կիսու, պարտիզ-

պանական և պարտիզպանութիւն, ծիսական և ծիսականաբութիւն և այլն: Պարզ է ուրեմն, որ մեր հեղինակները գրելով սուրբի, խումբի, թուփի, սերունդի, կէսի, ծէսի, բիժի, միսի, իղձի, պարտէզի և այլն չարաչար մեղանչում են լեզուի կանոնների դէմ ¹⁾:

Նոյնը պէտք է ասել նաև հրամայական-արգելականի կրկնակի ձևերի մասին: Արդ, հրամայական-արգելականը կազմւում է բայի անորոշ եղանակից. անել—մի անիւր. մոռանալ—մի մոռանար. մոտեցնել—մի մոտեցնիր. վշտացնել—մի վշտացնիր, հարցնել—մի հարցնիր և այլն (ասում են նաև մի անիւ, մի մոռանալ և այլն):

Իսկ մի արա, մի մոռացիր, մի մոտեցրու, մի վշտացրու, մի հարցրու անուրի ձևերը արդիւնք են տգիտութեան: Նուիրուել ազգի մտաւոր շահերին ծառայելու վեհ գործին, բարեբարուել ազգից և միեւնոյն ժամանակ չուզենալ ուսումնասիրել մայրենի լեզուի քերականութեան տարեքը, այդ մեր կարծիքով անբարեխղճութիւն է: Ժամանակ է վերջ տալ աշխարհիկ լեզուն զճաւատելու ախտին, նրա մարտիրոսագրութիւններին և մեր գրողներին անհերքելի փաստելով ապացուցել, որ գոյութիւն ունի աշխարհիկ լեզուի քերականութիւն, որը նրանք պարտական են ուսումնասիրելու, եթէ չեն ուզում յետագայ սերնդի անէծքը վաստակել:

Ահա այս նպատակով եմ կազմել ներկայ ձեռնարկը: Այդ ձեռնարկը բարեխղճօրէն ուսումնասիրողը հաղիւ թէ ժխտէ այն հիմունքները, որոնց վերայ կառուցուած է նրա շէնքը:

Այժմ դառնանք աշխարհիկ լեզուի ուղղագրական խնդրին:

Բոլոր ուղղագրական շփոթն առաջացաւ կրաւորական բայի սեռանշից, որ սկզբում, գրաբանի ազդեցութեան տակ արտայայտուեցաւ ու ձայնաւորով: Դրաբառում պատահում են միայն բայածականներ այս սեռանշով, օր. հերձուած, ստեղծուած, առեղծուած, յորինուած և այլն: Սակայն նոյն սեռանշով բայեր երբէք չեն պատահում, որովհետև գրաբառում կրաւորական բայը յատուկ սեռանիշ չունէր և արտաքին ձևով ներգործականից չէր զանազանւում. ստեղծել, եղծանել, յորինել, գրել և այլն բայերը գրաբառում և ներգործական, և կրաւորական նշանակութիւն ունին:

1) Մեր խօսքը կովկասեայ գրական բարբառի մասին է, որն իր քերականական կազմով գրաբանին շատ մօտիկ է: Իսկ տաճկահայ գրական բարբառում շեշտի կանոնները հիմնովին խախտուած են:

Այս տարօրինակ երևոյթի պատճառը, այսինքն որ գրաբառ բայը չունենալով յատուկ սեռանիշ, տուել է յատուկ սեռանշով բաղմաթիւ բայածականներ, տակաւին պարզուած չէ: Բայց որ այդ բայածականները գրաբառում հնչում էին ճիշտ այնպէս, ինչպէս գրում էին, այսինքն, հերձճած, ստեղծճած, առեղծճած, յօրինճած ևն, և ոչ թէ—հերձՅած, ստեղծՅած, առեղծՅած, յօրինՅած¹⁾, այդ անտարակուսելի է:

Կրաւորական բայը յատուկ սեռանշով մեր աշխարհիկ լեզուի ծնունդն է և սկզբում բնականաբար այդ սեռանիշը արտայայտուեցաւ ու ձայնաւորով (սպանուել, ստեղծուել, յօրինուել, գրուել, ջնջուել ևն), քանի որ նոյն ձայնաւորով, ինչպէս ասացինք, գրաբառն արդէն տուել էր բաղմաթիւ բայածականներ: Մեր նորագոյն գրականութեան ռասիփրանները, Սալապուր Արփիան, Գ. Օտեան, Ն. Ռուսինեան, ԲԺ. Հախվերդան (Սայեաթ Նօվայի հրատարակիչը), կարգաւով վերոյիշեալ կրաւորական ձեւերն և լսելով կենդանի ժողովրդի բարբառը, բնագղմամբ նկատեցին այն վիճի, որ քացուած էր գրաբառի եւ արեւելահայ աշխարհաբառի մէջ, նկատեցին, որ վերջինիս մէջ գրաբառի արտասանութիւնը խախտուած էր: Այս զգալով (սակայն չգիտակցելով), նրանք սկսեցին խորշել գրաբառի արտասանութիւնից և իբրեւ ժողովրդի հարազատ գաւաղներ, հնազանդուելով նրա ձայնին, ընդունեցին նրա արտասանութիւնն և սկսեցին գրել. սպանվել, ստեղծվել, յօրինվել. գրվել և այլն²⁾: Սակայն սրանք այդ

1) ՀերձՅած, հերձճած ևն: Մենք ռուսէն տառադարձքինք, որովհետեւ ռուսերէնը մեր ընթերցողներին մեծամասնութեանն աւելի ծանօթ է, քան եւրոպական լեզուները:

2) Այս բոլորից երևում է, թէ որքան անհիմն է պ. Ն. Աղոնցի (տ. «Բանբեր գրակ. և ար.» Բ. գիրք, եր. 135) և ուրիշների կարծիքը, իբր թէ ձայնաւորից նախադասութիւն թէ գրաբառում և թէ աշխարհաբառում վ հնչուելիս լինէր: Երանի թէ սուրբ Մեսրոպը գրելով կատուի, ձուռ, լուռ կարդալիս լինէր կատվի, ձվոյ, լվոյ ևն: Եթէ այդպէս լինէր, ուղղագրական ծանրակշիռ խնդիրը կը վերածուէր մի տղայական վէճի ւ-ի և վ-ի առաւելութեան մասին, ինչպէս այդ հասկացել են հիւնամոլներն և վեւամոլները: Բայց սուրբ Մեսրոպը գրելով Աստուած, կատուի, ձուռ, լուռ, կարդում էր Աստճած, կատճի, ձճոյ, լճոյ: Եթէ նա ու-ն վ կարդալիս լինէր, պիտի վ էլ գրէր, քանի որ այդ տառը նրա հնարած այբբենում գոյութիւն ունէր: Նա պիտի գրէր. Աստված, կատվի, ձվոյ, լվոյ կամ Աստւած, կատւի, ձւոյ, լւոյ: Այսօր էլ մենք գրելով

չընդհանրացին լեզուի ամբողջ բառամթերքի նկատմամբ, չգրեցին Աստված, նվաստ, նվէր, նվագ, կատվի ևն, Այդ անելը վերապահուած էր հանգուցեալ Ղազարոս Աղայեանին և իր հետեւորդներին:

Ղազարոս Աղայեանի արածն ամենեւին նորութիւն չէր, այլ լուր հնի կրկնութիւնը, այն զանազանութեամբ միայն, որ նա վ-ն փոխարինեց ւ-ով: Սակայն այս ևս նորութիւն չէր, որովհետեւ նրանից դարեւ առաջ գրած ձեռագրերում պատահում են նուազ, նւաստ և նվաստ գրութիւնները («Բանբեր», Բ., եր. 134):

Սակայն հանգուցեալն իր հիւնագրութիւնը մի նորութիւն և պանծալի գիւտ կարծելով, կազմեց «նոր» ուղղագրութեամբ հայ ծխական ուսումնարանների համար ձեռնարկներ և առանց նշանակութիւն տալու իր դէմ բարձրացած բողոքներին, տարածեց հիւնագրութիւնը հայ ուսումնարաններում: Ուստի և ներկայ սերնդի մի մասը, որը գրագիտութիւնը սովորել է հանգուցեալ Աղայեանի կազմած դասագրքերով, հիւնագիր է: Հիւնագիրները «նորագիւտ» ուղղագրութիւնը տարածելով լեզուի ամբողջ բառամթերքի վերայ, նախ առանց ազգի հաւանութեան խախտեցին նրա նուիրական աւանդի, մայրենի լեզուի, աւանդական ուղղագրութիւնը, որը մեր կարծիքով անսերելի սխալ էր: Երկրորդ, նրանք մեղանչեցին լեզուի և լեզուագիտութեան մի քանի հիմունքների դէմ և ահա թէ ինչու: Աստուածաշնչում յիշուած և բոլոր ազգերից էլ անփոփոխ կերպով տառադարձւած Սամուէլ (=Աստծուց լսուած), Էմմանուէլ (=ընդ մեզ Աստուած), և Փաւստոս Բիւզանդացու մօտ յիշուած Մանուէլ յատուկ անուններն

Աստուած, կատուի, ձուռ, լուռ, կարդում ենք Աստճած, կատճի, ձճի, լճի և ոչ թէ Աստված, կատվի, ձվի կամ Աստւած, կատւի, ձւի, լւի, որովհետեւ հայ լեզուի ողուն հակառակ է և ոչ մի հնարաւորութիւն չկայ ու ձայնաւորին վ կամ ւ բաղաձայնի հնչիւնը յատկացնելու: Սրան կարող է իբրեւ անալոգիա ծառայել ռուսէնում ПЛАТИТЬ բայի հնչումը ներկայում և կրաւորական բայածականում: Որովհետեւ այս ձեւերում շեշտը ընկնում է նախափնջին վանկի վրայ, հրամայողաբար պահանջում է «ПЛАТИТЬ», «ПЛАТЯТЬ», «УПЛАЧЕНЬ», «ЗАПЛАЧЕНЬ» ձեւերն արտասանել «ПЛОТИТЬ», «ПЛОТЯТЬ», «УПЛОЧЕНЬ», «ЗАПЛОЧЕНЬ» ինչպէս այդ առաջարկել է Գրոտն իր ռուսէնի ուղղագրութեան ձեռնարկում, եր. 23: Սակայն ոչ մի ուսուցիչ Գրոտնի առաջարկած կանոնը չի կատարում, այլ բոլոր ուսանողներն էլ այս ձեւերը կամ ուղիղ գրում և սխալ արտասանում են (ПЛАТИТЬ, ПЛАТЯТЬ և այլն) և կամ սխալ գրում և ուղիղ արտասանում են (ПЛОТИТЬ, ПЛОТЯТЬ, УПЛОЧЕНЬ, ЗАПЛОЧЕНЬ):

անգամ նրանք «ուղղագրեցին» Սամելլ, Էմմանելլ և Մանելլ, առանց իրենց հաշիւ տալու, որ դրանով նրանք բոլոր ազգերի լեզուների դէմ են գնում: Ոչ մի կասկած չկայ, որ նոյն հիւնամոլները վաղը կամ միւս օրը Պուանկարէ ֆրանսիական հասարակապետութեան նորընտիր նախագահին պիտի վերամիւրտեն Պուանկարէ, իսկ ալտրուիզմ բառը պիտի կարդան ալտրելիզմ, որովհետեւ հիւնամոլների լոգիկայով ուն ձայնաւորից առաջ միշտ էլ է կարդացուում: Իսկ վեւամոլներն այս անունները այսուհետեւ կը գրեն. Սամվելլ, Մանվելլ, Պվանկարէ, ալտրվիզմ (չէ որ ուն ձայնաւորից առաջ միշտ էլ վ է հնչուում): Սակայն հիւնամոլներն և վեւամոլները ուն և կամ վ հնչելու կանոնը սահմանելիս պէտք է նաեւ մի միջոց հնարէին վերոյիշեալ թիւրիմացութեան առաջն առնելու: Ինչպէս յայտնի է, ց (զ) տառը ֆրանսերէնում երբեմն ժ է արտասանուում, օր. générale, génie, George, Gille ևն: Ֆրանսերէնն այս կանոնն ընդունելով, գտել է միջոց նաեւ ցոյց տալու, թէ երբ ց-ն զ է արտասանուում օր. guerre, guérison, Guillaume. Մեր անմահ Մեսրոպն ևս, հնարելով և նշանագիրը, որն և՛ բաղաձայնի, և՛ կիսաձայնի նշանակութիւն ունէր, հնարեց նաեւ վ-ն, որպէսզի ծով, կով, սով և նման բառերը չկարդացուեն ծով, կու, սու, ինչպէս այդ պընդում է հէնց ինքը պ. Ադոնցը: Իսկ մեր «նոր Մեսրոպները» իրենց բարեմիտ գիտելով բարեկոնեան խառնակութիւն են ձգել մեր լեզուի մէջ:

Բռնութեան արձագանքը բռնութիւնն է: Հիւնամոլները սկսեցին կամաց-կամաց վ տառի կիրառութիւնը այբբենից հանել, և հիւնագրութիւնը օրէցօր առաջադիմում էր շնորհիւ Ա. Ադայեանի և ուրիշների հիւնագիր դասագրքերի: Հակառակորդների բողոքները զուր էին անցնում: Այն ժամանակ հրապարակ ելաւ հայագէտ պ. Ստ. Մալխասեանը, որը հիւնը ձայնաւոր տառ յայտարարելով, պահեց միմիայն իւ երկրարբառում, ֆնացած դէպքերում փոխարինեց վ-ով, գրելով. Աստված, ավար, ազնիվ, ավագ, գրվում է, գնվում է, կատվի ևն: Դրանից առաջ պ. Ստ. Մալխասեանը ուղղիր էր, վերոյիշեալ բառերը գրում էր ու-ով. (գրուում է, գնուում է, կատուի ևն) և հետեւելով ընդհանրացած մոլար հայեացքին, իբր թէ ուն ձայնաւորներից առաջ վ լինէր կարգացուելիս, վերոյիշեալ բառերը տողագարձնում էր, գըր-ուում է, գըն-ուում է, կատ-ուի և կարդում էր գըր-Յում է, գըն-

Յում է, կատ-Յի, մի խօսքով նա խնդրի էութիւնը միւսների պէս չէր ըմբռնել և կարծում էր, թէ հարցը ւ-ի և վ-ի կիրառութեան մասին է, այն ինչ, ինչպէս վերև տեսանք, հարցը Կ (ՕՍ=ՈՒ) և Ե (Վ=Վ=Վ=Վ) հնչիւնների մասին էր: Վերև մենք ասացինք, որ ՈՒ ձայնաւորը երբէք չէր կարող իր բնութիւնը փոխել և իբրև բաղաձայն վ (Վ) արտասանուել, որ Մեսրոպը գրելով կատուի, արտասանում էր կատուի և ոչ թէ կատվի կամ կատի:

Պ. Ստ. Մալխասեանը, ցանկանալով դիմն Բեեղդեբուղի միջոցաւ հալածել—հիւնագիրների դէմ նրանց զէնքով, այսինքն բռնութեամբ, կռուել, զիտմամբ, առանց ո՛րևէ գիտական հիմքի դիմեց վեւամոլութեան, ցանկանալով դրանով խոչընդոտ հանդիսանալ հիւնագիր ձեռնարկների տարածուելուն: Սակայն նա դրանով մեղանչեց պատմական ճշմարտութեան դէմ: Բանն այն է, որ ւ-ը դեռ հինգերորդ դարում ոչ միայն կիսաձայն, այլև բաղաձայն էր և իբրև բաղաձայն բառերի միջում և վերջում բացառիկ կիրառութիւն ունէր: Այս անհերքելի փաստերով ապացուցել էր պ. Ն. Ադոնցը: Սա իր հրատարակած «Բանքեր գիտութեան և արուեստի», Բ., եր. 129—154 զետեղած հիմնալից յօդուածում առաջ է բերում բաղաձայն օտար բառեր, որոնց միջում և վերջում Ե (=Վ=Վ) հնչիւնը տառադարձած է հայերէն ւ-ով և ոչ թէ վ-ով: Աչքի առաջ ունենալով այն հանգամանքը, որ շատ խեղճ ու կրակ հայ ուսուցիչներ պ. Ստ. Մալխասեանի միտումաւոր քարոզից մոլորուած ուղում էին «ակադեմիկոսներին» զիմել և իմանալ, թէ վ և լ նշանագրերից ո՛րն է իսկապէս արտայայտում Ե (=Վ=Վ) հնչիւնը, մենք այստեղ առաջ ենք բերում պ. Ադոնցի յօդուածի մի մասը, ուր առաջ են բերուած օտար բառերը հայերէն տառադարձութեամբ հանդերձ. լտ. наѣс (հյ. նաւ), պրս. ٿپاѣ (հյ. գրաւ), լտ. аѣс (հյ. հաւ), լտ. аѣѣс (հյ. հաւ), մնսկ. дѣс (հյ. տիւ), ասոր. ܟܥܥܝܥ (հյ. հաշիւ), զենդ. देषा (հյ. դեւ), զենդ. сѣаѣ (հյ. սեաւ):—Պհլ. 𐭮𐭭𐭮𐭭 (հյ. վաւեր), պհլ. 𐭮𐭭𐭮𐭭 (հյ. աւար), պհլ. 𐭮𐭭𐭮𐭭 (հյ. աւաշ), պհլ. 𐭮𐭭𐭮𐭭 (հյ. դիւան), պրսկ. 𐭮𐭭𐭮𐭭 (հյ. գաւազան), պհլ. 𐭮𐭭𐭮𐭭 (հյ. կաւատ), պրսկ. 𐭮𐭭𐭮𐭭 (հյ. Արտաւազդ) և այլն և այլն:

1) Նոյն բառերի լատիներէն տառադարձութիւնն է navis, girav, avis և այլն: Մենք մեր ընթերցողների յարմարութեան համար ասերէն տարադարձութիւնն առաջ բերինք:

Աչքի առաջ ունենալով նաև այսուհետեւ, հազիւ, արդարեւ, իբրեւ, կամաւ, վերեւ, ներքեւ, ազնիւ, արդեւք, թագաւոր, հոգեւոր, գօրաւոր, կարեւոր, շահաւէտ, գինեւէտ և նման բազմաթիւ հայերէն բառերի ուղղագրութիւնը, պ. Ադոնցն եկել էր այն ճիշտ եղբակացութեանը, որ տակաւին հինգերորդ դարում էլ չէր միայն կիսաձայն, այլև բաղաձայն էր և գրւում էր բացառապէս բառերի միջում և վերջում, մինչդեռ վ-ն բառերի միջում և վերջում գրւում էր միմիայն ու-ից յետոյ, թիւրիմացութեան տեղիք չտալու համար, օր. սովորել, բովել, սով, կով ևլն (որովհետեւ չէր կարելի գրել սուրբել, բուել, սու, կու ևլն):

Պ. Ադոնցի այս յօդուածը յայտնի էր պ. Ստ. Մալխասեանին: Սակայն նա կանգնած լինելով կուսակցական հողի վերայ, կուսակցաբար էլ վարուեց, կամենալով զօռով հիւնը վտարել Մեսրոպեան այբբենից, որով և ուղղագրական շփոթն աւելի ևս սաստկացաւ: Հարկ չկայ բացատրելու, որ վ-ն կոշտ, իսկ ւ-ն իբրև բաղաձայն փափուկ արտասանութիւն ունի և չպէտք է այս երկու տառերը միմեանց հետ շփոթել:

Ահա հիւնագրութեան և վեւագրութեան համառօտ պատմութիւնը:

Այժմ կրկին դառնանք բուն խնդրին: Որ Սուրբ Մեսրոպը գրելով ստեղծուած, կատուի, լուոյ, ձուոյ, այդպէս էլ կարգում էր, դրանում, ինչպէս ասացինք, ոչ մի կասկած չկայ: Եթէ այս և նման բառերում Մեսրոպն և իր ժամանակակիցները ու-ն վ կամ ւ լինէին արտասանելիս, այն ժամանակ պիտի գրած լինէին. ստեղծված, կատվի, լվոյ, ձվոյ և կամ ստեղծւած կատուի և այլն: Զ¹ որ թէ վ և թէ ւ տառն ինքը Մեսրոպը գտաւ: Ուրեմն քանի որ В (W—V) հնչիւնի համար Մեսրոպեան այբբենում երկու նշանագրեր կային, ինչ կարիք կար վ-ի կամ ւ-ի տեղ ու գրել և թիւրիմացութիւնների առիթ տալ:

Սակայն լեզուագէտ պ. Ն. Ադոնց այս ակսիօմայի դէմ աչքերը խփելով, պնդում է, որ դեռ հինգերորդ դարում հայերը վերոյիշեալ և նման բառերում ու-ն ւ են արտասանելիս եղել, հետեւեալ զարմանալի տրամաբանութեամբ. «Երբ նախագաւ ձայնաւորը սղւում է», գրում է պարոնը ¹), «հիւնը մնալով բաղաձայնի առաջ, թէեւ պահում է իր հնչիւնը ²), բայց գրութեան

1) Բանբեր, եր. 140:

2) Ստորագծումը մերն է:

մէջ փոխւում է ու-ի»: Իբրև ապացոյց իր ասածի պարոնը ստորև առաջ է բերում մի շարք պարսկերէնից փոխ առած հայերէն բառեր, որոնք սակայն իր ասածը ոչ թէ հաստատում, այլ գլխովին հերքում են: Պ. Ադոնցի ասելով պահլաւ. ПАТИВАСТА բառի սկզբնական ձևը հայերէնում եղել է ПАТИВАСТ, յետոյ «ի-ի սղւմամբ» պատը-ւնստ և յետոյ պատոււստ: Այսպէս և պահլաւ. ПАТИВАРА, հայ. պատի-ւար=պատը-ւար=պատու-ար=պատուար և այլն: Բոլորովին չի հասկացւում, թէ ինչպէս, ինչ հիման վերայ այս բառերում ւ-ն փոխուելով ու-ի, այնուամենայնիւ իր բնական հնչիւնը (ւ) պահպանում է:

Պարոն Ադոնցը նոյն անհասկանալի բացատրութիւնն է տալիս նաև իւ-ով վերջացող բառերի շեղ հոլովներում երևացող առեղծուածական ու-ին. հաշիւ—հաշը-ւի=հաշուի (որն ըստ պ. Ադոնցի կարդացուելիս է եղել հաշիւ=հաշվի)

Յետոյ (եր. 143) պ. Ադոնցն ինքը կասկած է յայտնում իր ենթադրութեան մասին: Այստեղ հարկ ենք համարում յիշել, որ պ. Ադոնցի ուսուցիչ պ. պրօֆ. Մառը իւ-ով վերջացող բառերի շեղ հոլովներում երևացող ու-ի առեղծուածին բոլորովին ուրիշ բացատրութիւն է տուել, որը, չգիտեմ ինչո՞ւ, պ. Ադոնցի ուղղագրութիւնից վրիպել է: Վերջինս ենթադրում է ¹), որ իւ-ով վերջացող գոյականների սկզբնական ձևն իբր թէ եղել է նախապատմական հայերէնում ոյւ, որը շեշտի աղդեցութեամբ դարձել է ու, ապա ի, օր. թոյւ—թոււ—թիւ, կոյւ—կոււ—կոիւ, հովոյւ—հովու—հովիւ և այլն: Իբրև անալոգիա պրօֆ. Մառն առաջ է բերել հայերէն լոյս—լուս—լիս բառը: Եթէ այս ենթադրութիւնն ուղիղ լինէր, իհարկէ սրանց սեռականում յայտնուող ու-ն հասկանալի կը լինէր (թուոյ, կուոյ, հովուի): Սակայն պ. պրօֆէսորի ասածն է և կը մնայ լոկ. ենթադրութիւն, որը նոյն իսկ իր աշակերտին ընդունելի չէ:

Ուրեմն իւ վերջացող գոյականների շեղ հոլովներում երևացող ու-ի առեղծուածը տակաւին պարզուած չէ:

Այժմ ներելի լինի նոյն խնդրի մասին մեր կարծիքն ևս յայտնել: Արդ, մեր դասական լեզւում у (ou=ու) փափուկ և В (W=V=վ=ւ) կոշտ հնչիւնները միմեանց հետ շփոթւում էին,

1) Грамматика древне-армянского языка. Этимология. С. П. Б. стр. 28 и 41

և առաջին փափուկ հնչիւնը միշտ գերադասուում էր ի ֆուս երկ-
րորդի ¹⁾։ ու-ով վերջացող գոյականների ²⁾ շեղ հոլովները, որոնց
մէջ գրւում էին ուի, ուա, ուո, ուօ (և ոչ թէ վի, վա, վո, վօ
կամ լի, լա լօ) եւն ձևերը, ու-ի գերադասութեան համար արդէն
հաստատուն հող էին պատրաստել։ Հետեւելով այս կանոնին, մեր
նախնիները նաև իւ վերջացող բառերի շեղ հոլովներում երևա-
ցող լ-ն դարձրին ու և սկսեցին այդպէս էլ կարգաւ, որով
հովիւ, հաշիւ, թիւ, կոիւ, պատիւ և նման բառերից ստացուեցան
հովուի, հաշուի, թուոյ, կուուոյ, պատուի ձևերը, այնինչ սրանք
շեշտի կորստից և ի ձայնաւորի սղումից յետոյ պիտի գրուէին
և հնչուէին հովլւի, հաշլւի, թլւոյ, կուլւոյ պատլւոյ=հովւի
հաշւի, թւոյ, կուոյ, պատուոյ։ Որ մեր նախնիները յաճախ վ (լ)
կոշտ բաղաձայնը կամայօրէն տառադարձուում էին փափուկ ու
ձայնաւորով, դրա համար մենք ունինք բազմաթիւ անհերքելի
փաստեր։ Այսպէս նրանք Albania (Албаниа) կամայօրէն տառա-
դարձրել են Աղուանք (փոխանակ Աղվանք կամ Աղւանք տառա-
դարձնելու), Եօթներորդ դարու պատմագիր Սերէոսն Apar-vez
(Апар-вез) զուտ պարսկական յատուկ անունը տառադարձրել է
Ապրուէզ և ոչ Ապրվէզ կամ Ապրւէզ։ Հարկաւոր է աւելի հաս-
տատուն փաստ գտնել մեր նախնիների կամայականութեան։
Մենք եւ, մանաւանդ տաճկահայերը, ընտելացած լինելով վ-ը
կամ լ-ը ու տառադարձնելու ախտին, Schwaben, Schweden,
Zwingli, Москва, Арагва, Дарвинъ, ксарцъ և այլն բառերը
տառադարձրել ենք Շուաբիա, Շուեդիա, Յուինզլի, Մուկուա,
Արագուա, Դարուին, կուարդ և այլն։ Այս և նման անունները
սխալ տառադարձնելով, սխալ էլ կարգում ենք, որով և օտար-

1) Ուրիշ լեզուներում եւ նման երկոյթ նկատելի է։ Հին լատիններէնում
ու հնչիւնի համար առանձին տառ գոյութիւն չուներ, այլ V տառն երբեմն
վ (B), իսկ երբեմն էլ ու (Y) էր հնչւում, և այս ամենալաւ ապացոյցն է, թէ
ինչպէս այդ լեզւում այս երկու հնչիւնները միշտ իրար հետ շփոթւում էին։
Հռոմայեցոց աննշան կայսրներից մէկը (եթէ չեմ սխալւում, Կալիգուլան) իր
անունն անմահացրեց նրանով, որ ցանկանալով թիւրիմացութեան տառն առ-
նել, V կրկնահնչին տառից ստեղծեց Ա տառն, որից յետոյ վերջինովս սկսուեց
արտայայտուել բացառապէս ու հնչիւնը, իսկ V-ն մնաց վ հնչիւնի համար։
Հատկապէս januaris անունը գերմաներէնում դարձել է Januar, ֆրանս. jan-
vier, առ. январь եւն։

2) Ահա ու-ով վերջացող մի քանի գոյականներ. կատու, ձու, լու, մե-
ղու, պրատու, բու, կկու, չու, պարզեատու, վերարկու, եղջերու եւն։

ազգի բառերը մեր լեզւում դառնում են. Москва, Арагва, Да-
рвинъ, ксарцъ եւն։ Արդ, միթէ այս կամայականութիւն չէ-
միթէ յետադիմութիւն չէ ունենալ օ (W=V) հնչիւնի համար եր-
կու նշանագրեր. վ և լ, և միևնոյն ժամանակ շարունակել օտա-
րազգի բառերն աղճատել և օտարներին կարծել տալ, թէ մենք
օ (W=V) հնչիւնի համար նշանագրեր չունենք։

Մեր կարծիքով այդ և՛ կամայականութիւն, և՛ յետադիմու-
թիւն է։ Եւ որքան մենք աւանդապաշտ լինենք, չենք կարող այս-
տեղ չխոստովանուել մեր նախնիների գործած սխալը։ Մենք վե-
րոյիշեալ բառերն այսուհետեւ կը տառադարձնենք. Ապրվէզ, Աղ-
վանք, Արագւա, Մօսկւա, Դարվին, կվարդ եւն և կամ Ապրւէզ, Աղ-
ւանք, Արագւա, Մօսկւա, Դարւին, կւարդ եւն։ Վերջին գրու-
թեան եղանակը գրաբառին աւելի մօտ է, քանի որ գրաբառում
լ-ը բառերի վերջում և միջում բացառիկ կիրառութիւն ունէր ¹⁾։
Այս թիւրիմացութիւնը նախնական ուղղագրութիւնից վերացնե-
լով, մենք չենք կարող թողնել միւսը, որն առիթ եղաւ այս և
ուրիշ թիւրիմացութիւնների։ Մեր խօսքը իւ-ով վերջացող բառերի
սեռական հոլովում թիւրիմացութեամբ գրուող ու-ի մասին է։
Ուրեմն թիւ, հաշիւ, պատիւ, կոիւ, հովիւ բառերից կ'օտարացեն-
թիւի, թեւի, թւական. հաշիւի, հաշեւի, հաշւապահ. պատիւ, պատ-
ւի, պատուել. կոիւ, կուել, կուել, կուարար. հովիւ, հովել ²⁾,
հովւել, հովւապետ, հովւուհի (աւելի ուղիղ կը լինէր գրել. հովվի,
հովվել, հովվապետ, հովվուհի)։

Ինչպէս ընթերցողը մեր պատճառաբանութիւններից տեսաւ,
վերոյիշեալ երկու փոփոխութիւններն անհրաժեշտ են թիւրիմա-
ցութեամբ վանուած օ(W=V) հնչիւնն իր գերում վերահաստատե-
լու համար, որով և միանգամ ընդմիշտ առնւում է ամէն տեսակ
թիւրիմացութիւնների առաջ, միանգամ ընդմիշտ վերանում են
Մօսկւա, Արագւա, Դարվին և այլ անձան գրութիւնները։ Սակայն
արեւելեան աշխարհաբառում կազմւել է մի ուրիշ քերականական

1) Առհասարակ ամեն մի տառ որոշ կերպով արտասանւում է բառի ըսկզ-
բում, իսկ բառի միջում և վերջում նա անշուշտ փափուկ արտասանութիւն ու-
նի։ Այս է պատճառը, որ մեր նախնիները կոշտ վ-ն բառերի սկզբում, իսկ
փափուկ լ-ը բառերի միջում և վերջում են գործածել։

2) Այստեղ միևնոյն օ (W=V) հնչիւնը կրկնուելով արտայայտուած է
երկու տարբեր նշանագրերով. կոշտ վ-ով և փափուկ լ-ով։ Անշուշտ այս տա-
րբերակ երկոյթն եւ հարկադրեց մեր նախնիներին լ-ն ու դարձնելու։

ձև, որը նոյնպէս անհրաժեշտօրէն պահանջում է հրաժարուել ու հնչիւնի անձա՛ գործածութիւնից ի ֆւաս վ (ւ)-ի:

Այդ կրաւորական բայի սեռանիշն է, որ կղբում նախնական ուղղագրութեան ազդեցութեամբ գրուեց ու-ով, իսկ յետոյ փոխեց վ (ւ)-ի: Գրել, ստանալ, գտնել, ուտել ևն բայերից աւելմտահայ ուազիր հեղինակները բնականաբար կազմեցին հետեւալ կրաւորական ձևերը. գրուել, ստացուել, գտնուել, ուտուել ևն: Այս շատ բնական էր՝ մանաւանդ այն պատճառով, որ, ինչպէս վերև յիշուեցաւ, գրաբառն այս սեռանշով տուել էր բազմաթիւ բայածականներ (ստացուածք, հերձուածք ևն): Այս ուազիր ձէն արեւմտահայերի համար ոչ մի ղփուարութիւն չէր ներկայացնում, որովհետեւ նրանք ներկայում և անցեալ անկատարում վերոյիշեալ բայերն այսպէս են խոնարհում. կը գրուիմ, կը գտնուիմ, կստացուիմ... կը գրուիս, կը գտնուիս, կստացուիս... կը գրուի, կը գտնուի, կստացուի ևն: Կրաւորականի սեռանշի այսպիսի գրութիւնն և ընթերցանութիւնը տաճկահայերին ոչ մի ղփուարութիւն չէր կարող պատճառել, քանի որ այդ միանգամայն համապատասխան էր նախնական ուազիր գրաբառի ուղղագրութեան:

Սակայն ուստի բարբառում վերոյիշեալ ձևերն այլ կերպ կազմուեցան: Ռուսահայ բարբառում կրաւորական բայի ներկան և անցեալ կատարեալը կազմուում են այսպէս. գտուում եմ, ստացուում եմ, գտնուում ես, ստացուում ես, գտնուում է, ստացուում է. գտնուում ենք, ստացուում ենք ևն: Գտնուում էի, ստացուում էի ևն: Այսպիսով առաջ եկաւ մի անտանելի, հայերէնի հնչիւնաբանութեան ոգուն բոլորովին հակառակ ձև: Բանն այն է, որ հայը չէ սիրում նոյն իսկ երկու ձայնաւորներն առանց թարմատարի միմեանց յետեից հնչել, ուր փնաց նոյն ձայնաւորը կրկնել: Леон (Leo) Георг (Georg) Фараон բառերը հայն տարադարձրել է Լեոն, Գէորգ, Փարաոն¹⁾, Баал (Baal) անունը տառադարձրել է Բաճաղ ևն: Ռուերէն есауль բառը մենք տառադարձրել ենք եսաւուլ և այսօր ևս Հայաստանի շատ գաւառներում արտասանում և գրում են. էյի, էյիբ էյիին ևն: Ուստի և հարց է ծագում, թէ ինչպէս առաջացան ռուսահայ բարբառում վերոյիշեալ անտանելի ձևերը,

որոնց մէջ ու ձայնաւորը կրկնուում է: Դիմելով մեր աշխարհիկ լեզուի անցեալին, մենք համոզուում ենք, որ սկզբում վերոյիշեալ անտանելի ձևերն իսկի գոյութիւն էլ չեն ունեցել, և այդ ձևերի գոյութիւնն արդի ուստի բարբառում լոկ թիւրիմացութեան արդիւնք է: Սկզբում այդ ձևերն ևս գրութիւն են եղել թարմատարով, ինչպէս և վերոյիշեալ Լեոն, Գէորգ, Բահաղ բառերը: Նրանք գրելիս են եղել. գրուվում է, ստացուվում է, գտնուվում է, ուտուվում է: Սրան անհերքելի ապացոյց է այն, որ տակաւին 17-րդ դարու աշխարհաբառում մենք կարողում ենք «յուսահատում են և ցրուվում»¹⁾: Ուրեմն այս ձևերն ևս սկզբում, համաձայն հայ լեզուի հնչիւնաբանութեան ոգուն գրութիւն և կարգացուելիս են եղել թարմատարով, որը կարող էր լինել վ կամ ւ: Սակայն այստեղ ևս շատ շուտով շեշտն ունեցաւ իր ազդեցութիւնը: Աշխարհաբառում շեշտը, ինչպէս յայտնի է, վերջին վանկի վերայ է: Գրուվում է, ստացուվում է, գտնուվում է, ուտուվում է ձևերը շնորհիւ շեշտի կորստի շուտով դարձան. գրվում է, ստացրվում է, գտնրվում է, ուտրվում է = գրվում է, ստացվում է, գտնվում է, ուտվում է: Ուրեմն նախնի աշխարհաբառում գրուում է, ստացուում, գտնուում է, ուտուում է ձևեր գոյութիւն չեն ունեցել: Այդպիսի ձևերի գոյութիւնն արդի աշխարհաբառում արդիւնք է թիւրիմացութեան: Միմիայն հարց կարող է լինել վ կամ ւ թարմատարի մասին, այսինքն թէ ինչպէս պէտք է գրել վերոյիշեալ ձևերը. գրվում է, ստացվում է, գտնվում է, ուտվում է, թէ՞ գրուում է, ստացուում է, գտնուում է, ուտուում է: Արդ, ինչպէս վերև առաջ բերած Լեոն, Գէորգ յատուկ անունների տառադարձութիւնից ևս երևում է, վերոյիշեալ դէպքերում իբրև թարմատար պիտի ծառայէ փափուկ ւ-ն և ոչ թէ կոշտ վ-ն, ուրեմն և գրուում է, ստացուում է, գտնուում է, ուտուում է գրութեան ձևը գերադասելի է, մանաւանդ որ այս գրութեան ձէն իր փափուկ արտասանութեամբ ուազիր գրաբառին տուելի մօտ է և բացի սրանից գրաբառում ւ-ն բառերի վերջում և միջում բացառիկ գործածութիւն ունէր:

1. Эзовъ: Сношенія Петра Великаго съ армянскимъ народомъ, стр. 434: Այս իսկ ձէն ապացուցանում է, որ նախկին աշխարհաբառում անորոշ եղանակի սեռանիշն ու էր և ոչ վ կամ ւ, ուրեմն ցրուել: գրուել ստացուել և այլն:

1) «Բանբեր» եր. 142:

Ահաւաստիկ այս լոկ հնչիւնաբանական երևոյթը հիւսնամոլ
և վեւամոլ հեղինակներն ընդհանրացնելով սկսել են գրել, գրել
—գրվել, գրածը—գրվածք, ստացել—ստացվել, ստացվածք—
ստցվածք եւն: Այս դեռ հասկանալի է: Սակայն սրանով չբաւա-
կանանալով նրանք խախտեցին լեզուի արտասանութիւնն և սկսե-
ցին սուանց ձրեէ բանաւոր հիմքի գրել, կատի—կատվի, լի—
լվի, ձի—ձվի, լեզի—լեզվի, Աստած—Աստված, նւէր—նվէր,
նւագ—նվագ, Մանէլ—Մանվէլ, էմմանէլ—էմմանվէլ: Ոչ մի
կասկած չկայ, որ նոյն մարդիկ վաղը կամ միւս օրը պիտի գրեն.
Պւանկարէ—Պւանկարէ (չէ՞ որ ըստ այդ հիւսնամոլ և վեւամոլ
Մեսրոպների ուն ձայնաւորից առաջ է կամ վ է հնչւում), ալարը-
ւիգմ—ալարվիգմ, Սրանով հիւսնամոլ և վեւամոլ հեղինակներն
ոչ միայն ծաղր ու ծանալի առարկայ են դարձել օտարազգի-
ների աչքում, այլև խախտել են մեր լեզուի արտասանութիւնը:
Արդէն յիշեցինք, որ Մեսրոպն և իր ժամանակակիցները գրելով
կատուոյ, լուոյ, ձուոյ լեզուոյ եւն, այդպէս էլ կարգում էին:
Այսօր ևս տաճկահայերն և Ռուսաստանում հաստատուած հայ
գաղութները (օր. Ղրիմի և Ն-Նախիջևանի հայերը) գրելով կա-
տուի, լուի, ձուի, լեզուի, Աստուած, նուէր, նուագ, ստացուել,
ստացուածք եւն, ճիշտ այդպէս էլ կարգում են, այն է կատչի,
լչի, ձչի, լեզչի, Աստչած, նչէր, նչագ, ստացչել, ստացչածք և
այլն: Իսկ հիւսնամոլներն և վեւամոլները իրենց կամայական ուղ-
ղագրութեամբ փոխում են ոչ միայն տառը, այլ և դարերով հաս-
տատուած արտասանութիւնը, հաստատում են մի նոր վիճ ուռ-
սահայերիս և տաճկահայերի մէջ: Կարելի էր այս հեղինակների
հետ համաձայնուել, եթէ նրանք իրենց արածն ապացուցանէին.
սակայն նրանց արածն և ասածները ոչ մի հիմք չունին: Նրանց
կամայական ուղղագրութիւնները լիքն են ներքին հակասութիւն-
ներով և միմիայն շփոթ և խառնակութիւն են առաջացրել մեր
լեզուի մէջ: Մենք մաքառելով մեր նախնիների ակնյայտի մո-
լորութեան դէմ, կը գրենք. Աղվանք, Ապրվէզ, Արագվայ, Մօս-
կվա (կամ Աղւանք, Ապրւէզ, Արագւա, Մօսկւա), Թւի, պատուի, հաշ-
ւի եւն: Մաքառելով մեր նորերուկ հիւսնամոլ և վեւամոլ հեղի-
նակների դէմ կը գրենք, համաձայն մեր լեզուի սուանդական ուղ-
ղագրութեան. Աստուած, նուէր, նուագ, կատուի, լեզուի, ձուի
եւն: Էմմանուէլ, Մանուէլ, Մամուէլ, Պուանկարէ, ալարուիգմ և
այլն: Այլև, աչքի առաջ ունենալով մեր լեզուի հնչիւնաբանական

օրէնքները, կը գրենք. գրւում է, ստացւում է, գտնւում է, ուռ-
ւում է, լեզւում (==լեզուում==լեզրւում==լեզնւմ), ձւում (==ձուում
==ձրւում==ձուում), Սուրմալւում (==Սուրմալուում==Սուրմալրւում
==Սուրմալնւում): Կարելի էր գրել նաև կրաւորական բայի միւս
ձեերը ւով, ինչպէս գրւել, գրւած, գրւող, գրւածք: Սակայն
աւելի հեռու գնալն և լեզուի ուղղագրութեան մէջ առանց ան-
հրաժեշտ պահանջներ զգալու կամայական փոփոխութիւններ ա-
նելը մեր կարծիքով կամայականութիւն է:

Պ. Ն. Աղոնցը 1904 թ. իրեն հրապարակօրէն Ղազ. Աղա-
յանի աշակերտ և հիւսնապաշտ խոստովանուելով, առաջարկեց աշ-
խարհաբառի ուղղագրութեան մէջ մի փոփոխութիւն ևս մտցնել,
այն է համը յ-ն բայերի և բազմավանկ բառերի վերջում զեղչել
և դրել. դա, կա, ստանա, քահանա. արեղա, սատանա, լումա,
կաթսա, շուկա, ամիրա, շղթա, փիլիսոփա, յետո, ներքո եւն:
Իրրև հաստատութիւն իր կարծիքի պարունը յայտնում էր, որ վե-
րև առաջ բերած գոյականները վերցրած են ասորերէնից, իսկ
ասորի լեզւում նրանք վերջանում են լոկ ա-ով, ասանց յ-ի
(каһна, авила, сатана եւն): Այս բառերի շեղ հոլովներում յ-ն
երկու ձայնաւորների մէջ մտել է շնորհիւ այն հանգամանքի, որ
հայը չի սիրել և չի սիրում երկու ձայնաւորներ միմեանց յետե-
ւից արտասանել. և երբ հարկ է եղել երկու ձայնաւորներ մի-
մեանց յետեւից արտասանելու, հայը դրանց մէջ ձգել է յ, և թար-
մատարները: Այսպէս յունարէն στοα, стоикос, хаос, Леон, Фа-
раон, Троа բառերը հայն տառադարձել է. ստոյա, ստոյիկեան,
քաւոս, Լեւոն, Փաբաւոն, Տրովա ¹⁾: Մեր կողմից կաւելացնենք,
որ թարմատարն անխուսափելի է դառնում հայերէնում նաև այն
դէպքում, երբ նոյն ձայնաւորը կրկնւում է, օր. Баал անունը
հայը տառադարձել է Բահալ:

Պարոն Աղոնցի ասածը մեր կարծիքով ուղիղ է: Յ-ն իրրև
թարմատար մուտք գործելով վերոյիշեալ բառերի շեղ հոլովների
մէջ (քահանայի, արեղայի, սատանայի եւն), թիւրիմացութեամբ
գրւել է վերոյիշեալ բառերի ուղղական հոլովներում ևս: Եւ պ. Ա-
ղոնցի այս նկատողութիւնը պէտք է մտնի աշխարհաբառի քերա-

1) «Բանբեր», Բ., եր. 142:

կանութեան մէջ: Բայց միթէ ամէն մի այսպիսի նկատողութեան պատճառով թոյլատրելի է լեզուի աւանդական ուղղագրութիւնը տակնուվրայ անել: Ինչո՞ւ պ. Ադոնցը «պարոն» բառը բարձն չէ գրում, չէ՞ որ այդ баронъ երոպական բառն է... Ինչո՞ւ նա չէ գրում եանուար, չէ՞ որ այդ լատիններէն januar բառն է... Պ. Ադոնցն իր յօդուածով նոյնպէս յիշում է, որ ձեռագրերում պատահում են՝ եին և էին, ուտին և ուտէին ձեւերը: Ես ունիմ նամականեր պ. Ադոնցի հայրենակից զարաբաղցիներէց, որոնց մէջ նրանք գործ են ածում էյինը, էյիք, էյին ձեւերը:

Իսկ մօտ 200 տարի առաջ պ. Ադոնցի հայրենակիցները ահա թէ ինչպիսի հայերէն էին գրում. աղարկել. նոցայ. պախել (=պահել), օսմանլուլին խէտ (=հետ), գորայ, ուրէնց (իրենց) ասկն, ինչ կէրպիվ որ ճար կոյ լինի (=կը լինի), պէթկական, կենդանոյթուն, ոնչիչ (=ոչինչ), ուրէնց հավաղըն կոյ պախեն, ուրէնց կալէ նմար (=գալու համար), լէվ (=լաւ) տեղարէնքն հասալ, խօսեցալ, հրամանայիք, տվէլ անք (=տուել ենք), դո միան գոս (=գու միայն գաս), գըվեցալ, փօղօւրդ, ւարել (=վարել), մեզ կոտորում ան (=են), փօքըն էսիր ան տանում, աստուածայսէր թագայորիս մերոյ, ցրուվում են, լույս, առատայծաւ պարգևայտուէ, ի մէջ անօրէն բոնայւորացս, այս թողթս կէն կէն (տես Эзовъ: Сношенія Петра Великаго съ Армянскимъ народомъ, стр. 402—436):

Արդ, միթէ կարելի է այս բոլորի վերայ հիմնուելով լեզուի աւանդական ուղղագրութիւնը փոխել: Մեր կարծիքով ոչ: Եթէ մենք այսպէս վարուէինք, Մեսրոպեան այբբենում տառ չէր մնայ:

Առանց ծայրայեղ անհրաժեշտութեան չի կարելի լեզուի ուղղագրութեան մէջ փոփոխութիւններ մտցնել: Նախ հրապարակելու հանգուցեալ Աղայեանն իր հիւնագրութեամբ, ապա պ. Ադոնցն իր համը յ-ի յապաւումով, ապա պ. Ստ. Մալխասեանն իր վեւագրութեամբ, ապա ուրիշներն իրենց օպրութեամբ, ապա մի ծխական ուսումնարանի ուսուցիչ Մեսրոպեան գիրը լատին գրով փոխարինելու առաջարկութեամբ: Այն, ինչ որ անմահ Մեսրոպը մեզ տուել է հսկայական ջանքերից յետոյ, ծխական ուսումնարանի բարեմիտ ուսուցիչն ուղղում է մեզ մի օրում տալ... Մեր հոսոս եղբայրներն էլ ունին իրենց ուրոյն «ուղղագրութիւն» և

գրում են. Բարիդ, Պիսմարգ, Երոդօրդ, Գոմիդէ, Գոնտուգոր, Եարլամենդ և այլն:

Հարկ չկայ ասելու, որ լատիններէն այբուբենն ևս չի կարող ցաւին դարձան անել. նախ որ նա չունի հային յատուկ բոլոր հնչիւնների համար տառեր. երկրորդ, լատիններէն գիրն ընդունելուց յետոյ ևս ոմանք կը գրեն nuast, իսկ ոմանք nvast, ոմանք Astuad, իսկ ոմանք Astvad և էլի կ'ստացուի նոյն խառնակութիւնը:

Աշխարհիս երեսին չկայ կատարեալ այբուբեն: Դրա պատճառն այն է, որ միանգամ հնարած գիրը մնում է անփոփոխ, իսկ լեզուի հնչիւնները դարերի ընթացքում փոխւում են: Ռաները շատ կը ցանկային հ տառն ունենալ, բայց չունեն, որովհետև նրանց այբուբենի հնարողները լինելով յոյն հոգեորականներ, չնկատեցին, որ ոսերէնում այդ հնչիւնը գոյութիւն ունի, և չտուին նրա համար յատուկ գիր: Հնչիւնն այսօր փոքր ուսական բարձրում անվթար պահուել է, բայց և այնպէս ունի հարկադրուած են «հայկական» տառադարձնել гайканскій, Հոմերոս Гомеръ կէն: v ձայնաւորը, որը վերցրած է յունարէնից, գրւում է միմիայն мврօ բառի մէջ: Դրօտն առաջարկեց այդ տառը բոլորովին հանել ոսերէն այբուբենից, որովհետև չարժէ մի բառի համար մի տառ ունենալ: Սակայն այդ առաջարկութիւնն ևս չանցաւ, և այսօր ունի շարունակ գրւում են мврօ: Մենք և մեզ հետ ուրիշ ազգեր ոսերէն Ի տառի համար չունինք ոչ համապատասխան հնչիւն և ոչ էլ տառ: Ուստիև հարկադրուած ենք Գօլիցին, Ստօլիպին յատուկ անունները սխալ տառադարձնել, որովհետև ուղիղ տառադարձնելու հնարաւորութիւն չկայ: Ահա այսպիսի բան է այբուբենի խնդիրը:

Մեր լեզուի ուղղագրութեան գլխին դալլաքութիւններ անողները թող իմանան, որ ուրիշ լեզուների ուղղագրութիւններն աւելի ևս խառնակ են: Այսպէս գերմաներէնում միևնոյն ֆ հնչիւնի համար կան երեք նշանագրեր. f, v և ph; ոսերէնում ֆ ձայնաւորը բոլորովին աւելորդ է երևում, քանի որ կայ օ-ն. աւելորդ են երևում նաև ֆ և ֆ նշանները: Փրանսիական ուղղագրութիւնն աւելի բարդ է, իսկ անգլիականը բարդ և շփոթ: Բայց ոչ մի ուս չի համարձակուի իր ազգի տարրական դպրոցների համար կազմելու մի դասագիրք, որի մէջ ֆ-ը, ֆ-ը և ֆ-ը բացա-

կայէին, գիտենալով, որ լուսաւորութեան մինիստրն իսկոյն կ'արգելէ այդպիսի դասագրքի գործածութիւնը: Իսկ մեզ մօտ՝ շնորհիւ կենտրոնական վարչութեան թուութեան, ծխական դպրոցները մուտք են գործել դասագրքեր, որոնց մէջ լեզուի աւանդական ուղղագրութիւնը քարուքանդ է արած:

Մեր հիւանդոյ, վեւաւոր, օամոյ կէն «Մեարդաներն» իրենց «տեսութիւններն» արդարացնում են նրանով, որ իւր թէ մեր լեզուի ուղղագրութիւնը խառնակ և դժուար է: Նրանք ուզում են այդ ուղղագրութիւնը գիւրացնել, որպէսզի գրագիտութիւնն աւելի տարածուի ժողովրդի մէջ: Սակայն դրանով նրանք աւելի մեծ խառնակութիւն առաջացրին: Իսկ մեր ժողովրդի անտարբերութիւնը դէպի իր մայրենի լեզուն և առհասարակ դէպի ազգային աւանդները լեզուի ուղղագրութեան խառնակութեամբ և դժուարութեամբ չէ բացատրուում: Արդէն ասացինք, որ ուրիշ լեզուների ուղղագրութիւններն աւելի ևս խառնակ են, սակայն այդ ազգերի մէջ ուսումնաւորութիւնը ծաղկում է... Իսկ մեր աշխարհիկ լեզուի քերականութիւնը շատ հեշտ է, բայց և այնպէս մեր առաջնակարգ գրողներն իսկ զլանում են այն ուսումնասիրելու...

Նախաբանիս վերջում մի երկու խօսք ևս մեր ձեռնարկի մասին: Սա գործնական նպատակ ունի: Մենք աշխատել ենք ըստ կարելոյն գիւրամատչելի լեզու գործ ածել: Տալով բոլոր անհրաժեշտ քերականական գիտելիքները, մենք բաց ենք թողել այն ամենը, ինչ կարող էր շփոթի և թիւրիմացութեան առիթ տալ: Ոմանք կոյրզկուրայն հետեւելով ուսու քերականներին, ածականները բաժանում են երկու դասի—որակական և յարաբերական ածականների: Սակայն «ոսկէ ժամացոյց», «արծաթէ ժամացոյց», «թանկ ժամացոյց», «արժան ժամացոյց» ասացուածքներում ոսկէ, արծաթէ, ածականները նոյնքան որակ են ցոյց տալիս, որքան և թանկ, արժան ածականները: Սրանց մէջ զանազանութիւնը միայն նրանումն է, որ առաջին ածականները համեմատութեան աստիճաններ չունին (չի կարելի ասել «աւելի», «սաստիկ» ոսկէ, արծաթէ ժամացոյց), իսկ երկրորդները ունին: Այսպէս էլ մենք նայել ենք խնդրի վերայ: Ի դէպ, երեւելի է. Ուշինսկին ևս դէմ է ածականների վերոյիշեալ բաժանմանը:

Ձեռնարկս ինքնուսոյցի բնաւորութիւն ունի. սակայն նրա բուն նպատակն է ծառայել իբրեւ դասագիրք ծխական ուսումնա-

րանների բարձր, իսկ թեմական և արքունական ուսումնարանների ստորին դասարանների համար: Հասկանալի է, որ մենք մեր գործը կազմելիս չէինք կարող առանձին ուշադրութիւն չդարձնել արդի մանկավարժական պահանջների վերայ: Հին մեթոդը, անգործութեան դատապարտելով աշակերտի մտածողութիւնն, ինքնագործունէութիւնն և գիտակցական աշխատանքը, ուսուցումը հիմնում էր նրա մեքենական յիշողութեան վերայ, ծայրայեղ աստիճանի լարերով վերջինս և բթացնելով աշակերտին: Ուսուցման նոր մեթոդը, ընդհակառակն, դասաւանդութիւնը հիմնում է աշակերտի մտածողութեան, ինքնագործունէութեան և գիտակցական աշխատանքի վերայ: Ուսուցիչը դառնում է աշակերտի աւագ ընկերը, որը միայն ղեկավարում է նրա զբաղմունքները: Բայց աշխատանքը կատարողը, առարկան հետազօտողն և գիտակցաբար իւրացնողն ինքն աշակերտն է: Մեքենական արտագրութիւնները, վարժութիւններն և թելադրութիւնները, որոնցով հին դիդակտիկան լեզուի ուղղագրութիւնը սովորեցնում էր, բոլորովին ձգուած են: Նրանց տեղը մեր ձեռնարկում բռնում են կենդանի քերականական խնդիրները, որոնց լուծման ժամանակ անպայման գործում է աշակերտի ուղեղը: Այդ խնդիրները գիտակցաբար լուծելով, աշակերտը իւրացնում է և՛ իր սովորած քերականական կանոնները, և՛ աննկատելի կերպով լեզուի ուղղագրութիւնը:

Ձեռնարկս կազմելիս աչքի առաջ ենք ունեցել Ուշինսկու «Первоначальная практическая грамматика съ хрестоматией», Franz N. Fink, „Lehrbuch der neuostarmenischen Litteratursprache“, պրոֆ. Մառի յիշուած գրաբառի քերականութիւնն և այլն: Սակայն մեր գործին նիւթ մատակարարեց գլխաւորապէս մեր արդի աշխարհիկ լեզուն: Մենք աշխատել ենք գտնել այն օրէնքները, որոնցով այդ լեզուն զարգանում է: Թէ որքան այդ մեզ յաջողուել է, այդ ասելը վերապահուած է անաչառ քննադատութեանը:

Քերականութեանս երկրորդ մասը, համաձայնութիւնը, շուտով լոյս կ'ըտեսնէ:

Յ. Դադըաշեան

ԳԻՐ ԵՒ ԸՆԹԵՐՑԱՆՈՒԹԻՒՆ

§ 1. Իւրաքանչիւր բառ բաղկացած է հնչիւններից ¹⁾, իսկ իւրաքանչիւր հնչիւն ունի իրեն յատուկ տառը կամ նշանագիրը: Տուն բառը բաղկացած է երեք հնչիւններից, որոնք արտայայտուած են տ, ու և ն տառերով. ընկաւ բառը բաղկացած է հինգ հնչիւններից, որոնք արտայայտուած են ը, ն, կ, ա և ւ տառերով. օգնական բառը բաղկացած է եօթ հնչիւններից կամ տառերից. սէր, հայ բառերն՝ երեք-երեք հնչիւններից կամ տառերից և այլն:

Այս տառերն առանձին-առանձին արտասանելով տեսնում ենք, որ ա, ու, է, օ գրերն հնչում են շատ պարզ կերպով. ը-ն և յ-ն փափուկ, թոյլ հնչում ունին. իսկ տ, ն, կ, գ, ս, ը, հ, ւ տառերը շատ խուլ հնչում ունին և առանց ը տառի երբէք չեն կարող արտասանուել (նրանք արտասանուած են. տը, նը, կը, գը և այլն):

Պարզ, անկախ հնչում ունեցող տառերը կոչւում են ձայնատրոններ ²⁾. Թոյլ հնչում ունեցողները՝ կիսաձայներ ³⁾. իսկ խուլ հնչում ունեցողները՝ քաղաձայներ ⁴⁾:

ԽՆԴԻՐ: Որոշել հետեւեալ բառերի մէջ ձայնաւոր, քաղաձայն և կիսաձայն տառերը.

Սիրիլոհին սըրտատրոփ
Նայեցաւ լըճակին,
Հասկացաւ դառնութիւն
Իւր անբախտ վիճակին:

§ 2. Իւրաքանչիւր լեզու ունի իր որոշ հնչիւնները, որոնք մինչև այդ լեզուի նշանագրերի գիւտն անկախ գոյութիւն ունէին: Նշանագրերը գտնողին (այբուբենը հնարողին) վերապահուած էր ճշտութեամբ որոշելու այդ հնչիւններն և նրանցից իւրաքանչիւրի համար մի-մի տառ հնարելու: Այս հեշտ բան չէ, և դրանով են բացատրուում այն հսկայական ջանքերը, որ հայոց նշանագրերը գտնողը, Սուրբ Մեսրոպը, գործադրեց իր անմահ գիւտի վերայ: Նրա գտած գիրը հետեւեալ դարերում ունեցաւ չնչին լրացումներ, և այսօր մենք ունինք մի այբուբեն, որը լիովին, անվթար կերպով արտայայտում է հայ լեզուի բոլոր հնչիւնները:

§ 3. Մեսրոպեան այբուբենը բաղկացած է 39 նշանագրերից, որոնցից ձայնաւորներն են. Աա, Ու, Եե, Էէ, Իի, Ոո, Օօ: Բաղաձայներն են. Բբ, Գգ, Դդ, Զզ, Թթ, Ժժ, Լլ, Խխ, Ծծ, Կկ, Հհ, Ձձ, Դդ, Ճճ, Մմ, Նն, Շշ, Զզ, Պպ, ՋՋ, Ռռ, Սս, Վվ, Տտ, Բբ, Յյ, (ւ), Փփ, Քք, Ծֆ: Կիսաձայներն են. Ըը, Յյ:

ԴԻՏՈՂ. 1. Մեսրոպեան նշանագրերից առաջ հայ ժողովրդի մէջ գրագիտութիւն չկար: Ժողովուրդը խօսում էր իր մայրենի լեզուով, իսկ արքունիքն և բարձր դասակարգերը խօսում և գրում էին այն ժամանակուայ քաղաքակիրթ ազգերի լեզուներով. յունարէն, պարսկերէն և ասորերէն: Երբ քրիստոնէութիւնը Հայաստանում պետական կրօն դարձաւ (մօտ. 280 թ.), յոյն և ասորի հոգևորականները հեղեղեցին Հայաստանը, որոնք հայոց եկեղեցիներում Սուրբ Գիրքը կարդում էին յունարէն կամ ասորերէն լեզուներով, որից ժողովուրդը ոչինչ չէր հասկանում:

Այս մտաւոր գերութիւնից հայ ազգն ազատեց անմահ Մեսրոպը: Յիշուում է, որ նա նշանագրեր ստեղծեց նախ Դանիէլ ասորու աջակցութեամբ (404 թ.): Այս նշանագրերով Սուրբ Մեսրոպն երկու տարի դասաւանդում է հայերէնը հայ մանուկներին, սակայն յաջող հետեւանքների չի հասնում: Համոզուելով, որ Դանիէլեան նշանագրերն անբաւարար և անհամապատասխան են հայ լեզուի ոգուն (պատճառն այն էր, որ այս այբբենը ձայնաւոր

1) Հնչիւն—звукъ. 2) Гласныя. 3) Полугласныя. 4) Согласныя.

տառեր չունեն, այլ բաղկացած էր միայն բաղաձայններից, ինչպէս բոլոր սեմիտական լեզուները), Ս. Մեսրոպը Հռութանոս յոյն գիտունի օգնութեամբ հնարեց (406 թ.) նոր, այժմ գործածական այբուբենը: Այս բոլորը ընդարձակօրէն և ստույգ կերպով պատմում է նրա աշակերտ Կորիւն Սքանչիւն: Յետագայ սերունդները Մեսրոպի գիտը հրաշք համարեցին:

ԴԻՏՈՂ. 2: Եւ բառում եւ և տառերը շաղկապուած են ($եւ = ե + ւ = ե$):

ԴԻՏՈՂ. 3: Կարծես թէ միևնոյն հնչիւնի համար հայերէնում գոյութիւն ունեն երկու նշանագրեր. վ և լ: Սրանցից առաջինը, վ-ն, կոչու հնչում ունի և գրւում է բառերի սկզբում. վարել, վարդ, վիշտ և այլն: Իսկ լ-ը փափուկ հնչում ունի—գալթար—գաժթար. զալթիւ—զաժթիւ. նալթ—նաժտ. սէլաւ—սէլաժ) և գրւում է բառերի միջում և վերջում, օր. աւար, հաւատ, նաւ, հաւ, Եւրօսաւ. և այլն: Միայն թէ ուից յետոյ թէ բառերի միջում և թէ վերջում վ է գրւում, օր. հովիւ, գովել, ծով, կով (չի կարելի գրել հովիւ, գովել, ծով, կով):

Սակայն լ-ը կիսաձայնի նշանակութիւն ևս ունի և միայնալով ձայնաւորների հետ, կազմում է երկձայն կամ երկբարբառը (տես § 6):

ԴԻՏՈՂ. 4. Ո և օ տառերը տարբեր հնչիւններ են արտայայտում: Դրանում համոզուելու համար բաւական է արտասանել որ և օր, շոր և ջօր, հոտ և հօտ բառերը: (Ոչխարի հօտը մեծ է: Վարդն ախորժիկի հոտ ունի): Միայն պէտք է նկատել, որ ուլ-ով սկսուող բառերում ուն օ է հնչւում, օր. ուլ, ուսանա, ուկիանոս բառերը հնչում են. օվ, օլսանա, օվկիանոս:

ԴԻՏՈՂ. 5: Բառերի միջում և վերջում ր-ից յետոյ ղ-ն հնչւում է ինչպէս թ, օր. բրդել, կարդալ, վարդ, մարդ, որդի և նման բառերը պէտք է կարդալ. բրթել, կարթալ, վարթ և այլն:

Նոյն դէպքերում ձ-ն հնչւում է ինչպէս ց, օր. բարձր, մերձաւոր, վարձ, դարձ, փորձ և նման բառերը պէտք է կարդալ. բարցր, մերցաւոր, վարց և այլն:

Նոյն դէպքերում ք-ն հնչւում է ինչպէս փ, օր. բորքոս. երբ, որբ, որքանոց և նման բառերը պէտք է կարդալ՝ բորփոս, երփ և այլն:

ԴԻՏՈՂ. 6: Երկու կամ երեք բաղաձայնով սկսուող մի քանի բառերի սկզբում ս, շ և զ բաղաձայններից առաջ լսւում է ը

կիսաձայնը, օր. ստրուկ, սկսել. սպասել, սքանչելի. տիոփել, ստուգել, շտապել, շտեմարան, զբաղուել, զբօսնել, զգոյշ, զգօն, և նման բառերը կարգացւում են. լստրուկ, լսկսել, լսպասել և այլն:

ԴԻՏՈՂ. 7: Ը կիսաձայնը պարզ լսւում է նաև այն դէպքում, երբ բառի մէջ միմեանց յետեից խմբւում են չորս և աւել բաղաձայններ: Օր. խրտնել, սփրթնել, բժշկել, խրխնջալ, տրտընջալ, թխկթխկալ ևն բառերը պէտք է կարդալ. խրրտնել, սրփրթնել, բրժըշկել, խրրխնջալ և այլն:

ԴԻՏՈՂ. 8: Յ տառը բաժմավանկ (§ 5) բառերի վերջում չի արտասանւում. քահանայ, փեսայ, երեսայ, վերայ, ներկայ, ներքոյ յետոյ բառերն արտասանւում են. քահանա, վերոս, երեսա, ներքո, յետո և այլն: Բայց միավանկ բառերի վերջում յ-ն արտասանւում է. օր. հայ, բայ, վայ, թէյ, բօյ, բէյ: Սակայն բայերի, այսինքն գործողութիւն ցոյց տուող բառերի Յ-րդ դէմքում յ-ն դարձեալ համը է, օր. եթէ գայ, տայ, լայ. թող գայ, թող տայ, թող լայ արտասանւում են՝ գա, տա, լա:

ԴԻՏՈՂ. 9: Մ տառը փոխարինելով կրկնուող բառի առաջին գիրը, արտայայտութեանը սաստկութիւն է ստալիս, օր. սուտ բան և սուտ-մ'ուտ բաներ (=շատ, սաստիկ սուտ բաներ): Այսպէս ասում են հաց-մ'աց, գինի-մ'ինի. փող-մ'ող և հասկանում են. բոլոր, եղած հացը, գինին, փողը. մանր-մ'ունր խնձորներ նշանակում է տեսալ-տեսալ մանր խնձորներ և այլն:

§ 4: Հայոց նշանագրերը թւական նշանակութիւն ևս ունին. ա=1, բ=2, գ=3, դ=4, ե=5, զ=6, է=7, ը=8, թ=9, ժ=10, ժա=11, ժբ=12... ի=20, լ=30, խ=40, ծ=50, կ=60, հ=70, ձ=80, դ=90, ճ=100, մ=200, յ=300... ո=1,000 և այլն:

§ 5. Բառերը բաժանւում են վանկերի¹⁾: Սէր, թուր, մարդ միավանկ են. քա-րի, որ-դի, տես-նել, ու-տել երկ-վանկ են. մօ-տես-նալ, քա-րե-կամ, փա-թա-թան, պատ-կե-րա-պաշտ բաղմավանկ են:

Այս օրինակներից երկուսն է, որ բառի մէջ վանկերի թիւը հաւասար է ձայնաւորների թւին:

1) Վանկ—СЛОГЪ.

ԴԻՏՈՂ. Երկու բաղաձայներով սկսող բառերը գաղտնի վանկ ևս ունին. տղայ, մշակ, պսակ, կտոր, բլուր, շղթայ, հսկայ ծնող բառերը պետք է կարդալ. տը-ղայ, մը-շակ, պը-սակ, կը-տոր, բը-լուր, շըղթայ, հըսկայ, ծընող: Սրանց մէջ ը կիսա-ձայնը չէ գրւում, ուստի և միավանկ են երևում:

Գաղտնավանկ են նաև երկու բաղաձայներով վերջացող բառերը, օր. կայսր, արկղ, աստղ, կուպր, դուստր, բառերը պետք է կարդալ. կայ-սըր, ար-կըղ, աս-տըղ, կու-պըր, դուս-տըր:

ԽՆԴԻՐ. Հետեալ հատուածում պատահող բառերը բաժանել վանկերի.

Ու գնաց որդին, շատ քրտինք թափեց,

Մեծ հարստութիւն, մեծ գանձ ժողովեց,

Ու դարձաւ հօրը, ասաց պարծանքով.

Հայր իմ, այժմ մեծ չեմ քու կարծիքով:

Գրեցէք հինգ միավանկ, հինգ երկվանկ, հինգ եռավանկ և հինգ էլ բաղաձայնի բառեր:

§ 6: Բացի պարզ հնչիւններից, որոնք ունին իրենց համապատասխան տառերը, կան նաև բարդ հնչիւններ: Բարդ հնչիւնների համար լեզուի մէջ առանձին տառեր չկան, այլ նրանք արտայայտւում են երկձայններով կամ երկբարբառներով¹⁾: Երկձայնը կամ երկբարբառը բաղկացած է երկու ձայնաւոր տառերից, որոնք միասին, մի շնչում են արտասանւում, օր. հայր, մայր, գայլ, թոյլ, ծոյլ, կոյր, իւր, հիւր, թիրիմացութիւն, կեանք, սենեակ, եօթ, թէյ, բէյ, բոյ բառերում այ, ոյ, իւ, եւ, եօ, էյ, օյ երկձայններ կամ երկբարբառներ են:

ԴԻՏՈՂ. 1: Ոյ երկբարբառը բաղաձայններից առաջ ույ է հնչւում, օր. ծոյլ, թոյլ, կոյր, երեկոյթ, գոյք կարդացւում են. ծուիլ, թուիլ ևն: Բայց ձայնաւորներից առաջ ոյ երկբարբառը հնարաւոր չէ, ուստի և երեկոյեան, գոյանալ, բարոյական բառերը կարդացւում են այնպէս, ինչպէս գրւում են:

ԴԻՏՈՂ. 2. Իւ երկբարբառը բաղաձայնից առաջ իու (ու. ԻՍ) է հնչւում, օր. իւր, հիւր, թիրիմացութիւն: Իսկ ձայնաւորից ա-

1) Երկձայններ—двугласные.

առջ կարդացւում է այնպէս, ինչպէս գրւում է, օր. հիւանդ, դիւան ևն:

ԽՆԴԻՐ. Որոշել հետեալ բառերում երկբարբառներն և ասել, թէ ո՞ր բառերում յ-ն համը է, այսինքն չէ հնչւում:

Մանուկ օրերին հայրը Թաթուլին ուղարկեց քաղաք, որ «հայի շօլում կարդայ, մարդ դառնայ»: Հօր մահից յետոյ նա վերադարձաւ գիւղ, ուր մայրը նրան սպասում էր:

Նրան չէր գրւում ո՞չ Սարհաղի սաղը, ո՞չ նրա նօսը, ձերմակ միրուքը, որ գլխի և ձեռքի շարժումների հետ ցնցւում էր աշուղի կրծքին, և ո՞չ էլ հօր փաղաքշանքներն ու համբոյրները:

Ահա մթնեց արեւմուտքը Հրէաստանի աշխարհին,

Պայծառ օրը տեղի տուեց երեկոյեան խաւարին,

Արեգական վերջին լուսով դեռ կը փայլէր վառ ի վառ

Գրկած պատած այգիներով Ելէօնին սուրբ կատար:

Փանօր Աստուծու. Հայ արիւն ալ վոթեցաւ,

Եւրոպայի արեան պասքը յագեցաւ.

Զուգէր գիտնալ, որ աշխարհքիս մէջ Հայ կայ,

Հայի մէջ ալ մարդկային սիրտ, հոգի կայ:

ՇԵՇՏ¹⁾ ԵՒ ԻՐ ԱԶԴԵՑՈՒԹԻՒՆԸ ԲԱՌԱԿԱԶՄՈՒԹԵԱՆ ՎԵՐԱՅ:

§ 7: Իւրաքանչիւր բառում մի վանկ արտասանւում է առանձին ուժով, այսինքն շեշտուած է: Հայերէնում շեշտը միշտ վերջին վանկի վերայ է: Օր.

Բայց ինչո՞ւ լացեց այդ արի մարդը,

Որին անծանօթ էր անձն ու գործը.

Գուցէ թէ յիշեց նա այդ բոպէին

Տանը անպաշտպան թողած ընտանին:

§ 8: Շեշտը բառակազմութեան համար էական նշանակութիւն ունի: Որովհետեւ հայերէնում շեշտը միշտ

1) Շեշտ—ударение.

վերջին վանկի վերայ է, բառակազմութեան մէջ նա իր տեղափոխութիւններով ահագին փոփոխութիւններ է առաջացնում:

ա) ու և ի կարճ ձայնաւորները, կորցնելով շեշտը, սղուում և դառնում են ը, օր, սուրբ, սըրել, սըրոց, սըրա-ծութիւն. սուրբ, սըրբել, սըրբութիւն, սըրբասացութիւն. խո՛ւմբ, խըմբի, խըմբական. ծո՛ւխ, ծըխել ծըխական, շուր, շըրել, շըրային, շըրառատ. փուշ, փըշի, փըշալից. մուկ, մըկան, մըկներ, ծո՛նիկ, ծընկան, ծընկներ. նուռ, նըռան, նըռներ, ստորուկ, ստըրկի, ստըրկութիւն, ստըրկացնել. հարուստ, հարըստի, հարըստանալ, հարըստութիւն:

Սի՛րտ, սըրտի՛, տըրտացաւ, սըրտոտ. միս, մըսի, մըսացաւ. բիծ, բըծի. գի՛ր, գըրի, գըրել, գըրական, գըրականութիւն. գի՛րք, գըրքակալ. հին, հընանալ, հընութիւն. էջմիածի՛ն, էջմիածընի, էջմիածընական. գին, գընի, գընել, գընահատել. միրգ, մըրգի, մըրգաշատ, մըրգավաճառ. ամուսին, ամուսընո՛ւ, ամուսընանալ, ամուսընութիւն. ցի՛ց, ցըցել, ցըցապատ. պատի՛ւ, պատըլի, պատըլել. թիւ, թըւել, թըւական, թըւաբան, թըւաբանութիւն, կոի՛ւ, կըրել, կըրել և այլն:

ԴԻՏՈՂ. 1: Վերոյիշեալ բոլոր դէպքերում ը կիսաձայնը չէ գրուում: Ուրեմն յիշած բառերը պէտք է գրել. սրել, սրբել, խըմբական... սրտի, ցցել, գնել և այլն:

Սակայն ը կիսաձայնը միշտ գրուում է, երբ բառի առաջին տառն է կազմում, օր. իղձ, ըղձի, ըղձալի, ըղձութիւն. ինչ, ընչի, ընչացաւ, ընչեղ և այլն:

Նոյն կիսաձայնը, ինչպէս կը տեսնենք, գրուում է նաև տողադարձի ժամանակ:

բ) Է երկար ձայնաւորը, շեշտը կորցնելով, սղուում և դառնում է ի, օր. սէր, սիրոյ, սիրել, սիրական, ծէս, ծիսակատարութիւն. տէր, տիրել, տիրացո՛ւ. էգ,—իգական. հանդէս, հանդիսի, հանդիսաւոր, հանդիսական, հանդիսանալ. պարտէ՛զ, պարտիզի, պարտիզական, պարտիզա-

նութիւն. կէս, կիսել, կիսատ, կիսո՛ւ. վէ՛պ, վիպակ, վիպասան. էշ, իշուկ, իշավայրի, իշավարի, իշալծեամ և այլն:

գ) ոյ երկբարբառը, շեշտը կորցնելով, սղուում դառնում է ու. ծո՛յլ, ծուլանալ, ծուլութիւն. թոյ՛լ, թուլանալ, թուլացնել, թուլութիւն. համբոյր, համբուրել. հրապոյր, հրապուրել, հրապուրանք. ոյ՛թ, ուժեղ, ուժանակ. կոյ՛ս, կուսական, կուսութիւն. բոյ՛ս, բուսնել, բուսաբան, բուսցնել. խրախոյ՛ս, խրախուսել, խրախուսանք ևլն:

դ) եւ երկբարբառը, շեշտը կորցնելով, սղուում դառնում է ե, օր. վայրկեա՛ն, վայրկեանական, վայրկեանաբար. մատեա՛ն, մատենագիր, մատենագրութիւն. ատեա՛ն, ատենի, ատենակալ, ատենապետ. տեղեա՛կ, տեղեկանալ, տեղեկութիւն. սենեա՛կ, սենեկական, սենեկապետ. այծեա՛մ, այծեմնիկ. յոբելեա՛ն, յոբելեանական ևլն:

ե) եւայ եոբարբառը, շեշտը կորցնելով, սղուում դառնում է է, օր. քրիստոնեա՛յ, քրիստոնէի, քրիստոնէութիւն. պաշտօնեա՛յ, պաշտօնէի, պաշտօնէութիւն. գործուեա՛ն, գործունէութիւն:

ԽՆԴԻՐ: Բարդել հետեւեալ բառերից նոր բառեր, պահպանելով շեշտի կանոնները. գունդ, քուն, շամփուր, սուրճ, կրունկ, խունկ, տունկ, սուգ, կերակուր, բուրգ, ժողովուրդ, քուրդ ևլն: (Օր. գունդ—գնդել, գնդաձև, գնդապետ: Գուն—քնել, քնաբեր, քնաթաթախ):

Մարմին. ծիտ, գիրք, կսկիծ, լուսին, քրտինք, շիշ, միտք, գետին, վճիռ, Սիս և այլն:

Ձէթ, մէջ, ազգասէր, հայրենասէր, բնագէտ, հայագէտ ևլն:

Դոյն, համբոյր, քնքոյշ, յոյն, ողջոյն, յոյս, թոյն ևլն:

ԴԻՏՈՂ: Մենք ունինք գրոց և աշխարհիկ լեզու (գրաբառ և աշխարհաբառ): Գրոց լեզուով գրուած է մեր հին, դասական գրականութիւնը: Իսկ աշխարհիկ լեզուով մենք այժմ խօսում և գրում ենք, և գրուած է մեր արդի գրականութիւնը: Աշխարհիկ լեզուն տակաւին զարգացման աստիճաններ է անցնում: Նրա զարգացման մէջ ամենից առաջ նկատուում է ձգտում դէպի պարզութիւն և միակերպութիւն:

Այս առթիւ առայժմ պետք է նկատել, որ գրաբառի բառերը աշխարհաբառում նոյնիսկ շեշտի տակ սղում են իրենց երկբարբառները, ինչպէս այդ երևում է հետևեալ օրինակներէից.

1. Յորեւն, կորեւն, սեւն, բարեւն, մեռեւն, վառեւն և նման բառերն աշխարհաբառում դարձել են՝ ցորեն, կորեն, սեւ, բարեւ, մեռել, վառել (ուրեմն եւ—ե)

2. Հա՛յր, մա՛յր, գա՛յլ, ա՛յծ, սա՛յլ, ձա՛յն, ծա՛յր, ա՛յս, ա՛յդ ա՛յն, ա՛յրել և նման բառերն ժողովրդական լեզուի մէջ դարձել են՝ հէր, մէր, գէլ, էծ, սէլ, ձէն, ծէր, էս, էդ, էն, էրել (ուրեմն ա՛յ—է):

3. Լոյս, թոյն, բոյն, ոյժ ժողովրդական լեզուի մէջ սղուել դարձել են՝ լուս, թուն, բուն, ուժ (ուրեմն ոյ—ու): Դրանով բացատրւում է և այն, որ այս բառերում երբեմն ուն, համաձայն շեշտի կանոնի, սղւում է, օր. բուն—բնի, բնակալ, լուս—լսարացին:

4. Զին, ալիւր, սին, աղբիւր սղուել դարձել են ձին, ալիր, սին, աղբիր, որոնց մէջ ին սղւում է. ձնաշատ, ձնատ, ձնագունդ, ալրավաճառ, ալրոտ, ալրոտել ևլն:

5. Ուրիշ ձայնաւորներ ևս, որոնք նոյն իսկ շեշտի տեղափոխութեան ժամանակ անփոփոխ են մնում, աշխարհաբառում սղուել են, ինչպէս օր. անկանիլ բառն աշխարհաբառում դարձել է ընկնել կամ ընկնիլ:

6. Ն բաղաձայնը շատ միավանկ բառերի վերջում փոխուել է ը կիսաձայնի, որը բոլորովին ընկել է, օր. թոռն—թոռը—թոռ. դառն—դառը—դառ. լեռն—լեռը—լեռ. կաթն—կաթը—կաթ. մատն—մատը—մատ. ակն—ակը—ակ. ձեռն—ձեռը—ձեռ. ոտն—ոտը—ոտ. եզն—եզը—եզ. բեռն—բեռը—բեռ. հարսն—հարսը—հարս. եօթն—եօթը—եօթ. տանն—տանը—տան և այլն:

Սակայն բառակազմութեան ժամանակ այսպիսացած նւն նորից յայտնւում է, օր. թռնկորդի, գառնուկ, գառնադմակ, լեռնական, լեռնային, կաթնասուն, մատնանշել, մատնոց, հիմնաւոր ևլն:

ՈՐՈՇԵՂ ԵՒ ԴԻՄՈՐՈՇ ՅՈՂԵՐ ¹⁾

§ 9: Սեղանի վերայ մի մատիտ կայ: Մատիտը սե-

1) Определительный и притяжательный члены.

զանի վերայ է: Մատիտս (=իմ մատիտը) սեղանի վերայ է: Մատիտը (=քո մատիտը) սեղանի վերայ է: Նա գինի է խմել: Գինին քացախել է: Գինիս (=իմ գինին) քացախել է: Գինիդ (քո գինին) քացախել է:

Մատիտ (մատիտը սեղանի վերայ է) և գինի (գինին քացախել է) բառերի վերջերին կցած ը և ն տառերը կոչւում են որոշիչ յօդեր, որովհետև նրանք որոշում են առարկան, ցոյց են տալիս, որ խօսքը որոշ մատիտի և որոշ գինու մասին է: Սովորաբար ը գրւում է բաղաձայններից, իսկ ն ձայնաւորներից յետոյ, օր. գիրքը մեծ է: Տետրակը փոքր է: Եկեղեցին մեծ է: Երեխան խաղում է:

Իսկ մատիտս, մատիտը բառերում ս և դ տառերը կոչւում են ղիմորոշ յօդեր, որովհետև նրանք որոշում են այն դէմքերը, այն մարդկանց, որոնց մատիտը պատկանում է:

ԴԻՏՈՂ. 1: Սակաւ դէպքերում միայն ս-ն ոչ թէ դիմորոշ, այլ որոշիչ յօդ է, օր. գիշերս (=այս գիշեր) չեմ քնել: Իրիկունս (=այս իրիկուն) նա մեզ մօտ էր:

ԴԻՏՈՂ. 2: Դիմորոշ յօդերից առաջ ը կիսաձայնը չի գրւում, բայց պարզ հնչւում է, օր. դու մի վարդ ես առել: Երկրագործ, վարդ (=վարըդ) արե՛լ ես, թէ ոչ:

ԴԻՏՈՂ. 3: Աստուած բառը, մենակ գործ ածուելով, երբեք որոշիչ յօդ չէ ընդունում, օր. Աբրահամը պաշտում էր Աստծուն. բայց՝ Աստուած (և ոչ թէ Աստուածը) խօսեց Աբրահամի հետ:

ԽՆԴԻԲ: Որոշել հետևեալ ոտանաւորի մէջ պատահող որոշիչ և ղիմորոշ յօդերը:

Մեղմ հովը աւելի,
Աւելի սաստկացաւ,
Երկինքը թուխ պատեց,
Փոթորիկն բարձրացաւ:
Պատանին աչքերը
Հուսնեակին բարձրացուց,

Կիթարի լարերը
Նա ուժգին հնչեցուց.
«Տար վերջին խօսքերս
Անձկալույս, ով լուսին,
Որ քաղցրիկ անունդ
Յիշելով՝ կը մեռնեմ»:

Ս Ե Ռ

§ 10: Հայերէնում քերականական սեռ գոյութիւն չունի, ինչպէս, օրինակ, ոսերէնում: Սակայն կան մի քանի վերջաւորութիւններ, որոնք յատուկ են իգական սեռի անուններին: Դրանք են. -ուհի, -ղուխտ, -անոյշ, օր. աշակերտ—աշակերտուհի. Աստուած—աստուածուհի, ընկեր—ընկերուհի. Խոսքովիդուխտ, Խոսքովանոյշ և այլն:

ԽՆԴԻՐ: Կազմել հետեւալ արական անուններից իգականներ, պահպանելով շեշտի կառուցները. բարեկամ, երգիչ, օտար, լեհ, գերմանացի, վարժապետ, ուսուցիչ, հայ, իշխան, թագաւոր, տէր (օր. բարեկամ—բարեկամուհի):

ՆԱԽԱԳԱՍՈՒԹԻՒՆ ¹⁾

§ 11: Աշակերտը կարդում է: Սոխակն երգում է: Հիւանդը մեռաւ: Գետը հոսում է: Քամին փչում է: Թանաքը սև է: Ձին կենդանի է:

Վերև յայտնուած են եօթ որոշ մտքեր:—Որո՞նք են այդ մտքերը (պատասխ. առաջին միտքն է. աշակերտը կարդում է): Իւրաքանչիւր միտք, որը մենք յայտնում ենք բառերով, կոչւում է նախադասութիւն:

Վերև առաջ բերած նախադասութիւններից իւրաքանչիւրն ունի երկու անդամ: Առաջին նախադասութեան անդամներն են՝ աշակերտ և կարդալ: Կարգալ բառը վե-

րագրում է աշակերտին մի գործողութիւն և կոչւում է ստորոգելի ¹⁾. Իսկ աշակերտ բառն ենթարկւում է մեր դատողութեանը (մենք նրա մասին դատում ենք, որ նա կարդում է, և ոչ թէ երգում կամ խօսում), ուստի և կոչւում է ենթակայ ²⁾: Ենթական միշտ ճանաչւում է ո՞վ և ի՞նչ հարցերով, օր. ո՞վ է կարդում:—Աշակերտը: Ի՞նչն է հոսում—Գետը:

Կազմեցէք նախադասութիւններ, որոնց մէջ ստորոգելիները լինին. հաջել, մլաւել, բառանչել, խրխնջալ, խչխչալ (խոխոջել), հանգչել, թոչել, գոռալ բառերը (օր. շունը հաջում է):

Թւեցէք ձեզ յայտնի մի քանի առարկաներ և կազմեցէք նախադասութիւններ, որոնց մէջ այդ առարկաները լինին ենթականեր:

ԴԻՏՈՂ. Շարադրութիւնն սկսող նախադասութիւնը գրւում է զլիսատառով և եթէ լրացած միտք է յայտնում և հետեւալ նախադասութեան հետ կապ չունի, ընդունում է վերջակէտ (.) ³⁾: Վերջակէտից յետոյ եկող նախադասութիւնը նոյնպէս միշտ զլիսատառով է գրւում:

Բացի վերջակէտից կան նաև հետեւալ կէտադրութեան նշանները. միջակէտ (.), ստորակէտ (,), բուծ (°), հարցական նշան (?), զարմացական նշան (!), չափերտներ (« »), փակագիծ (), գիծ (—) և ենթամնայ (-):

§ 12: Վերև առաջ բերած նախադասութիւններից իւրաքանչիւրը բաղկացած է միայն երկու անդամներից. ենթականից և ստորոգելուց: Սակայն զանազան հարցերի միջոցաւ կարելի է նախադասութիւնն ընդարձակել, նրա մէջ մտցնելով ուրիշ անդամներ, որոնք բացատրում և լրացնում են զլիսաւոր անդամների իմաստը: Օրինակի համար վերցնենք առաջին նախադասութիւնը: Կարդում է: (Ո՞վ):—Աշակերտը կարդում է: (Ո՞ր, ինչպիսի՞նք):—Ուշիմ աշակերտը կարդում է: Ուշիմ աշակերտը կարդում է (ինչը)

1) Предложение.

1) Сказуемое. 2) Подлежащее. 3) Վերջակէտ—точка.

դասը: Ուշիմ աշակերտը կարդում է (ինչպէս) բարձրա-
ձայն դասը: Ուշիմ աշակերտը կարդում է բարձրաձայն
դասն (սւմ) իր ուսուցչի առաջ: Ուշիմ աշակերտը կար-
դում է բարձրաձայն դասն իր ուսուցչի եւ ընկերների
առաջ: Ուշիմ աշակերտը կարդում է դասն իր ուսուցչի
և (քանի՞) երեսուն ընկերների առաջ: Ինչպէս տեսնում
ենք, միայն երկու անդամից բաղկացած նախադասութիւ-
նից մենք ստացանք մի նախադասութիւն, բաղկացած է 11
անդամներից, այն է. «Ուշիմ աշակերտը կարդում է
բարձրաձայն դասն իր ուսուցչի և երեսուն ընկերների
առաջ»: Սրանցից երկուսը, ենթական և ստորագելին,
կոչւում են գլխաւոր անդամներ ¹⁾։ Իսկ մնացածները՝
երկրորդական անդամներ ²⁾։ Այս վերջինները միայն բա-
ցատրում և լրացնում են գլխաւոր անդամների իմաստն,
ուստի և կոչւում են մեղմական կամ ըացատրական
բառեր ³⁾։

Նախադասութիւնը կոչւում է համառոտ ⁴⁾, երբ
միայն գլխաւոր անդամներ (ենթակայ և ստորագելի) ունի:
Իսկ երբ նա երկրորդական անդամներ ևս ունի, կոչւում
է ընդարձակ ⁵⁾։

ԽՆԴԻՐ. Կազմել հինգ համառոտ և հինգ ընդարձակ նախա-
դասութիւններ:

§ 13. Նախադասութեան մէջ պատահող ամէն մի բառ
կոչւում է ընկերական կամ ընկերացութեան մաս ⁶⁾։ Բանա-
մասերից ոմանք, ինչպէս տեսանք, պատասխանում են
որոշ հարցերի, իսկ ոմանք՝ ոչ: Օր. աշակերտ բանամասը
պատասխանում է ո՞վ հարցին. ուշիմ—ինչպիսի՞ հարցին.
իսկ եւ բանամասն ո՞չ մի հարցի չի պատասխանում

1) Главные члены. 2) Второстепенные члены. 3) Объяснительные
слова. 4) Краткое. 5) Распространенное. 6) Часть р'чи.

ԲԱՌԻ ԿԱԶՄՈՒԹԻՒՆ ԿԱՄ ԲԱՌԱԿԱԶՄ ¹⁾

§ 14. Վերցնենք թագ և գիր երկու միավանկ բա-
ռեր և տեսնենք, թէ նրանցից ուրիշ ինչ բառեր են կազմ-
ւում: Թագ-աւոր, թագ-ուհի, թագ-աւոր-ել, թագ-աւոր-եց-
նել, թագ-աւոր-ական, թագ-աւոր-ութիւն: Գիր, գր-ել,
գր-ւել, գր-իչ, գր-ող, գր-ական, գր-ական-ութիւն:

Առաջին բառերում անփոփոխ կրկնւում է թագ,
իսկ երկրորդ բառերում՝ գիր (որն ըստ § 8, ա դարձել է գր)
վանկը: Թագ և գիր վանկերը կոչւում են բառերի ար-
մատներ ²⁾։ Ուրեմն արմատը բառի այն մասն է, որն եր-
բէք չէ փոխւում:

Նոյն բառերում -աւոր, -ուհի, -աւոր-ել, -աւոր-եց-նել,
-աւոր-ական, -աւոր-ութիւն, -ել, -ւել, -իչ, -ող, -ական,
-ական-ութիւն մասերը կոչւում են բառերի վերջաւորու-
թիւններ ³⁾։ Բառի վերջաւորութիւնը կազմուած է ածանց-
ներից ⁴⁾։ -աւոր, -ուհի, -ել, -եց-ն-, -ական, -ութիւն, -ու-ել
ածանցներ են, որոնք միանալով բառի արմատի հետ,
նրան զանազան նշանակութիւններ են տալիս: Բացի ար-
մատից և վերջաւորութիւնից բառը կարող է ունենալ նաև
առաջադիր մասնիկ կամ նախածանց, օր. ան-սիրտ, տ-գեղ,
տ-գէտ, նախ-գիր, յետ-գիր, վեր-ա-գրել, վեր-ա-դրել,
ան-գիր բառերում ան, տ, նախ-, յետ-, վեր-, ան- մաս-
նիկները նախածանցներ են: Լոկ արմատից բաղկացած
բառերը կոչւում են արմատային, իսկ արմատից և ա-
ծանցներից բաղկացածները՝ ածանցաւոր կամ ածանցեալ
բառեր:

ԽՆԴԻՐ. Մշակ, պսակ, դարձ, սուր գիրկ, գիր արմատային
բառերից կազմել ածանցաւոր բառեր: (Օր. մշակել, մշակութիւն):

1) Составъ словъ. 2) Базисъ слова—корень слова. 3) Окончания
словъ. 4) Суффиксы.

§ 15. Բառերը լինում են պարզ¹⁾ և բարդ²⁾: Պարզ բառը բաղկացած է մի արմատից, իսկ բարդը՝ երկու կամ ավել արմատներից, օր. թագաւոր պարզ բառ է, իսկ թագ-ա-կալ (=թագ և կալնուլ), թագ-ա-ժառանգ (=թագ և ժառանգ) բարդ բառեր են: Գինի պարզ բառ է, իսկ գին-ե-վաճառ (=գինի և վաճառել), գին-ե-տուն (=գինի և տուն) բարդ բառեր են: Հաց պարզ բառ է, իսկ հացա-վաճառ (հաց և վաճառել), հացթուխ (հաց և թխել), բարդ բառեր են:

Ինչպէս վերև առաջ բերած օրինակներից երևում է, բարդ բառերի մէջ արմատները միմեանց հետ կարող են միանալ ա և ե տառերով: Ու և եւ շարկապներով ևս նը-րանք կարող են միմեանց հետ միանալ, օր. առուտուր կամ առետուր (առնել և տալ):

Խնդիր: Ազգմեկ հետեւալ պարզ բառերից բարդ բառեր. ա-նոյշ և հոտ, հոտ և առնել. հօտ և պետ, գլուխ և հարկ, տակ, գիր և տախտակ, սեղան և տուն, դաս և տուն, կօշիկ և կարել, մայր և քոյր, հայր և եղբայր, յօդուած և գիր, յօժար և կամե-նալ, տօն և ծառ, կրօն և սիրել, դաս և ընկեր, նոր և ընծայել, օր և վարել, գործ և վարել, հիւանդ և պահել, դրօշակ և կրել, վերին և յարկ, յատակ և գիծ, յարդ և գող, յոյն և սէր, բարի և դործ, հուր և խաղալ, թոյլ և կազմ, բան և ստեղծել, միս և վա-ճառել: (Օրինակ. անուշահոտ վարդ, հոտառու շուն և ին):

Ապացուցանել, որ բարդ բառեր կազմելիս շեշտի կանոնները պահպանւում են (տես § 8):

§ 16: Երբ բառը տողի վերջում չի տեղաւորւում, նրա վերջին մասը անց են կացնում միւս տողը, և այս գործողութիւնը կոչւում է տողարդարծութիւն: Տողադար-ձութեան ժամանակ բառը բաժանւում է վանկերի և տողավերջի վանկից յետոյ դրւում է ենթամիայ (-) նշա-նը, օր. ժա-մա-նակ, իշ-խա-նու-թիւն, եր-կրա-գունդ,

1) Простое. 2) Сложное.

գրտ-նել, պը-սակ, կը-տակ, ծը-նող-ներ, բե-րան-ներ, զըն-դան-ներ և ին:

ԳՈՅԱԿԱՆ ԱՆՈՒՆ ¹⁾

§ 17: Գոյական անունները առարկաների կամ գո-յութիւնների անուններն են. տղայ, աղջիկ, Աստուած, հրեշտակ, այգի, ծառ, տուն, հոգի և ին գոյական անուն-ներ են: Գոյական անունը բանամաս է, որը պատաս-խանում է ո՞վ և ի՞նչ հարցերին. ո՞վ ստեղծեց աշխարհը: — Աստուած ստեղծեց աշխարհը: Ի՞նչը քանդուեց: — Տունը քանդուեց:

§ 18: Գոյականները լինում են շնչաւոր ²⁾, օր. Աս-տուած, տղայ, աղջիկ, եգ, կով, սոխակ. և անշունչ ³⁾, օր. այգի, ծառ, գետ և ին:

Սովորական գոյականներից կազմւում են նուազա-կանները ⁴⁾, օր. աստղ—աստղիկ, հատ—հատիկ, որբ—որբիկ կամ որբո՛ւկ, հորթ—հորթիկ կամ հորթո՛ւկ, մարդ—մարդուկ, հայր—հայրիկ, մայր—մայրիկ, շուն—շնիկ, առու—առուակ, գետ—գետակ, ձոր—ձորակ կամ ձորիկ, թի—թիակ, ժողով—ժողովակ, տաշտ—տաշտակ, գիրք—գրքո՛ւկ, գառ—գառնիկ կամ գառնո՛ւկ ⁵⁾, մանուկ—ման-կիկ ⁶⁾, խո՛ւմբ—խմբակ, վէ՛պ—վիպակ ⁷⁾, բլո՛ւր—բլրակ կամ բլրիկ, տո՛ւն—տնակ, էշ—իշո՛ւկ, հոգի—հոգեակ, որդի—որդեակ, աղաւնի—աղաւնեակ, կղզի—կղզեակ և այլն:

Այս օրինակներից երևում է, որ նուազականները կազմւում են -իկ, -ուկ, -ակ և -եակ մասնիկների միջո-ցաւ: -եակ մասնիկն ընդունւում են ի-ով վերջացող գո-յականները:

1) Существительное имя. 2) Одушевленное. 3) Неодушевленное. 4) Уменьшительный. 5) Шху § 8, դիտող. 6) Шху § 8 ա. 7) Шху § 8 բ:

Նուագականները սովորաբար ցոյց են տալիս առարկայի նուագութիւնը կամ փոքրութիւնը:

Սակայն նրանք յաճախ փաղաքշական¹⁾ և նախատաղան²⁾ իմաստ ևս ունին, օր. հայրիկ, մայրիկ, մանկիկ նշանակում են՝ սիրելի հայր, մայր, մանուկ. Իսկ ժողովակ նշանակում է ողորմելի, ապօրինի ժողով. անակ—ողորմելի, վատ տուն. խմբակ—չնչին, աննշան խումբ. մարդուկ ողորմելի, խղճուկ մարդ և այլն:

§ 19: Գոյական անունները լինում են յատուկ³⁾ և հասարակ⁴⁾: Յատուկ անունը մենք տալիս ենք մի գոյութեան, երբ ցանկանում ենք այդ գոյութիւնը զանազանել իր նման միւս գոյութիւններից. իսկ հասարակ անունն անխափր տալիս ենք բոլոր գոյութիւններին: Աստուած, Տիգրան, Անի, Արաքս, Հայաստան յատուկ անուններ են, իսկ (չ)աստուած, մարդ, քաղաք, գետ, երկիր՝ հասարակ անուններ են: (2) աստուածներ ասելով մենք հասկանում ենք հեթանոսների աստուածները կամ կոքերը. իսկ Աստուած ասելով հասկանում ենք կենդանի Աստծուն, որին մենք պաշտում ենք: Գետ ասելով մենք հասկանում ենք երկրագնդի վերայ հոսող հազարաւոր գետեր. իսկ Արաքս ասելով մենք հասկանում ենք Հայաստանի ամենամեծ գետը:

ԽՆԴԻՐ: Գրեցէք ձեր հարազատների և ազգականների յատուկ և հասարակ անունները: Գրեցէք ձեզ յայտնի երկիրների, քաղաքների և գետերի յատուկ անունները:

ԴԻՏՈՂ: Բացի յատուկ անուններից գլխատառերով գրւում են գրական երկերի, օրագրերի, ամսագրերի, շաբաթաթերթերի և այլն խորագրերը, հոգևոր և մարմնաւոր իշխանների և իշխանութիւնների տիտղոսներն և այլն: Օր. Արովեանն իր «Վէրք Հա-

յաստանին» գրել է ռամկական լեզուով: Հայերէն լեզուով հրատարակւում են «Մշակ», «Հորիզոն» և ուրիշ օրագրեր:

ԳՈՅԱԿԱՆ ԱՆՈՒՆՆԵՐԻ ՀՈԼՈՎՈՒՄԸ

§ 20: Տետրակը (ի՞նչը) կապոյտ է: Տետրակի՝ (ինչի՞) գինը թանկ է: Ես դիպայ (ինչի՞ն) տետրակի՞ն: Ես վերցրի (ի՞նչը) տետրակը: Ես դասս սովորում եմ (ինչո՞վ) տետրակով: Նա քաշեց (ինչի՞ց) տետրակի՞ց: Տետրակում (ինչո՞ւմ) ծնողական թուղթ կայ:

Տետրակները (ինչե՞րը) կապոյտ են: Տետրակների (ինչերի՞) գինը թանկ է: Ես դիպայ (ինչերի՞ն) տետրակների՞ն: Ես վերցրի (ինչե՞րը) տետրակները: Ես դասերս սովորում եմ (ինչերո՞վ) տետրակներով: Նա քաշեց (ինչե՞րից) տետրակներից: Տետրակներում (ինչերո՞ւմ) ծնողական թղթեր կան:

բ) Աշակերտը (ո՞վ) կարդում է: Աշակերտի՞ ո՞ւմ հայրը տանն է: Տո՛ւր գիրքն (ո՞ւմ) աշակերտին: Ես տեսայ (ո՞ւմ) աշակերտին: Նա ինձ մօտ եկաւ (ո՞ւմնով) իր աշակերտով: Գիրքն ստացայ (ումնի՞ց) աշակերտից: Այդ աշակերտում (ումնո՞ւմ) կեղծիք չկայ:

Աշակերտները (ովքե՞ր) կարդում են: Աշակերտների (ո՞ւմ) հայրերը տանն են: Տուէք գրքերն (ո՞ւմ) աշակերտներին: Ես տեսայ (ո՞ւմ) աշակերտների՞ն: Նա ինձ մօտ եկաւ (ումնո՞վ) իր աշակերտներով: Գրքերն ստացայ (ումնի՞ց) աշակերտներից: Այդ աշակերտներում (ումնո՞ւմ) կեղծիք չկայ:

Ինչպէս տեսնում ենք վերև առաջ բերած օրինակներին, տետրակ և աշակերտ գոյականները իրենց վերջաւորութիւնները փոխում են: Իսկ այս փոփոխութիւններն առաջանում են նրանից, որ այդ բառերն իրենց յարաբե-

1) Ласкательное. 2) Презрительное. 3) Собственное. 4) Наричательное.

բութիւնները նախադասութեան միւս անդամների հետ շարունակ փոխում են:

Գոյական անունների այս փոփոխութիւնը կոչւում է հոլովում¹⁾։ Իսկ իւրաքանչիւր փոփոխումն առանձին վերջըրած²⁾ հոլով³⁾։ Հոլովների թիւը եօթն է. ուղղական⁴⁾, սեռական⁵⁾, տրական⁶⁾, հայցական⁷⁾, գործիական⁸⁾, քայքայական⁹⁾ և ներգոյական⁹⁾։

§ 21: 1, Ուղղական հոլովը բառի սկզբնական ձևն և ենթակայի հոլովն է. նա պատասխանում է ո՞վ և ի՞նչ հարցերին. ո՞վ է կարդում:— Աշակերտը: Ի՞նչն է թանկ:— Տետրակը:

ԴիՏՈՂ. Ուղղական հոլովը կոչւում է կոչական, երբ առարկային դիմում ենք որոշ կոչով, օր. ո՞վ աշակերտ, լսի՞ր քո ծնողներին և ուսուցիչներին:

2, Սեռական հոլովը պատկանելութեան հոլովն է և պատասխանում է ո՞ւմ, ի՞նչի՞ հարցերին, օր. ո՞ւմ հայրը:— Աշակերտի հայրը. ի՞նչի՞ գինը:— Տետրակի գինը:

3, Տրական հոլովը տալու հոլովն է և պատասխանում է ո՞ւմ, ի՞նչի՞ն հարցերին: Նա վերջանում է ն առով, օր. ո՞ւմ տամ գիրքը:— Գիրքը տուր աշակերտին. ի՞նչի՞ն դիպար:— Ես դիպայ տետրակին:

ԴիՏՈՂ. 1: Երբ խօսքն անորոշ առարկայի մասին է, այն ժամանակ տրական հոլովի ն վերջաւորութիւնն ընկնում է: Օր. «այս գիրքը ես մի աշակերտի տուի» և «այս գիրքը ես աշակերտին տուի»: «Այսօր ես մի քանի աշակերտների տետրակներ եմ բաժանել» և «այսօր ես աշակերտներին տետրակներ եմ բաժանել»: Առաջին նախադասութիւնների մէջ տրականի ն-ն ընկել է, որովհետեւ եթէ նա մնար, կարող էր որոշիչ յօդի (§ 9) հետ շփոթուել: «Անցնենք փաստերի» և «անցնենք փաստերին» նախադասութիւնների մէջ «փաստերի» և «փաստերին» տրական հոլով-

1) Склонение. 2) Падежь. 3) Именительный. 4) Родительный. 5) Дательный. 6) Винительный. 7) Творительный. 8) Изымательный. 9) Местный, локативный.

ներ են, միայն թէ առաջին նախադասութեան մէջ տրականի ն-ն ընկել է, որովհետեւ խօսքն անորոշ փաստերի մասին է:

ԴիՏՈՂ. 2: Տրականի ն-ն ընկնում է նաև դիմորոշ յօդի (§ 9) առաջ. օր. «տուր այս գիրքն իմ աշակերտին» և «տուր այս գիրքն աշակերտին» (և ոչ թէ աշակերտին): «Գիրքը տուի աշակերտի» (և ոչ թէ աշակերտին) ևն:

4, Հայցական հոլովը ներգործական բայի պահանջած հոլովն է և պատասխանում է ո՞ւմ, ի՞նչ հարցերին, օր. ո՞ւմ տեսար:— Ես տեսայ աշակերտին: Ի՞նչը վերցրիր:— Ես վերցրի տետրակը:

ԴիՏՈՂ. Ծնչաւոր և բանական առարկաների հայցական հոլովը նման է տրականին, իսկ անշունչներին— ուղղականին, օր. ես գիրքը (հայց. հոլ.) տուի աշակերտին (տրակ. հոլ.) և ես տեսայ աշակերտին (հայց. հոլ.): Տետրակները (հայց. հոլ.) բաժանեցին աշակերտներին (տրակ. հոլ.) և դասից յետոյ աշակերտներին (հայց. հոլ.) արձակեցին: Նա գործարանը (հայց. հոլ.) ծախել, իսկ բանուորներին (հայց. հոլ.) արձակել է:

Իսկ եթէ առարկան շնչաւոր, բայց բանական չէ, նրա հայցականը սովորաբար նման է ուղղականին. օր. մսագործն եղը (ուշխարը, կովը) մորթել է: Էջը (հայց. հոլ.) կերել է, պոչից է խրտնում (առած):

Երբ խօսքն անորոշ առարկայի մասին է, նոյն իսկ բանական առարկայի հայցականը նման է լինում ուղղականին. օր. այսօր ես տեսայ մի աշակերտ (կամ մի աշակերտի); որը գրքեր էր առնում: Զէ կարելի ասել «տեսայ մի աշակերտին», որովհետեւ տրականի ն-ն կարող էր որոշիչ յօդ կարծուել և շփոթութիւն առաջ կը գար (տես վերև § 21, 3, Դիտող.):

5, Գործիական հոլովը գործիքի հոլովն է, որով մի բան անում ենք, և պատասխանում է ի՞նչով, ումնով հարցերին, օր. դասը ի՞նչով ես սովորում:— Դասս սովորում եմ տետրակով:

6, Բացառական հոլովը առնելու (ի բաց առնելու, վերցնելու) հոլովն է և պատասխանում է ումնից, ինչից հարցերին, օր. ո՞ւմնից ստացար գիրքը:— Գիրքն ստացայ աշակերտից: Ինչից քաշեցիր:— Քաշեցի տետրակից:

Շ, Ներգոյական հոլովը մի քանի ներքը լինելու հոլովն է և պատասխանում է ումնո՞ւմ և ինչո՞ւմ հարցերին. օր. ումնո՞ւմ չկայ կեղծիք:—Այդ աշակերտում կեղծիք չկայ: ինչո՞ւմ կայ ծծողական թերթ:—Տետրակում կայ ծծողական թերթ: Ծերութեան հասակում մարդ պէտք է հանգստանայ: Միայն պէտք է նկատել, որ այս հոլովն այնքան էլ գործածական չէ: Փոխանակ ասելու «աշակերտում», սովորաբար ասում են «աշակերտի մէջ»: Գետում—գետի մէջ, արտում—արտի մէջ ևլն:

ԴԻՏՈՂ. Բացի ուղղականից միւս հոլովները կոչւում են շեղ հոլովներ:

§ 22: Գոյական անուններն ունին թիւ, որը լինում է եզակի և յոգնակի. «տետրակը կապոյտ է», «աշակերտը կարգում է» նախադասութիւններում խօսքը մի հատ տետրակի և մի հատ աշակերտի մասին է: Իսկ «տետրակները կապոյտ են», «աշակերտները կարգում են» նախադասութիւններում խօսքը երկու կամ ավելի տետրակների և աշակերտների մասին է: Առաջին դէպքում տետրակ և աշակերտ գոյականները գործ են ածուած եզակի, իսկ երկրորդ դէպքում յոգնակի թւով:

ԴԻՏՈՂ. Կան նաև հաւաքական գոյականներ, որոնք ցոյց են տալիս ոչ թէ մէկ, այլ շատ անձեր կամ իրեր միասին առած, օր. Վարդանանք (==Վարդանն և իր զինակիցները), հէրանք (==հայրն իր ընտանիքով, հայրական տուն), պապոնք (==պապն և իր ընտանիքը), քեռոնք (==քեռիներն և իրենց հետ միասին ապրող ընտանիքը), զրեանքը (==զրքերը) մեկ մօտ են ևլն:

ԽՆԴԻՐ. Որոշել ստորև առաջ բերած հատուածում պատահող յատուկ և հասարակ անունները: Որոշել, թէ գոյականներն ի՞նչ հարցերի են պատասխանում և ի՞նչ հոլովով են գործ ածուած:

Հայրը, Թաթուլը, գալիս էր, գնում, և Բարիկը լուռ էր, նոյն իսկ բնաւ չէր խօսում, ժամերով նստում էր հօր կողքին և լուռ էր: Հօր փաղաքշանքներին պատասխանում էր անտարբերութեամբ, զժկամակելով: Միայն կուգէր գնալ նրա հետ, ազա-

տուել այս անից, ուր այլևս ոչ ոք չկար, որի մօտ իր հոգին ջերմանար:

§ 23: Կան չորս հոլովումներ, ըստ որոնց հոլովում են գոյական անունները: Սակայն կան սակաւաթիւ գոյականներ, որոնք չեն ենթարկւում այս հոլովումների կանոններին և ունին իրենց բացառիկ, արտուղի հոլովումը, ինչպէս այդ յետոյ կը տեսնենք:

Ըստ առաջին հոլովման հոլովող գոյականները եզակի ուղղականում բնորոշ վերջաւորութիւն չունեն: Շեղ հոլովներում նրանց հոլովական վերջաւորութիւններն են. սեռակ. -ի, տրակ. -ին, գործիակ. -ով, բաց. -ից և ներգոյակ. -ում:

Յոգնակիում միայն աւելանում է -եր կամ -ներ ածանցը. իսկ -ի, -ին, -ով, -ից և -ում հոլովական վերջաւորութիւնները մնում են անփոփոխ:

ԱՌԱՋԻՆ ՀՈՂՈՎՈՒՄ

Հոլովներ	Հարցեր	Եզակի թիւ	Յոգնակի թիւ	Եզ. թիւ	Յոգ. թիւ
Ուղղակ. հոլ.	ի՞նչ, ի՞նչ	աշակերտ	աշակերտներ	գետ	գետեր
Սեռակ. հոլ.	ի՞նչ, ի՞նչ	աշակերտի	աշակերտների	գետի	գետերի
Տրակ. հոլ.	ո՞ւմ, ի՞նչ	աշակերտին	աշակերտներին	գետին	գետերին
Հայց. հոլ.	ո՞ւմ, ի՞նչ	աշակերտին	աշակերտներին	գետ	գետեր
Գործ. հոլ.	ո՞ւմ, ի՞նչ	աշակերտով	աշակերտներով	գետով	գետերով
Բացառ. հոլ.	ու՞մից, ի՞նչից	աշակերտից	աշակերտներից	գետից	գետերից
Ներգոյակ. հոլ.	ու՞մում, ի՞նչում	աշակերտում	աշակերտներում	գետում	գետերում

ԴԻՏՈՂ. Որոշիչ յօդը շեղ հոլովներում սովորաբար չէ դըր-
ւում, օր. այն աշակերտն աշխատասէր է: Այս այն աշակերտի
(և ոչ թէ աշակերտին) գիրքն է: Այս տետրակը վերցրել եմ այն
աշակերտից (և ոչ թէ աշակերտիցն) ելն:

§ 24: Միավանկ գոյականի յոգնակին ունի -եր վեր-
ջաւորութիւնը, օր. գետ—գետեր, ծառ—ծառեր, տեղ—
տեղեր, սայլ—սայլեր և այլն: Բացառութիւն է կազմում
նուա գոյականը, որի յոգնակին է ոտաներ կամ ոսկներ,
որովհետեւ այս բառը սկզբում գրւում էր ընդհանուր, ուրեմն
երկվանկ էր: Իսկ երկվանկ և բազմավանկ գոյական-
ների յոգնակին ունի -ներ վերջաւորութիւնը, օր. փողոց
—փողոցներ, քաղաք—քաղաքներ, աշակերտ—աշակերտ-
ներ և այլն:

§ 25: Յոգնակիում -ներ վերջաւորութիւն ունին նաեւ
այն միավանկ գոյականները, որոնք գաղտնի վանկ ևս
ունին (§ 5, դիտող.), օր. մշակ—մշակներ, պսակ—պսակներ,
կտոր—կտորներ, ծնող—ծնողներ, հսկայ—հսկաներ, բլուր
—բլուրներ, տղայ—տղաներ (յ կիսաձայնն ընկնում է,
տեւս ստորն § 28):

Սակայն պէտք է նկատել, որ երկու բաղաձայնորով
վերջացող գոյականներն երբեմն ունենում են և՛ -եր, և՛
-ներ վերջաւորութիւնը, նայելով թէ նրանց վերջին բա-
ղաձայնների մէջ ը կիսաձայնը ինչպէս է հնչւում:

Այսպէս արտասանում և գրում են. անգղ—անգղեր
և անգրղ—անգրղներ. աստղ—աստղեր և աստրղ—աստրղներ.
արկղ—արկղեր և արկրղ—արկրղներ. եզր—եզրեր և եզրը
—եզրներ. տարր—տարրեր և տարըր—տարըրներ և այլն:

§ 26: Միավանկ գոյականների վերջից ընկած ն բա-
ղաձայնը (§ 8, դիտող. 6) յոգնակիում երևան է գալիս.
լեռ—լեռներ, ձեռ—ձեռներ, ոտ—ոտներ. մատ—մատներ,
գառ—գառներ, բեռ—բեռներ, եղ—եղներ, հարս—հարս-
ներ, և այլն:

§ 27: Բարդ գոյականի վերջին միավանկ արմատը յոգ-
նակիում ունի սովորաբար -եր վերջաւորութիւնը, եթէ ան-
շունչ առարկայ է նշանակում, օր. նշանագիր—նշանա-
գրեր, հեռագիր—հեռագրեր, ձեռագիր—ձեռագրեր, մակ-
բայ—մակբայեր, գարեհաց—գարեհացեր, անձրեւաշուր
—անձրեւաշրեր, զօրագունդ—զօրագնդեր, քարաժայռ—
քարաժայռեր: (Բայց ասում են նախգիր—նախգիրներ,
յետգիր—յետգիրներ, ջրհոր—ջրհորներ ևլն): Իսկ եթէ շըն-
չաւոր առարկայ է նշանակում, կարող է ունենալ և՛ -ներ և՛ -եր
վերջաւորութիւնը, օր. մատենագիր—մատենագիրներ, ոճ-
րագործ—ոճրագործներ, բամբակագործ—բամբակագործ-
ներ. սանամայր—սանամայրեր, սանահայր—սանահայրեր,
ծծմայր—ծծմայրեր և այլն: Եթէ վերջին արմատը -կալ
է, յոգնակին միշտ -ներ վերջաւորութիւնն ունի, օրին.
գործակալ—գործակալներ, մահճակալ—մահճակալներ ևլն,

§ 28: Երկվանկ, բազմավանկ և գաղտնավանկ գոյա-
կանները յոգնակիում թէ ներ-ից և թէ որոշիչ և
դիմորոշ յօդերից առաջ յ կիսաձայնը սղում են, օր. փե-
սայ, յոգն. փեսաներ. փեսան եկաւ. փեսայ եկաւ. երե-
խայ, յոգն. երեխաներ. երեխան հիւանդ է, երեխայ տը-
կար է, երեկոյ, յոգն. երեկոներ, այս երեկոն ես նրա
մօտ անցկացրի: Սակայն նոյն դէպքերում միավանկ բա-
ռերը կիսաձայնը չեն սղում, օր. հայ, յոգն. հայեր. հայն
եկաւ, հայս (=հայրս) այստեղ է: Խոյ, յոգն. խոյեր,
խոյը կորաւ. խոյս (=խոյրս) կորաւ, բօյ—բօյդ (=բօյրդ)
բարձր է ևլն:

ԴԻՏՈՂ. 1: Քահանայ, սատանայ, լումայ, կաթսայ, շուկայ,
ամիրայ, շղթայ և ուրիշ բառեր փոխ են առնում օտար լեզու-
ներից, իսկ օտար լեզուներում դրանց վերջում յ չկայ, այնպէս
որ հայերէնում յ-ն թիւրիմացութեամբ է գրուել: Այժմ էլ մենք
շարունակում ենք օտարներից -աւով վերջացող բառեր փոխ առ-
նել, սակայն դրանց վերջը յ չենք գրում, օր. վիեննա, Մօսկվա,

ակադեմիա, պրեմիա, Մարօքօ ևլն: Ե-ն մենք զբուժում ենք այս բառերի միայն շեղ հոլովներում, օր. Վիեննայում, Մոսկվայից, ակադեմիայում, Մարօքօյի և այլն:

ԳԻՏՈՂ. 2: այ-ով վերջացող երկվանկ և բազմավանկ գոյականները սովորական խօսակցութեան ժամանակ երբեմն եղակիում ձգում են այ վերջաւորութիւնը, իսկ յոգնակիում ընդունում են -էք վերջաւորութիւնը, օր. Ո. երեխայ, Ս. երեխի, Տ. երեխին ևլն. յոգն. Ո. երեխէք, Ս. և Տ. երեխանց ևլն:

§ 29: Տղայ բառը բացի սովորականից յոգնակիում ունի նաև հետևեալ ձևը. Ո. տղէքք, Ս., Տ. և Հ. տղերանց Գ. տղերանցով ևլն:

§ 30: Էշ գոյականը հոլովում է և՛ համաձայն շեշտի կանոնին (§ 8, բ), և՛ հակառակ նրան: Առաջին դէպքում յոգնակիում նա ընդունում է ան ածանցը. Ո. էշ, Ս. իշի և էշի, Տ. Հ. իշին և էշին, Գ. իշով և էշով, Բ. իշից և էշից, Ն. իշում և էշում. յոգն. Ո. իշաներ և էշեր, Ս. իշաների և էշերի և այլն: Դէզ գոյականը, որ կանոնաւոր հոլովում ունի (Ս. դիզի, Տ. դիզին ևլն). յոգնակիում նոյնպէս ընդունում է ան ածանցը. դիզաներ, Ս. դիզաների և այլն: Այսպէս և ձու—ձուաներ, լու—լուաներ:

§ 31: Ժամանակ ցոյց տուող գոյականները եղակի սեռականում սովորաբար ունին -ուայ վերջաւորութիւնը, օր. օր—օրուայ, շաբաթ—շաբաթուայ, ամիս—ամսուայ, (բայց ասում են ամսի մէկին, երկուսին...), մահ—մահուայ կամ մահուան, ժամ—ժամուայ (ժամ—ժամի—եկեղեցի), ձմեռ—ձմեռուայ, ամառ—ամառուայ, հերոս—հերոսայ, գիշեր—գիշերուայ, ցերեկ—ցերեկուայ, առաւօտ—առաւօտուայ, ճաշ—ճաշուայ, ժամանակ—ժամանակուայ, անգամ—անգամուայ ևլն: Գ. օրով, շաբաթով, Բ. օրից կամ օրուանից, շաբաթից կամ շաբաթուանից ևլն:

§ 32: -իւ վերջացող յատուկ անունները եղակի սեռականում բացի սովորական վերջաւորութիւնից ունին

նաև -իոյ վերջաւորութիւնը, օր. Կիլիկիա—Կիլիկիայի և Կիլիկիոյ. Ռուսիա—Ռուսիայի և Ռուսիոյ. Իտալիա—Իտալիայի և Իտալիոյ և այլն:

§ 33: Ըստ առաջին հոլովման հոլովում են նաև բայերից ածանցուած գոյականներն -ում վերջաւորութեամբ, օր. ճնշում, անկում, մրցում, թաթախում, ընդմիջում, սոսկում, նկատում, ասում, օծում, հոլովում, մեկնում, պառակտում, վերապահում, շարժում, զարգացում, քարացում և այլն: Ո. ճնշում, Ս. ճնշումի, Տ. ճնշումին ևլն: Սակայն այս գոյականներն այլկերպ, գրաբարաբար ևս հոլովում են. Ո. ճնշում, Ս. և Տ. ճնշման, Հ. ճնշում, Գ. ճնշմամբ, Բ. ճնշումից, Ն. ճնշումում: Յոգնակին կանոնաւոր է. Ո. ճնշումներ, Ս. ճնշումների ևլն:

ԳԻՏՈՂ. Գոյականները հոլովուելիս ենթարկւում են շեշտի կանոններին (§ 8 ա—է): Սակայն այս կէտում արդի աշխարհաբար, շտրահի մեր անփութութեան, հետո է մնացել մեր դասական լեզուի, գրաբարի միակերպութիւնից: Ընդհանրապէս շեշտի կանոնները ճշտիւ պահպանուած են եղակի, խախտուած յոգնակի թուով:

ա) ու կարճ ձայնաւորը միավանկ բառերում գրեթէ միշտ, համաձայն կանոնի, սղում է, օր. փուշ—փշի, յոգն. փշեր. ջուր—ջրի, յոգն. ջրեր. գունդ—գնդի, յոգն. գնդեր. թուփ—թփի, յոգն. թփեր. սուր—սրի, յոգն. սրեր ևլն: Իսկ բազմավանկ բառերի յոգնակիում նոյն ձայնաւորը, հաճառակ շեշտի կանոններին, յաճախ չէ զեղչում, օր. սերունդ—սերնդի, բայց յոգն. սերունդներ. ժողովուրդ—ժողովրդի, յոգն. ժողովուրդներ. կրունկ—կրնկի, յոգն. կրունկներ. կռնակ—կռնկի, յոգն. կռնակներ. շամփուր—շամփրի, յոգն. շամփուրներ. կերակուր—կերակրի, յոգն. կերակուրներ ևլն: Մամուլ եղակի ևս մամուլի. ուկ և ուս վերջացող բառերի եղակիում ևս ուն չի զեղչում, օր. թղուկ—թղուկի, հանելուկ—հանելուկի, հեղուկ—հեղուկի, թերուս—թերուսի ևլն:

բ) Նոյնը կարելի է ասել և ի կարճ ձայնաւորի մասին, ինչպէս երևում է հետևեալ օրինակներից. սիրտ—սրտի, յոգն. սրտեր. փիղ—փղի, յոգն. փղեր. բիր—բրի, յոգն. բրեր. ծիտ—ծտի, յոգն. ծտեր. ծիծ—ծծի, յոգն. ծծեր. գիծ—գծի, յոգն. գծեր. լիծ—լծի,

յոգն. լճեր. գին—գնի, յոգն. գներ. վիշտ—վշտի, յոգն. վշտեր ևն։
Իսկ բազմապատկեր բառերի յոգնակիրում նոյն ձայնաւորը յա-
ճախ, հակառակ շեշտի կանոններին, չէ սղուում, օր. ծաղիկ—ծաղ-
կի, բայց յոգն. ծաղիկներ. գետին—գետնի, յոգն. գետիններ.
կսկիծ—կսկծի, յոգն. կսկիծներ. լուսին—լուսնի, յոգն. լուսին-
ներ. երկիր—երկրի, յոգն. երկիրներ. քրտինք—քրտնքի, յոգն.
քրտինքներ. գրիչ—գրչի, յոգն. գրիչներ. աղախին—աղախնի,
յոգն. աղախիններ. թոնիկ—թոնիկի, յոգն. թոնիկներ. ոճիկ—
ոճրի, յոգն. ոճիկներ. անկողին—անկողնի, յոգն. անկողիններ.
բժիշկ—բժշկի, յոգն. բժիշկներ. հովիւ—հովւի, յոգն. հովիւներ.
անիւ—անւի, յոգն. անիւներ. թղթակից—թղթակցի, յոգն. թղթ-
թակիցներ. ուսուցիչ—ուսուցչի, յոգն. ուսուցիչներ. կացին—
կացնի, յոգն. կացիններ. դպիւր—դպրի, յոգն. դպիւրներ. մարմին
—մարմնի, յոգն. մարմիններ և ևն։ (Սուին—սուինի, յոգն. սուին-
ներ. հիմք—հիմքի, յոգն. հիմքեր)։

Բացառութիւն կազմում են -իք և -իչ անանջներով վերջա-
ցող գոյականները, որոնց մէջ եղակիւմ ևս անանջական -ի-ն
չի գեղչւում, օր. բարիք—բարիքի, բարիքներ. չարիք—չարիքի,
չարիքներ. կարծիք—կարծիքի, կարծիքներ, հայրենիք—հայրենի-
քի, հայրենիքներ. հայրիկ—հայրիկի, մայրիկ—մայրիկի, մասնիկ—
մասնիկի և այլն։

զ) Նոյնը կարելի է ասել և է երկար ձայնաւորի մասին.
սէր—սիրոյ, տէր—տիրոջ, դէզ—դիզի ևն։ Պարտէզ—պարտիզի,
յոգն. պարտէզներ. հանդէս—հանդիսի, յոգն. հանդէսներ. ասպա-
րէզ—ասպարիզի, յոգն. ասպարէզներ, գոմէշ—գոմշի, յոգն. գո-
մէշներ ևն։ Սակայն է ձայնաւորն ունեցող նոյնիսկ միապատկեր
բառերն աւելի յաճախ են խախտում շեշտի կանոնները։ Սրանք
եղակիւմ ևս է-ն յաճախ չեն սղուում, մանաւանդ երբ բառերը
էք, ենք, ունք, ընք անանջներով են վերջանում, օր. արժէք—ար-
ժէքի, տնօրէնք—տնօրէնքի, կողպէք—կողպէքի, օրէնք—օրէն-
քի, անէծք—անէծքի, դէնք—դէնքի, մտածմունք—մտածմունքի,
երկունք—երկունքի, հիացմունք—հիացմունքի, հայերէն—հայե-
րէնի, ոսերէն—ոսերէնի ևն։ Այլև դէմք—դէմքի, դէպք—դէպքի։

դ) Նոյնպէս ոյ երկրարբան միշտ չէ սղուում, օր. լոյս—
լոյսի և լուսի. ոյժ—ոյժի և ուժի, յոգն. ուժեր և ոյժեր. կոյս—
կուսի և կոյսի, յոգն. կոյսեր. գոյն—գոյնի և գունի, յոգն. գոյ-
ներ. թոյն—թոյնի և թունի, յոգն. թոյներ. յոյս—յոյսի։ յոգն.

յոյսեր. համբոյր—համբուրի և համբոյրի, յոգն. համբոյրներ.
պատրոյգ—պատրուգի և պատրոյգի. յոգն. պատրոյգներ. ողջոյն
ողջունի կամ ողջոյնի, յոգն. ողջոյններ ևն։

ե) Եւս երկբարբառը նոյնպէս սղուում է եղակիւմ, իսկ յոգ-
նակիւմ միշտ չէ սղուում, օր. վայրկեան—վայրկենի, բայց յոգն.
վայրկեաններ. մատեան—մատենի, մատեաններ ևն. եւս երկ-
բարբառը չի սղուում նաև ազգանունների վերջաւորութեան մէջ,
օր. Մամիկոնեան—Մամիկոնեանի, Մամիկոնեանին, Մամիկոնեա-
նից. Ախուրեան, Ախուրեանի ևն։ Նա չի սղուում նաև զբարառ
բայածականում, օր. անցեալ—անցեալի—անցեալներ. կորուսեալ
—կորուսեալի—կորուսեալներ ևն։

զ) Շեշտի կանոնը նոյնպէս խախտում է, երբ թիւրիմա-
ցութիւն կարող էր պատահել, օր. հին—հնի, բայց հուն—հունի.
երկինք—երկնքի, բայց երկունք—երկունքի։

ԽՆԴԻՐ։ Որոշել ստորև առաջ բերած հատուածում այն գո-
յականները, որոնք հոլովում են ըստ առաջին հոլովման. ցոյց
տալ այն փոփոխութիւնները, որոնք առաջացել են գոյականների
մէջ շնորհիւ շեշտի և որոշիչ յօդի։

Բարեկը նստած մնաց սառը թմբի վրայ, թթենու տակ, որ
ցնցում էր ոստերը և մաղում նրա գլխին ձիւնի մանրիկ թեր-
թիկները. երեխան երկար մնաց այդպէս նստած՝ ապա գլուխը
ձեռքերի մէջ առաւ, սիրտը փոփոխեց անհագին, անճար վշտից, որ
նրա փոքրիկ կուրծքը պարտեկել չէր կարողանում, և դառը, դառը
հեկեկաց։ Արցունքը թափւում էր կոյր աչքերից, քամին լիզում
էր նրա պղտոր կաթիլները և ձիւնը վերեւից մաղւում էր, մաղ-
ւում էր նրա գլխին...

ԵՐԿՐՈՐԴ ՀՈՒՈՎՈՒՄ

§ 34: Ըստ երկրորդ հոլովման հոլովուող գոյական-
ներն եղակի ուղղականում ունին -ի բն ու ռ ո շ վ ե ռ ջ ա-
ւ ո ռ ու թ իւ ն ը, որը եղակի շեղ հոլովներում փոխւում
է -ու-ի, օր. թշնամի—թշնամու, թշնամուն. պատանի—
պատանու, պատանուն ևն։

Երկրորդ հոլովումն առաջինից տարբերւում միմիայն

եղակիում: Յոգնակիում նա առաջին հոլովումից ոչնչով չէ տարբերում:

Հոլովներ	Հարցեր	եղակի թիւ	Յոգնակի թիւ	եզ. թիւ	Յոգ. թիւ
Ուղղակ. հոլ.	հի, ի՞նչ	թշնամի	թշնամիների առաջին հոլովման մէջ:	այգի	այգիներ, այգիների հոլովման մէջ:
Սեռակ. հոլ.	հիւ, ինչի՞	թշնամու		այգու	
Տրակ. հոլ.	ո՞ւմ, ինչի՞ն	թշնամուն		այգուն	
Հայց. հոլ.	ո՞ւմ, ի՞նչ	թշնամուն		այգի	
Գործ. հոլ.	հիւստով, ինչի՞	թշնամով		այգով	
Բացառ. հոլ.	ուստից, ինչից	թշնամուց		այգուց	
Ներգոյգ. հոլ.	ուստիւմ, ինչիւմ	թշնամում		այգում	

§ 35: Այսպէս հոլովում են պատանի, աղաւնի, գիւղացի, բորենի, հոգի, աշակերտուհի, այգի, թթենի, կենդանի, ոսկի, գերանդի, ջորի, գօտի, գինի, քամի, գոլորշի, ասորի, անգլիացի, ֆրանսիացի ևն: Շուշի, Նուխի, Անի, Արշակունի, Բազրատունի, Արծրունի և այլն:

§ 36: Միավանկ գոյականները՝ ձի, թի վերջաւորութիւնը շեղ հոլովներում պահում են. օր. այգի—այգու, բայց ձի—ձիու, թի—թիու (և ոչ թէ ձու կամ թու): Սոյն գոյականները յոգնակիում յաճախ ընդունում են ան ածանցը. ձիեր և ձիաներ. թիեր և թիաներ (Համեմ. § 30)

§ 37: Բայի անորոշ եղանակը (օր. կարգալ, գրել ևն), իբրև գոյական, հոլովում է ըստ այս հոլովման, օր. Ո. կարգալ, Ս. կարգալու, Տ. կարգալու, Հ. կարգալ, Գ. կարգալով, Բ. կարգալուց, Ն. կարգալում: Յոգնակի չունի:

§ 38: Կաշի գոյականը սեռականում ունի, բացի սովորականից, յաճախ նաև -ուի վերջաւորութիւնը. Ս. կաշուի, Տ. կաշուին, Գ. կաշուով, Բ. կաշուից, Ն. կաշում: Յոգնակին կանոնաւոր է. Ո. կաշիներ, Ս. կաշիների ևն:

§ 39: Որդի բառը յոգնակիում բացի սովորականից հոլովում է երբեմն այսպէս ևս. Ո. որդկերք, Ս. և Տ. որդկերանց, Գ. որդկերանցով, Բ. որդկերանցից, Ն. որդկերանցում:

§ 40: Ժամանակ ցոյց տուող գոյականները եղակի սեռականում ունին սովորաբար -ուայ վերջաւորութիւնը (§ 31), օր. տարի—տարուայ, կիրակի—կիրակուայ, երկուշաբթի—երկուշաբթուայ, շաբաթ—շաբաթուայ ևն: Յոգնակին կանոնաւոր է. Ո. տարիներ, Ս. տարիների ևն:

§ 41: Ամուսին բառն այս հոլովման տակ է գնում, թէպէտև նրա եզ. ուղղականն -ի-ով չի վերջանում: Ո. ամուսին, Ս. ամուսնու, Տ. ամուսնուն, Հ. ամուսնուն, Գ. ամուսնով, Բ. ամուսնուց, Ն. ամուսնում: Յոգնակին կանոնաւոր է. Ո. ամուսիններ, Ս. ամուսինների ևն:

§ 42. Եզ. սեռականում ու վերջաւորութիւն ունին նաև մի քանի ուրիշ անուններ, օր. մէկմէկու, իրարու, մարդու ևն, որոնք իրենց տեղում առաջ կը բերուին:

Խնդիր: Որոշել, թէ ստորև առաջ բերած հատուածում որ գոյականներն ըստ առաջին և որոնք ըստ երկրորդ հոլովման են հոլովում: Յոյց տալ այն փոփոխութիւնները, որոնք առաջացել են գոյականների մէջ շնորհիւ շեշտի տեղափոխութեան:

Թաթուլը յանկարծ գլուխը վեր բարձրացրեց: Գասպարը նայեց նրան և մնաց սոսկումից քարացած: Մահուան գունատութիւնը ծածկել էլ նրա դէմքը, աչքերը լայնացած և բորբոք, բերբը անշարժ, ինչպէս ապակի, շրթունքները դողդոջուն, և մի ցաւոտ, չարագուշակ ժպիտ, որից Գասպարի հոգին դողդողաց...

Արդէն երեկոյ էր. եկեղեցու զանգի ձայնը հնչեց մեղմ լաւաքին դողդոջներով, ինչպէս միշտ՝ նա հաւատացեալներին կանչում էր աղօթքի:

ԵՐՐՈՐԴ ՀՈՂՈՎՈՒՄ

§ 43: Ըստ այս հոլովման հոլովում են -ութիւն վերջաւորութիւն ունեցող ածանցականները, օր. գիտութիւն, բարութիւն, չարութիւն, գեղեցկութիւն, տպագրութիւն սրբութիւն, պղծութիւն և այլն:

Իհարկէ սրանք ևս միայն եզակիում ունին տարբեր հոլովում: Յոգնակիում հոլովում են ըստ առաջին հոլովման:

Հոլովներ	Հարցեր	Եզակի թիւ	Յոգնակի թիւ
Ուղղ. հոլ.	Ի՞նչ	գիտութիւն	գիտութիւններ, գիտութիւններ, ինչպէս ասացին և այլն, ինչպէս ասացին մէջ:
Սեռ. հոլ.	Ինչի՞	գիտութեան	
Տրակ. հոլ.	Ինչի՞ն	գիտութեան	
Հայց. հոլ.	Ի՞նչ	գիտութիւն	
Գործ. հոլ.	Ինչո՞վ	գիտութեամբ	
Բաց. գոլ.	Ինչի՞ց	գիտութիւնից	
Ներգ. հոլ.	Ինչո՞ւմ	գիտութիւնում	

ԴԻՏՈՂ. Յատուկ անունները հոլովում են եզակիում ևս ըստ առաջին հոլովման. Գրիստոսի յարութեան տօնը, բայց Յարութիւնի գիրքը:

ՉՈՐՐՈՐԴ ՀՈՂՈՎՈՒՄ

§ 44: Ըստ այս հոլովման հոլովող գոյականներն եզակի սեռականում ունին -ան վերջաւորութիւնը. գառ—

դառան, մուկ—մկան, նուռ—նռան և այլն: Այս բառերը գրաբարում վերջանում են ն-ով, որն աշխարհաբարում նախ ը է դարձել, ապա բոլորովին ընկել է (§ 8, գիտող. 6): Սղուած ն-ն յոգնակիում լոյս է ընկնում. գառներ, մկներ, նռներ, ծնկներ ևն (շեշտի կանոնները պահպանուած են, § 8 ա):

Իհարկէ այս հոլովումն ևս միայն եզակիում է տարբերում առաջին հոլովումից:

Հոլով.	Հարցեր	եզ. թիւ	Յ. թիւ	եզ. թիւ	Յ. թիւ	եզ. թիւ	Յ. թիւ
Ուղղ.	Ի՞նչ	թոռ	թոռներ, թոռներ, ինչպէս ասացին և այլն, ինչպէս ասացին մէջ	մուկ	մկներ, մկներ, ինչպէս ասացին և այլն, ինչպէս ասացին մէջ	ծուռկ	ծնկներ, ծնկներ, ինչպէս ասացին և այլն, ինչպէս ասացին մէջ
Սեռ.	Ինչի՞	թոռաց		մկան		ծնկան	
Տրակ.	Ինչի՞ն	թոռաց		մկան		ծնկան	
Հայց.	Ի՞նչ	թոռաց		(մկան)		ծուռկ	
Գործ.	ոմնով, ինչով	թոռնով		մկնով		ծնկնով	
Բաց.	ոմնից, ինչից	թոռնից		մկնից		ծնկնից	
Ներգ.	ոմնում, ինչում	թոռնում		մկնում		ծնկնում	

§ 45: Այսպէս հոլովում են ձուկ, գուռ, եզ, բեռ, թոռ, լեռ, կուռ, ճուռ: Էրիկ (=МУЖЬ), Ս. Տ. Հ. Էրկան, Գ. Էրկանով, Բ. Էրկանից: Հիմ, Ս. հիման:

ԴԻՏՈՂ. Այս հոլովման տակ գնացող գոյականները եզակիում ևս կարող են ըստ առաջին հոլովման հոլովուել:

§ 46: Ըստ չորրորդ հոլովման են հոլովում նաև մանուկ, գարուն և աշուն երկվանկ գոյականները. Ս. և Տ. մանկան, գարնան, աշնան. Հ. մանկան, գարուն, աշուն. Գ. մանկանով, —, —, Բ. մանկանից, գարնանից, աշ-

նանից: Յոգն. կանոնաւոր է. մանուկներ, մանուկների կին: Մանուկ բառն իբրեւ յատուկ անուն եղակիւում եւ հոլովւում է ըստ ա. հոլովմ. Ս. Մանուկի, Տ. Հ. Մանուկին կին:

ԱՐՏՈՒՂԻ ՀՈԼՈՎՈՒՄ ¹⁾

§ 47: Կան մի քանի գոյականներ, որոնք չեն ենթարկուում յիշուած չորս հոլովումներից ոչ մէկի կանոններին եւ առանձին, արտուղի հոլովում ունին: Այդ գոյականներն են. հայր, մայր, եղբայր, քոյր, անուն, ծնունդ, տէր, Աստուած, շուն, տուն, մարդ, տիկին, տանտիկին, կնիկ, աղջիկ, մահ, սէր, ընկեր, աներ, լինդ, երեկոյ, իրիկուն, կայսր, դուստր:

Հարկ է նկատել, որ այս գոյականների մեծագոյն մասն եւ արտուղի հոլովում ունի միայն եղակիւում: Իսկ յոգնակիւում սրանց մեծագոյն մասը հոլովւում է կանոնաւոր կերպով ըստ առաջին հոլովման:

§ 48: Հայր, մայր, եղբայր գոյականները միատեսակ հոլովում ունին: Ո. հայր, մայր, եղբայր. Ս., Տ. եւ Հ. հօր, մօր, եղբօր. Գ. հօրով, մօրով, եղբօրով. Բ. հօրից, մօրից, եղբօրից: Յոգնակին կանոնաւոր է. Ո. հայրեր, մայրեր, եղբայրներ. Ս. հայրերի, մայրերի, եղբայրների եւ այլն:

Բարդ բառերը. նախահայր, վանահայր, սանահայր, Տիրամայր, նախամայր, վանամայր, ծծամայր, հօրեղբայր, մօրեղբայր կն հոլովւում են նոյն եղանակով. Ս., Տ. եւ Հ. նախահօր, նախամօր եւ այլն:

ԴիՏՈՂ. Վերոյիշեալ բառերի նուագականները հոլովւում են կանոնաւոր կերպով ըստ առաջին հոլովման. Ո. հայրիկ, մայրիկ եղբայրիկ. Ս. հայրիկի, մայրիկի, եղբայրիկի կն:

§ 49: Քոյր, Ս. Տ. Հ. քրոջ, Գ. քրոջով, Բ. քրոջից:

Յոգնակին կանոնաւոր է: Ո. քոյրեր, Ս. քոյրերի կն: Բարդ բառերը. հօրաքոյր, մօրաքոյր հոլովւում են նոյն եղանակով:

ԴիՏՈՂ. Նուագականները քոյրի'կ կամ քուրի'կ եղակիւում եւ հոլովւում են կանոնաւոր կերպով ըստ առաջին հոլովման. քուրիկի, քուրիկին կն:

§ 50: Անուն, Ս. Տ. անուան, Հ. անուն, Գ. անունով (անուամբ), Բ. անունից: Յոգնակին կանոնաւոր է. Ո. անուններ, Ս. անունների կն:

§ 51: Ծնունդ, Ս. Տ. ծննդեան, Հ. ծնունդ, Գ. ծննդով, Բ. ծննդից: Յոգնակին կանոնաւոր է. Ո. ծնունդներ, Ս. ծնունդների կն:

§ 52: Տէր, Ս. Տ. Հ. տիրոջ, Գ. տիրոջով, Բ. տիրօջից: Յոգնակին կանոնաւոր է: Ո. տէրեր, Ս. տէրերի կն: Նոյն եղանակով հոլովւում են նաեւ բարդ բառերը: Իսկ տէրտէր բառը թէ եղակիւում եւ թէ յոգնակիւում հոլովւում է կանոնաւոր կերպով ըստ առաջին հոլովման. Ս. տէրտէրի, Տ. եւ Հ. տէրտէրին կն:

§ 53: Ո. Աստուած, Ս. Աստ(ու)ծու, Տ. եւ Հ. Աստ(ու)ծուն, Գ. Աստ(ու)ծով, Բ. Աստ(ու)ծուց (Աստուածանից): Յոգնակին (երբ խօսքը կռքերի մասին է) կանոնաւոր է. Ո. աստուածներ, Ս. աստուածների կն:

§ 54: Շուն, տուն. Ս. Տ. շան, տան, Հ. շան, տուն, Գ. շ(ա)նով, տ(ա)նով, Բ. շ(ա)նից, տ(ա)նից: Յոգնակին կանոնաւոր է: Ո. շներ, տներ, Ս. շների, տների, Տ. շներին, տներին կն:

Այսպէս հոլովւում են եւ բարդ բառերը. գայլաշուն, դասատուն, դեղատուն կն: Ս. Տ. դասատան, դեղատան, գայլաշան կն:

ԴիՏՈՂ. 1: Շնիկ եւ տնակ նուագականները հոլովւում են կանոնաւոր կերպով ըստ առաջին հոլովման. Ս. շնիկի, տնակի, Տ. շնիկին, տնակին կն:

1) Разносклонение.

ԴԻՏՈՂ. 2. Մեծատունն եղակիում հոլովում է ինչպէս տուն բառը. յոգն. սովորաբար՝ մեծատուններ, Ս. մեծատունների կնն:

§ 55: Մարդ. Ս. մարդու, Տ. Հ. մարդուն, Գ. մարդով, Բ. մարդուց, Ն. մարդում: Յոգն. Ո. մարդիկ, Ս. Տ. Հ. մարդկանց, Գ. մարդկանցով, Բ. մարդկանցից, Ն. մարդկանցում:

Բարդ բառերն, օր. տղամարդ, մանկամարդ, հոլովում են նոյն եղանակով. Ս. տղամարդու, մանկամարդու, Տ. Հ. տղամարդուն, մանկամարդուն կնն:

ԴԻՏՈՂ. Վերոյիշեալ բառերն եղակիում երբեմն հոլովում են կանոնաւոր կերպով. Ս. մարդի. Տ. Հ. մարդին կնն:

§ 56: Կին. Ս. Տ. Հ. կնոջ, Գ. կնոջով, Բ. կնոջից, Ն. կնոջում: Յոգն. Ո. կանայք, Ս. Տ. Հ. կանանց, Գ. կանանցով, Բ. կանանցից, Ն. կանանցում:

Այսպէս հոլովում են և առնակին, տէրտէրակին բարդ բառերը: Իսկ տիկին և տանտիկին բառերն եղակիում հոլովում են նոյն եղանակով, իսկ յոգնակիում երկրորդ վանկի ա ձայնաւորը սղում են: Յոգն. Ո. տիկնայք, տանտիկնայք, Ս. Տ. Հ. տիկնանց, տանտիկնանց, Գ. տիկնանցով, տանտիկնանցով, Բ. տիկնանցից, տանտիկնանցից: Այլն պէտք է նկատել, որ տիկին և տանտիկին բառերն յոգնակիում հոլովում են նաև կանոնաւոր կերպով ըստ առաջին հոլովման. Ո. տիկիններ, տանտիկիններ, Ս. տիկինների, տանտիկինների, Տ. Հ. տիկիններին, տանտիկիններին կնն:

§ 57: Կնիկ, աղջիկ. Ս. կնկայ, աղջկայ, Տ. Հ. կնկան, աղջկան, Գ. կնկանով, աղջկանով, Բ. կնկանից, աղջկանից, Ն. կնկանում, աղջկանում: Յոգնակին կանոնաւոր է. Ո. կնիկներ, աղջիկներ, Ս. կնիկների, աղջիկների կնն: Վերջին բառն երկրորդ և երրորդ յոգնակի ձև ևս ունի. Ո. աղջկերք և աղջկունք, Ս. Տ. Հ. աղջկերանց և աղջկանց կնն:

§ 58: Մահ. Ս. մահուայ կամ մահուան, Տ. մահուան, Հ. մահ, Գ. մահով կամ մահուանով. Բ. մահից կամ մահուանից, Յոգնակին կանոնաւոր է. մահեր, մահերի կնն:

§ 59: Ո. Սէր. Ս. սիրու կամ սիրոյ, Տ. սիրուն կամ սիրոյն, Հ. սէր, Գ. սիրով, Բ. սիրուց: Յոգնակի չունի: ԴԻՏՈՂ. Այսպէս և ասում են Մուշ, Ս. Մշոյ և Մշու:

§ 60: Ընկեր, աներ, Ս. Տ. Հ. ընկերոջ, աներոջ. Գ. ընկերով, աներով, Բ. ընկերից կամ ընկերոջից, աներից կամ աներոջից: Յոգնակին կանոնաւոր է. Ո. ընկերներ, աներներ, Ս. ընկերների, աներների կնն: Սակայն պէտք է նկատել, որ առաջին գոյականն եղակիում ըստ առաջին հոլովման ևս հոլովում է. Ս. ընկերի, Տ. Հ. ընկերին կնն: Նոյնպէս տալ (==էրկան քոյրը) Ս. տալի և տալոջ. Տ. Հ. տալին և տալոջ կնն:

§ 61: Լինող գոյականն, ընդհակառակը, եղակիում կանոնաւոր, իսկ յոգնակիում արտուղի հոլովում ունի. եղ. Ս. լնդի. Տ. լնդին կնն. յոգն. Ո. լնդերք, Ս. լնդերքի, Տ. լնդերքին կնն:

§ 62: Երեկոյ, իրիկուն: Ս. երեկոյի կամ երեկոյեան, իրիկուայ կամ իրիկուան, Տ. երեկոյին կամ երեկոյեան, իրիկուան, Հ. երեկոյ, իրիկուն, Գ. երեկոյով, իրիկնով, Բ. երեկոյից, իրիկուանից: Յոգնակին կանոնաւոր. Ո. երեկոներ (յ կիսաձայնը գեղչւում է, տ. § 28) իրիկուններ, Ս. երեկոների, իրիկոնների կնն:

ԴԻՏՈՂ. Երեկոյեան և իրիկուան ձևերը ածականի նշանակութիւն են ստացել. երեկոյեան ժամ, աղօթք:

§ 63: Կայսր, դուստր Ս. Տ. Հ. կայսեր, դստեր, Գ. կայսրով, դստրով, Բ. կայսրից, դստրից: Յոգն. Ո. կայսրներ, դուստրներ Ս. կայսրների, դուստրների կնն:

Սակայն պէտք է նկատել, որ նոյն բառերն եղակիում նաև հոլովում են կանոնաւոր կերպով, ըստ առաջին հոլովման. Ս. կայսրի, դստրի, Տ. Հ. կայրին, դստրին կնն:

§ 64: Արիւն, անկիւն, սիւն. Ս. Տ. արեան, անկեան, սեան, Հ. արիւն, անկիւն, սիւն, Գ. արիւնով, անկիւնով, սիւնով, Բ. արիւնից, անկիւնից, սիւնից: Յոգնակիրն կանոնաւոր է. արիւններ, անկիւններ կին: Սակայն այս գոյականների նոյն իսկ եզ. Ս. և Տ. հոլովները կանոնաւոր են. արիւնի, անկիւնի կին:

ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԴԻՏՈՂՈՒԹԻՒՆՆԵՐ ԵՒ ԽՆԴԻՐ

1. Գաւառաբարբառում յոգնակի սեռականն երբեմն վերջանում է -ու-ով, փոխանակ ի-ի. իսկ եզ. և յոգն. բացառականը -է-ով, փոխանակ -ից-ի: Օր. աշակերտներու, թշնամիներու, հայերու, թոռներու կին: Աշակերտէ, աշակերտներէ. թշնամիէ, թշնամիներէ, հայէ, հայերէ, թոռներէ կին:

2. Արդէն յիշեցինք (§ 8, դիտող. 6), որ աշխարհիկ լեզուն ձգտում է պարզութեան և միակերպութեան: Սակայն տակաւին աշխարհաբառում գործ են ածւում զբարառ ձևեր, օր. աշակերտք—աշակերտաց, երեխայք—երեխայոց, տղայք—տղայոց և այլն:

Այսպէս և Վարդանանք, հէրանք, պապոնք, քեռոնք հաւաքականները (§ 22, դիտող.) հոլովում են զբարառաբար. Ս. Տ. Վարդանանց, քեռոնց, պապոնց կին:

Այսպէս և ասում են Վարդանի և Վարդանայ, Տրդատի և Տրդատայ, Աստուածածնի և Աստուածածնայ տօն, Հոգեգալստեան տօն, Ծննդեան տօն, Ժողովրդի և Ժողովրդեան համար, Սեանայ լիճ, Վանայ ծով: Իսկ հայք, յոյնք, ռուսք, լեհք և նման բառերի յոգն. սեռականը ածականի նշանակութիւն է ստացել, օր. հայոց լեզու, ռուսաց զբականութիւն կին:

3. Փրաբառի ազդեցութեանն են վերադրելի և տնէ տուն, դռնէ դուն, փողոցէ փողոց, երկրէ երկիր, օրէցօր, տարէցտարի կին ձևերը: («Ման եմ գալիս աշխարհէ աշխարհ, գեղէ գեղ, սարէ սար, տնէ տուն»):

ԽՆԴԻՐ: Որոշել, թէ ստորև առաջ բերած հատուածում պատահող գոյականներն ըստ թր հոլովման են հոլովւում: Արդեօք պահպանուած են շեշտի, եզակի և յոգնակի թւերի կանոնները: Կան

այս հատուածի մէջ ըստ արտուղի հոլովման գնացող գոյականներ: Որոշք են դրանք:

Ահագին, անակնկալ հարուածից Թաթուլը շմեց. կնոջը չէին թաղում, այլ իրեն՝ Թաթուլին: Դադաղի յետևից քայլում էր անգիտակից ու անմիտ. մթագնած աչքերի հայեացքը ոտների տակ՝ քայլում էր, ու չգիտէր, թէ ուր, ինչու... Միայն գերեզմանի փոսի առաջ, երբ մի բուռ հողը տուին նրան կնոջը սառը դիակի վերայ ցանելու, յանկարծ՝ ասես կարմրած շամփուրներ մխեցին ուղեղի մէջ, նա անօրինակ, ոչ մարդկային ձայնով ճչաց, հոգն իր գլխին ցանեց. ծնկները ծալեցին և փուռեց խոնաւ հողակոյտի վրայ:

Նրան տուն բերին անդգայ. երկար հիւանդ պառկեց:

Երբ վերկացաւ անկողնից, օրերով նստում էլ՝ ծառի տակ լուռ ու անշարժ, փայտով խաղում էր ոտների առաջ, և գիշերները գնում էր թաւալում, տորւում Մարանի գերեզմանի վերայ և մինչև լոյս՝ նրա մեղմ հեծկտանքը հնչում էր գիշերային լուռ խաղաղութեան մէջ:

ԱՇԿԱՆ ԱՆՈՒՆ¹⁾

§ 65: Բարի մարդը ըստի գործեր է անում: Թիֆլիս քաղաքը մեծ տներ և լայն փողոցներ ունի: Հայրը որդուն ընծայեց մի թանկագին մատանի: Երէկուայ զբօսանքը բոլորիս յոգնեցրեց: Նա ոսկէ ժամացոյց ունի:

Ինչպիսի՞ մարդ, ինչպիսի՞ գործեր: Ինչպիսի՞ տներ, փողոցներ, մատանի, ժամացոյց: Ո՞ր զբօսանքը: Պատասխանել այս բոլոր հարցերին:

Վերոյիշեալ նախադասութիւններում ստորագծած բառերը կոչւում են ածական անուններ: Ուրեմն ածականը բանամաս է, որը միանալով գոյականի հետ, ցոյց է տալիս նրա յատկութիւնը կամ որակը և ճանաչւում է ինչպիսի՞, որպիսի՞, ո՞ր հարցերով:

1) Прилагательное имя.

ԽՆԴԻՐ: Որոշել ստորև առաջ բերած հատուածներում պատահող գոյական և ածական անունները:

Ինչո՞ւ արցունք ցայտում են

Քու սէգ, հպարտ աչքերից,

Ինչո՞ւ արագ փախչում ես

Այդ հարազատ ափերից:

Մշտադալար ուռիներ

Սառ ծոցի մէջ քու ջրին

Ճկուն ոստն ու տերև

Թո՞ղ բաց անեն տապ օրին:

Հասան լեռնային վտակին, որ իջնում էր նեղ, անտառապատ ձորակով: Աշնանային անձրևներից յորդացած, փոքրիկ վտակը դարձել էր մի գետակ: Նա որոտում էր, մոմուում էր, զարկուկով նեղ ափերին և ծառերի մերկ արմատներին:

§ 66: Արշակն աշխատասէր է. Պետրոսն աւելի աշխատասէր է. իսկ Տիգրանը շատ աշխատասէր է: Կարապետը քաջ է. Սարգիսն աւելի քաջ է. իսկ Արամը շատ քաջ է:

Արգեօք Արշակը, Պետրոսն և Տիգրանը հաւասարապէս աշխատասէր են. Կարապետը, Սարգիսն ու Արամը հաւասարապէս քաջ են:

§ 67: Ինչպէս վերև առաջ բերած օրինակներից տեսնում ենք, ածականները ցոյց են տալիս ո՞չ միայն աւարկանների յատկութիւնը կամ որակը, այլև յատկութեան կամ որակի գանազան աստիճանները: Վերջին դէպքում նրանք ընդունում են աւելի, շատ, խիստ, սաստիկ, չափազանց, յոյժ բառերը (մակբայերը): Աշխատասէր մարդ, աւելի աշխատասէր մարդ, շատ աշխատասէր մարդ. խելօք մարդ, աւելի խելօք մարդ, շատ (սաստիկ, չափազանց) խելօք մարդ. լաւ այգի, աւելի լաւ այգի, շատ (խիստ, սաստիկ, չափազանց) լաւ այգի եւն:

Ածականն իր սկզբնական ձևով ցոյց է տալիս գոյականի որակի սովորական կամ ղրական աստիճանը¹⁾ (բարի

1) Положительная степень.

մարդ, մեծ տուն, լայն փողոց եւն). աւելի մակբայի հետ ցոյց է տալիս գոյականի որակի համեմատական կամ քաղղատական աստիճանը¹⁾ (աւելի բարի մարդ, աւելի մեծ տուն եւն). իսկ շատ, սաստիկ, չափազանց եւն մակբայերի հետ նոյն յատկութեան կամ որակի գերազոյն կամ գերաղրական աստիճանը²⁾ (շատ բարի մարդ, շատ մեծ տուն եւն):

§ 68: Ածականի համեմատութեան աստիճաններն³⁾ արտայայտւում են հետևեալ եղանակով:

1. Ածականի բաղդատական աստիճանը կարող է արտայայտուել.

ա) Բացառական հոլովով, օր. շունը կատուից մեծ է, նա քեզանից ուժեղ է: (Բայց ասում են նաև «շունը կատուից աւելի մեծ է», «նա քեզանից աւելի ուժեղ է»):

բ) Բան, քանի՞թէ բառերի (շողկապների) միջոցաւ, օր. շունը մեծ է, քան (քան թէ) կատուն. նա ուժեղ է, քան (քան թէ) դու: (Ասում են նաև. շունն աւելի մեծ է, քան կատուն. նա աւելի ուժեղ է, քան թէ դու):

2. Մի քանի ածականների բաղդատական և գերադրական աստիճանները կարող են արտայայտուել -գոյն ածանցի միջոցաւ, օր. մեծ—մեծագոյն, լաւ—լաւագոյն, բարձր—բարձրագոյն, վեհ—վեհագոյն, նոր—նորագոյն, տկար—տկարագոյն եւն:

ԴԻՏՈՂ. 1: Մեծագոյն նշանակում է և՛ «աւելի մեծ», և՛ «սաստիկ մեծ». լաւագոյն նշանակում է և՛ «աւելի լաւ», և՛ «շատ լաւ» և այլն:

ԴԻՏՈՂ. 2: Գոյներ արտայայտող ածականներում այս ածանցը յաճախ համեմատութեան աստիճաններ չի արտայայտում, օր. վարդագոյն թշեր—վարդի գունով թշեր:

1) Сравнительная степень. 2) Превосходная степень. 3) Степени сравнения.

3. Ածականի գերադրական աստիճանը կարող է արտայայտուել.

ա) ամենա- առաջագրով, օր. ամենամեծ, ամենա-լաւ, ամենաբարի, ամենաաշխատասէր ևլն:

բ) ածականի կրկնութեամբ, օր. մեծամեծ, չարաչար: ԴԻՏՈՂ. Սակայն պէտք է նկատել, որ ածականի կրկնութիւնն երբեմն լոկ յոգնական կամ հաւաքական իմաստ ունի, օր. նոր-նոր կամ նորանոր փաստեր, մեծ-մեծ խնձորներ, մանր-մանր ձկներ ևլն:

§ 69: Վերև տեսանք, որ բազմաթիւ ածականներ համեմատութեան աստիճաններ ունին: Այդպիսի ածականները կոչւում են աստիճանական կամ բուն ածականներ: Սակայն կան և անաստիճան ածականներ, այսինքն այնպիսիներ, որոնք համեմատութեան աստիճաններ չունին, օր. արծաթէ (արծաթեայ) ժամացոյց, ոսկէ (ոսկեայ) մանեակ, քարէ (քարեայ) տուն, երէկուայ զբօսանք, այսօրուայ հանդէս, հայրական տուն ևլն: Զի կարելի ասել «աւելի», «սաստիկ» արծաթէ ժամացոյց, «աւելի», «սաստիկ» երէկուայ զբօսանք, «խիստ» հայրական տուն ևլն:

§ 70: Աստիճանական ածականները զանազանւում անաստիճաններից նաև նրանով, որ նուազական ձևեր ևս ունին, օր. փոքր—փոքրիկ, խեղճ—խղճուկ, հաստ—հաստիկ, հաստկեկ, նեղ—նեղիկ, փափուկ—փափրիկ, փափկասուն, փոքր—փոքրիկ—փոքրաւուն, չաղ—չաղիկ, պատիկ—պատրիկ, կոկ—կոկիկ, կոկիկ ևլն:

Դեղին—գեղնաւուն, կարմիր—կարմրաւուն, երկար—երկարաւուն ևլն:

§ 71: Բազմաթիւ գոյականներ, գործ ածուելով ուրիշ գոյականների հետ, ածականի իմաստ են ստանում, օր. Սև ծով և ծով (ինչպիսի՞) ցաւեր: Պինդ քար և քար (ինչպիսի՞) սիրտ: Պլպլան հուր և հուր (ինչպիսի՞) տեսչեր: Անձրև եկաւ և անձրև (ինչպիսի՞) օրը հաւերին ջուր տուող շատ կը լինի: Առաջին նախադասութիւններում ծով,

քար, հուր, անձրև, հայր գոյականներ են, իսկ երկրորդներում—ածականներ:

§ 72: Ինչպէս յիշուեցաւ (§ 64, ընդհ. դիտ. 2), հայք, ռուսք, յոյնք, լեհք, թուրքք ևլն գրաբառային յոգնակիներէից կազմուում են հայոց, ռուսաց, յունաց, լեհաց, թուրքաց ևլն ածականները:

§ 73: Ածականը գոյականից միշտ նախագաս է և չի հոլովուում, օր. լաւ մարդ, լաւ մարդու, լաւ մարդիկ, լաւ մարդկանց. մեծ տուն, մեծ տներ, մեծ տներից ևլն:

Բայց երբ ածականը գործ է ածւում միայնակ, գոյականի իմաստով, այն ժամանակ նա իբրև գոյական հոլովուում է ըստ առաջին հոլովման, օր. խաւար (ինչպիսի՞) սենեկի մէջ գտնուել և խաւարի (ինչի՞) մէջ գտնուել. բարին (=բարի բանը) սիրել և չարից (=չար բանից) զգուշանալ ևլն:

ԴԻՏՈՂ. Իբրև մակդիր ածականը գոյականից յետագաս է և այս դէպքում նա հոլովուում է, իհարկէ ըստ առաջին հոլովման. օր. Տիգրան Մեծ, Ս. Տիգրան Մեծի, Տ. Հ. Տիգրան Մեծին ևլն: Այսպէս ասում են նաև Յովբ Երանելի, Ղևոնդ Երէց. Ս. Յովբ Երանելու, Ղևոնդ Երէցի ևլն:

ԽՆԴԻՐ: Որոշել ստորև առաջ բերած հատուածում. ա) բոլոր աստիճանական և անաստիճան ածականները. բ) իբրև գոյական գործ ածուած ածականները. գ) կազմել աստիճանական ածականների դրական, բաղդադական և գերադրական աստիճանները:

Ձմռանալ, որ ածականները ճանաչւում են ո՞ր, որպիսի՞, ինչպիսի՞ հարցերով:

Ննջարանի թանձր վարագոյրների բացուածքից թափանցող աշնանային արևի շողերը շառագունել էին սենեկի կիսախաւարն ու պատերը և գունաւոր կիսաստուերով դողդողում էին կահ-կաքասիների վրայ:

Երիտասարդ կինը՝ խորունկ մտածմունքի մէջ, անշարժ պառկած էր շքեղ, փափուկ անկողնում իր մտախոհ ու վշտոտ հայեացքը ծաղկանկար առաստաղին յառած: Նրա սև ու փար-

թամ մագերը ալիքաւոր ու քմահաճ ծալքերով փռուել էին բարձերի սպիտակութեան վրայ՝ ինչպէս մութ ու գալարուն ամպը լեռան ձիւնապատ կատարին:

Մետաքսէ վարդագոյն շապիկը, բաց թողնելով նրա երկար մարմարէ պարանոցն ու ձիւնաթոյր լանջը, ակնապարար վայելչութեամբ ծածկում էր կուրծքը:

ԹԻԱԿԱՆ ԱՆՈՒՆ ¹⁾

§ 74: Ձեռքն ունի հինգ մատներ: Այս աշակերտը հինգերորդ դասարանումն է: Նրա հայրը յիսուն տարեկան է:

Գրեցէք հինգ, հինգերորդ և յիսուն բառերը թւերով: Հինգ, հինգերորդ, յիսուն թւերի կամ թւական անուններ են:

Ուրեմն թւական անունը բանաժառանգ է, որ թւի տեղ է գործ ածուում: Թւական անունները ցոյց են տալիս առարկաների թիւը կամ քանակութիւնը և կարգը կամ դասը: Առաջին դէպքում թւականը կոչւում է քանակական ²⁾ և ճանաչւում է քանի՞, որքա՞ն հարցերով, օր. մէկ մարդ, երկու, երեք մարդ. իսկ երկրորդ դէպքում թւականը կոչւում է դասական ³⁾ և ճանաչւում է ո՞ր, ո՞րերորդ հարցերով, օր. առաջին մարդը, երկրորդ, երրորդ մարդը:

ԽՆԴԻՐ: Հարցեր տալով որոշել, թէ ստորև առաջ բերած թւականներից որո՞նք քանակական և որո՞նք դասական են:

Մէկ, եօթ, քսաներորդ, քսանուհինգ, երրորդ, իններորդ, չորս, չորրորդ, երեսուն, հինգերորդ, վաթսուն, յիսուն:

Կազմեցէք հետեւեալ քանակական թւականներից դասականներ. մէկ (մի, մին), երկու, երեք, չորս, հինգ, վեց, եօթ, տասներկու, տասներկուս, հարիւր, հազար:

§ 75: Միաւորները տասնեակների, իսկ տասնեակները հարիւրեակների հետ միանում են ոչ միայն ու, այլև նւ շաղկապով, օր. տասնումէկ և տասնեւմէկ, հարիւրուքսան և հարիւրեւքսան: Բայց եթէ միաւորը սկսւում է ձայնաւո-

րով, այն ժամանակ միացուցիչ շաղկապն երբեմն բաց է թողնւում. տասներկու, տասներեք, տասնեօթ, տասնութ, տասնին:

§ 76: Քանակական թւականներից են հաւաքականները. հնգեակ, եօթնեակ, տասնեակ, հարիւրեակ ևն, և մասնականները. կէս, քառորդ, մի երրորդական ևն:

§ 77: Երկու, երեք, չորս և միւս թւականներից յետոյ գոյականը կարող է գործ ածուել և՛ եզակի, և՛ յոգնակի թւով, օր. երկու տետրակ և երկու տետրակներ. տաս ծառ և տաս ծառեր. քսան խնձոր և քսան խնձորներ և այլն:

§ 78: Թէ քանակական և թէ դասական թւականները, գործ ածուելով իբրև ածականներ, գոյականներից առաջ են դրւում և չեն հոլովւում, օր. ձեռքի հինգ մատներն անհաւասար են: Ձեռքի հինգ մատներից ամենափոքրը ճկոյթն է: Ձեռքը հինգ մատներով էլ աշխատում է: Այդ հինգերորդ դասարանն է: Սրանք հինգերորդ դասարանի աշակերտներ են: Մենք պատահեցանք մի խումբ մարդկանց:

ԴԻՏՈՂ. Դասական թւականը, իբրև մակդիր, գոյականից յետագաս է և հոլովւում է ըստ առաջին հոլովման, օր. Գէորգ Զորբորդ. Ս. Գէորգ Զորբորդի. Տ. Հ. Գէորգ Զորբորդին ևն:

Բայց երբ թւականները գործ են ածւում գոյականաբար, գոյականների իմաստով, հոլովւում են ըստ առաջին հոլովման, օր. նրանք հինգ եղբայր են. հնգին էլ ճանաչում եմ: Երկու պարտապան ունիմ. առաջինից փողս ստացել եմ, երկրորդից դեռ չեմ ստացել:

ԴԻՏՈՂ. Թւականը գործ ածուելով գոյականի իմաստով, կարող է յոգնակի թիւ ևս ունենալ, օր. այդ աշակերտը շարունակ հնգեր է ստանում, հնգերով է փոխում:

§ 79: Բոլոր թւականներն էլ հոլովւում են ըստ ա-

1) Числительное имя. 2) Количественное. 3) Порядковое.

ռաջին հոլովման, ենթարկուելով շեշտի կանոններին (§ 8), օր. Ո. երեք, չորս, հինգ. Ս. երեքի, չորսի, հնգի. Տ. երեքին, չորսին, հնգին ևն:

ԴԻՏՈՂ. 1: Մէկ քանակականը հոլովուելիս է երկար ձայնաւորը չէ սղում. Ս. մէկի. Տ. մէկին ևն:

ԴԻՏՈՂ. 2: Երկու քանակականը թէ հոլովուելիս և թէ դիմորոշ յօդերից առաջ երկու ձայնաւորների մէջ բարենշնչութեան համար ընդունում է ս տառը. Ս. երկուի կամ երկուսի (փոխանակ երկու-ի, երկու-ի), Տ. երկուին կամ երկուսին ևն:

Օրինակներ. երկսի միջից սև կատու է անցել: Մենք երկսով ուսումնարան գնացինք, երկսով էլ վերադարձանք: Նրանք երկուսն էլ այստեղ են: Դուք երկուսդ էլ մեղաւոր էք: Մենք երկուսս էլ քաղցած ենք:

ԽՆԴԻՐ: Ստորև առաջ բերած հատուածում զր թւականները գործ են ածուած իբրև ածականներ և որոնք իբրև գոյականներ: Ինչից է այդ երևում: Արդեօք շեշտի կանոնները պահպանուած են:

Լուծութիւն տիրեց. երկսով էլ տխրեցին... Անտառի խորքից դուրս եկաւ մի կին, երկու փոքրիկ աղջիկների հետ. երեքով էլ նիհար, դունստ և ցնցոտիների մէջ: Իւրաքանչիւրը փէշի մէջ մի ինչ որ բան ունէր փաթաթած, երևի արմաթիք, և ուսին ծառի մի-մի չոր ճիւղ... Անցան. հազիւ մի քանի քայլ հեռացած՝ նրանց առաջը փակեց անտառի ծեր պահապանը: Երեք խեղճերը կանգ առան և լուծեամբ նայում էին խստագէմ ծերունուն:

— Դարձեալ դժւք... ասաց պահապանը զայրոյթով և մօտեցաւ փոքրիկ աղջիկներից մէկին ու թափով քաշեց նրա ձեռի ճիւղը: Երեխան բարձրաձայն հեկեկաց: Սուրէնը նրանց մէջ նետեց.

— Լսեցէք, բարեկամ, ես ձեզ շատ եմ խնդրում չվշտացնել այս խեղճերին. թող տանն, մեծ բան չէ այդ երեք ճիւղը:

— Չգիտէք, թէ սրանք որքան են նեղացնում ինձ, մէկ չէ, երկու չէ, հարիւրներ են, և ամեն օր...

— Ես մտածում եմ այն կնոջ և այն երկու աղջիկների մասին, որ տեսանք քիչ առաջ:

ԴԵՐԱՆՈՒՆ ¹⁾

§ 80: Վարդանը հիւանդ էր: Վարդանը պառկած էր անկողնում: Բժիշկը Վարդանին այցելելով, Վարդանի համար դեղատոմս գրեց:

Լաւ հայերէն իմացողը կարող է միևնոյն բառը այսքան կրկնել:

Վերև յիշած մտքերը կարելի է արտայայտել աւելի կոկիլի և վայելուչ ձևով, առանց կրկնութիւնների.

Վարդանը հիւանդ էր. նա պառկած էր անկողնում. բժիշկը նրան այցելելով, նրա համար դեղատոմս գրեց:

Այստեղ նա, նրան և նրա բառերը գործ են ածուած Վարդան անուն տեղ: Եթէ վերջինս յիշուած չլինէր, առաջին երեք բառերն էլ ոչ մի որոշ նշանակութիւն չէին ունենայ և մենք չէինք հասկանայ, թէ խօսքն ում մասին է: Բայց որովհետև Վարդան անունը յիշուած է, նա, նրա և նրան բառերն էլ նշանակութիւն են ստանում: Այս բառերը կոչուած են դերանուններ:

Ուրեմն դերանունը բանաձայն է, որը սեպհական նշանակութիւնից գուրկ լինելով, գործ է ածուած անուն տեղ: Այդ անունը կարող է լինել գոյական կամ ածական: Դերանունը գործ ածելով գոյական կամ ածական անուն տեղ, ստանում է գոյականի կամ ածականի նշանակութիւն: Իբրև գոյականներ, նրանք իմացուած են ո՞վ և ի՞նչ հարցերով, օր. նա պառկած է. նրանք պառկած են: Իսկ իբրև ածականներ իմացուած են ո՞ր հարցով, օր. այս հիւանդը, այս ծառը, այն ծառը, այն մարդը ևն:

§ 81: Դերանունները լինում են.

- 1, Անձնական, որոնք են. ես, դու, նա, դա, սա:
- 2, Փոխադարձ, որոնք են. իրար, միմեանց, մէկմէկու:
- 3, Ստացական, որոնք են. իմ, քո (քու), նրա, դրա,

սրա, իր, մեր, ձեր, նրանց, դրանց, սրանց, իրենց, ում: Ստացական գերանունները պատկանելութիւն են ցոյց տալիս, այսինքն որ մի առարկայ միւսի ստացուածքն է կազմում, օր. նա իմ եղբայրն է, այս քո փայտն է:

ԴԻՏՈՂ. 1: Ստացական գերանուններից յետոյ որոշիչ յօդը (§ 9) միշտ դրոււմ է, օր. իմ գիրքը, քո գիրքը, նրա գիրքը, մեր գիրքը ևլն:

ԴԻՏՈՂ. 2: Իմ, քո ստացականների տեղ անխտիր գործ են ածուում ս, դ գիմորոշ յօդերը (§ 9). իմ գիրքը կորաւ=գիրքս կորաւ. քո գիրքը կորաւ=գիրքդ կորաւ: Վերջին նամակումը (=քո վերջին նամակում) գրոււմ էս, որ...

4, Յուցական, որոնք են. այս, այդ, այն (էս, էդ, էն, տես § 8, գիտ. 2). սոյն, դոյն, նոյն: Յուցական գերանունները ցոյց են տալիս այն առարկան, որի մասին խօսքն է. այս ծառը մեծ է. այդ ծառը փոքր է. այն ծառը հաստ է. այն մարդիկ ուրախ են. այդ ծառերը մեծ են:

ԴԻՏՈՂ. 1: Սրանք գործ ածուելով գոյականներից առաջ, ածականաբար, իհարկէ չեն հոլովուում, օր. այս տղան, այդ տղան, այս տղայի, այդ տղայի ևլն: Սակայն իրրե գոյական գործածուելիս ևս ցուցական գերանուններն անհալովելի են և այս դէպքում նրանց տեղ գործ են ածուում սա, դա, նա անձնական գերանունների շեղ հոլովները, օր. այդ (=այդ բանը) նրան վիրաւորեց. դրանից (=այդ բանից) նա վիրաւորուեց: Այս մասին (=սրա մասին) յետոյ կը խօսենք:

ԴԻՏՈՂ. 2: Այս, այդ, այն ցուցականներն հոլովուած են հետեւեալ գրաբառ զարձուածներում. այսուամենայնիւ, այդուամենայնիւ, այնուամենայնիւ:

5, Հարցական, որոնք են. ո՞վ, ի՞նչ, ո՞ր, քանի՞, որքա՞ն, ինչպիսի՞, որպիսի՞ ևլն:

ԴԻՏՈՂ. Երբ հարցական գերանունները գործ են ածուում առանց հարցերի, կոչուում են յարաբերական գերանուններ, օր. ես գիտեմ, թէ ո՞վ է լալիս: Ես գիտեմ, թէ ի՞նչն է հոսում: Ամեն ոք գիտէ, թէ նա ինչպիսի՞ հրէշ է ևլն:

6, Որոշիչ, որոնք ածականաբար գործ ածուելով, առարկան որոշում են: Սրանք են. ամեն (ամէն), ամենայն, ամենքը, ըոլոր, ինքը (ինքն), իւրաքանչիւր ևլն: Օր. ամէն մարդ իր արարքների համար պատասխանատու է: Օրէնքի առաջ մենք ըոլորս էլ հաւասար ենք:

7, Անորոշ, որոնք են. ոմն, որմին, մէկնում էկը, ոչ ոք, ոչ մի, այս ինչ, այն ինչ, ինչ որ, ոչինչ, ո՛րեւէ, մի քանի ևլն: Անորոշ գերանունները ցոյց են տալիս առարկաների անորոշութիւնն և կամ բոլորովին ժխտում են նրանց:

ԴԵՐԱՆՈՒՆՆԵՐԻ ՀՈՂՈՎՈՒՄԸ

§ 82. Անձնական գերանուններ. ես, դու, նա, դա, սա:

Հոլով.	Հարցեր	Առաջին դէմք		Երկրորդ դէմք		Երրորդ դէմք	
		եզ. թիւ	Յոգն. թ.	եզ. թիւ	Յոգն. թ.	եզ. թիւ	Յոգն. թ.
Ո.	ձի	ես	մենք	դու	դուք	նա	նրանք
Ս.	ձւմ	իմ	մեր	քո (քու)	ձեր	նրա	նրանց
Տ.	ձւմ	ինձ	մեզ	քեզ	ձեզ	նրան	նրանց
Հ.	ձւմ	ինձ	մեզ	քեզ	ձեզ	նրան	նրանց
Գ.	ումնի	ինձանով	մեզանով	քեզանով	ձեզանով	նրանով	նրանցով
Բ.	ումնից	ինձանից	մեզանից	քեզանից	ձեզանից	նրանից	նրանցից
Ն.	ումնում	ինձանում	մեզանում	քեզանում	ձեզանում	նրանում	նրանցում

ԴԻՏՈՂ. 1: Երրորդ դէմքն ունի ոչ թէ մէկ, այլ երեք անձնական գերանուններ. նա, դա, սա: Վերջին երկուսը հոլովուում են ճիշտ այնպէս, ինչպէս նա-ն. Ս. դրա, սրա. Տ. Հ. դրան, սրան ևլն: Յոգն. Ո. դրանք, սրանք. Ս. Տ. Հ. դրանց, սրանց և այլն: Նա գերանունը գործ է ածուում հեռաւոր, դա մօտիկ, սա ամենամօտիկ անձնաւորութեան տեղ:

ԴԻՏՈՂ. 2: Առաջին և երկրորդ գէմքի դերանունների Գ., Բ. և Ն. հոլովներում ա ձայնաւորը յաճախ զեղչւում է: Փոխանակ ինձանով, ինձանից, ինձանում, մեզանով, մեզանից, մեզանում ասում և գրում են. ինձնով, ինձնից, ինձնում, մեզնով և ին: Փոխանակ քեզանով, քեզանից, քեզանում, ձեզանով, ձեզանից, ձեզանում ասում և գրում են. քեզնով, քեզնից, քեզնում. ձեզնով և ին:

ԴԻՏՈՂ. Յ: Երբ, դէմքի ղերանուան մէջ երբեմն զբարառի
ո-ն պահպանուում է. փոխանակ նրա, նրան, դրա, դրան, սրա,
սրան կըն երբեմն ասում և զրում են. նորա, նորան կըն, դորա
դորան... սորա, սորան... Յոգն. նորանք, նորանց կըն, դորանք,
դորանց... սորանք, սորանց... Յոգնակիում սակաւ գործ են ա-
ծում նաև զբարառ ձևեր, Ո. նոքա, Ս. Տ. Հ. նոցա, Բ. նոցանից,
Գ. նոցանով կըն:

§ 83: Փոխադարձ դերանուններ. միմեանց, իրար, մէկ-մէկու: Սրանք ուղղական հոլով չունին: Ս. Տ. և Հ. միմեանց, իրար (իրարու), մէկմէկու. Գ. միմեանցով, իրարով, մէկմէկով. Բ. միմեանցից, իրարից, մէկմէկուց:

§ 84: Ստացական դերանուններ. իմ, քո, նրա, մեր, ձեր կնի: Երբ ստացական դերանունը գոյականից նախադաս է, այսինքն գործ է ածուում ածականաբար, այն ժամանակ նա չի հոլովուում, օր. իմ գիրքը, իմ գրքի, քո գիրքը, քո գրքում, նրա գիրքը, նրա գրքերը, մեր գիրքը, մեր գրքերը կնի:

Բայց եթէ ստացականը գործ է ածւում առանց գոյականի, այսինքն գոյականի տեղ, գոյականաբար, նա հոլովւում է և ունի յոգնակի թիւ ևս, օր. իմ կովը դաշտումն է, իսկ քոնը (=քո կովը) կորել է: Իմ կովերը դաշտումն են, իսկ քոնքը (=քո կովերը) կորել են: Այսպիսով իմ, քո, մեր, ձեր ստացականներէց կազմւում են՝ իմոնք, քոնոնք, մերոնք, ձերոնք, յոգնակի գոյական-ստացականները, որոնք հոլովւում են այսպէս. Ս. Տ. Հ. իմոնց, քոնոնց, մերոնց, ձերոնց, Գ. իմոն-

ցով, քոնոնցով, մերոնցով հէն, Բ. իմոնցից, քոնոն-
ցից, մերոնցից հէն:

ԴԻՏՈՂ. 1: Ստացական-գոյականը միշտ ընդունում է որոշիչ յօդը, և այս դեպքում ևս բարենհնչութեան համար ձայնաւորի և կիսաձայնի մէջ ընկնում է ն բաղաձայնը. քոնը (փոխանակ քո-ր), նրանը (փոխանակ նրա-ւ):

ԴԻՏՈՂ. 2: Որոշիչ յօդը նոյն եղանակով ընդունում է նաև ստացական-ածականը, եթէ նա գոյականից յետագաս է. օր. այս իմ գիրքն է, բայց այս գիրքը իմն է. այս բո գիրքն է, բայց այս գիրքը բոնն (փոխ. քո-ը, քո-ն-ը) է. այս նրա գիրքն է, բայց գիրքը նրանն (փոխ. նրա-ը, նրա-ն-ը) է:

§ 85: Հարցական դերանուններ. ո՞վ, ի՞նչ, ո՞ր, քանի՞, որքա՞ն ևլն:

Հոլով.	Եղակի թ.	Յոգն. թ.	Եղակի թ.	Յոգն. թ.	Եղակի թիւ.	Յոգն. թիւ.
Ո.	ո ^օ վ	ո ^օ լքեր	ո ^օ լ	որոնք	քանի ^օ	քանիսնեւ
Ս.	ո ^օ ւմ	—	որի ^օ	որոնց	քանիսի ^օ	քանիսնելի ^օ
Տ.	ո ^օ ւմ	—	սրի ^օ ն	որոնց	քանիսի ^օ ն	քանիսնելի ^օ ն
Հ.	ո ^օ ւմ	—	որի ^օ ն	որոնց	{քանի ^օ քանիսի ^օ ն	{քանիսնեւ քանիսնելի ^օ ն
Դ.	ուսնո ^օ վ	—	որո ^օ վ	որոնցո ^օ վ	քանիսո ^օ վ	քանիսնեւրո ^օ վ
Բ.	ուսնի ^օ ց	—	որի ^օ ց	որոնցի ^օ ց	քանիսի ^օ ց	քանիսնելի ^օ ց
Շ.	ուսնի ^օ ւմ	—	որո ^օ ւմ	որոնցո ^օ ւմ	քանիսո ^օ ւմ	քանիսնեւրո ^օ ւմ

ԴԻՏՈՂ, 1. Խնչ հոլովւում է ըստ առաջին հոլովման. Ս.
ինչի. Տ. ինչին հին. յոգն. Ո. ինչեր. Ս. ինչերի Տ. ինչերին հին:
Սակայն ոմանք այս բառը հոլովելիս պահպանում են շեշտի կա-
նոնները, որով և ստացւում է. Ս. ընչի, Տ. ընչին, Հ. ինչ, Գ.
ընչով հին. Յոգն. Ո. ընչեր, Ս. ընչերի հին:

ԴԻՏՈՂ. 2: Բանի դերանունը ն որոշիչ յօդից և հոլովական վերջաւորութիւններից առաջ ընդունում է ս տառը. ժամի քանիսն է: Այս հացը քանիսի համար է:

§ 86: Որոշիչ դերանուններից միայն ինքը (ինքն) դերանունն ունի արտուղի հոլովում: Մնացածները հոլովւում են ըստ առաջին հոլովման:

Հոլով.	Եզակի թիւ	Յոգնակի թիւ
Ո.	ինքը (ինքն)	ինքեանք ինքները (ն) իրանք, իրենք
Ս.	իրան, իրեն, իւր, իր	իրանց, իրենց
Տ.	իրան, իրեն, ինքեան	իրանց, իրենց
Հ.	իրան, իրեն, ինքեան	իրանց, իրենց
Գ.	իրանով, իրենով	իրանցով, իրենցով
Բ.	իրանից, իրենից	իրանցից, իրենցից

ԴԻՏՈՂ. Այս դերանունն իբրև ածական անձնական դերանունան հետ գործ ածուելիս միշտ յետադասւում և ընդունում է դիմորոշ յօդը. ես ինքս, դու ինքդ, նա ինքը, մենք ինքներս, դուք ինքներդ, նրանք ինքները: Յաճախ ասում են. ինքն ըստ ինքեան հասկանալի է:

§ 87: Անորոշ դերանուններից ոմն եզակիում չէ հոլովւում: Իսկ յոգնակիում հոլովւում է այսպէս. Ո. ոմանք, Ս. ոմանց, Տ. ոմանց, Գ. ոմանցով, Բ. ոմանցից: Մնացած դերանունները հոլովւում են ըստ առաջին հոլովման: Միքանի հոլովւում է այնպէս, ինչպէս քանի հարցական դերանունը (տես վերև § 85, դիտ. 2):

ԽՆԴԻՐ: Որոշել ստորև առաջ բերած հատուածներում բոլոր անձնական, փոխադարձ, ստացական ևլն դերանունները: Որոշել ածականաբար և գոյականաբար գործ ածուած բոլոր դերանունները:

Հաց լինել... ինչո՞ւ, դրանով իր զաւակը չի փրկուի. անիծե՛լ, ի՞նչ և ի՞նչ անունով, վերևում ու ներքևում էլ ոչինչ չկայ, որի անունով արտասանուած խօսքը կայծակի պէս շանթէր... Ո՞վ է նա, Աստուած, թէ՞ մի ուրիշ ոյժ, աւելի հզօր, աւելի անողորմ, քան ինքն Աստուած...
Թաթուլը կծկուեց, ծնկներն իրար սեղմեց...

— Գնաւար, սուտ է, ասաց Թաթուլը ատամների արանքից:

— Ի՞նչը, վարպետ:

— Ամեն բան, աշխարհը, արևը, երկինք, ես, դու, մարդիկ, հոգի, հաւատ, ողջ սուտ է, սուտ է, սուտ է...

Բ Ա Յ ¹⁾

§ 88: Ես հիմա կարդում եմ: Ես երէկ կարդում էի: Ես էգուց կը կարդամ: Դու հիմա գրում ես: Դու երէկ գրում էիր: Դու էգուց կը գրես: Նա հիմա խօսում է: Նա երէկ խօսում էր: Նա էգուց կը խօսի: Մենք հիմա կարդում ենք և այլն:

Այս նախադասութիւններում կարդալ, գրել և խօսել բառերը ցոյց են տալիս գործողութիւն ²⁾ և կոչւում են ըայեր: Ուրեմն բայը բանաձայն է, որ գործողութիւն է ցոյց տալիս:

ԽՆԴԻՐ: Որոշել և ստորագծել ստորև առաջ բերած ոտանաւորի մէջ պատահող բոլոր անունները (գոյական, ածական անուններ և դերանուն) և բայերը:

Գնան, իմ որդեակ, աշխարհքս անցիր,

Պանծալի անուն Մեծի դու ստացիր:

Ու գնած որդին, շատ քրաինք թափեց,

Մեծ հարստութիւն, մեծ գանձ ժողովեց,

Ու դարձաւ հօրը, ասաց պարծանքով.

— Հայր իմ, այժմ մեծ չեմ քու կարծիքով:

Վերև առաջ բերած օրինակներից տեսնում ենք, որ գործողութիւնը կարող է կատարուել զանազան ժամա-

նակ՝ ներկայում (եւ հիմա կարգում եմ, գրում եմ, խօսում եմ), անցեալում (եւ երէկ կարգում էի, գրում էի, խօսում էի) և ապագայում (եւ էգուց կը կարգամ, կը գրեմ, կը խօսեմ): Ուրեմն բայերն ունին երեք ժամանակներ՝ ներկայ¹⁾, անցեալ²⁾ և ապանի³⁾:

ԴԻՏՈՂ. 1: Անցեալն էլ երկու տեսակ է լինում. անցեալ անկատար⁴⁾, օր. եւ խօսում էի, կարգում էի, գրում էի, և անցեալ կատարեալ⁵⁾, օր. եւ խօսեցի, կարգացի, գրեցի:

ԴԻՏՈՂ. 2: Ապանի ժամանակի կազմին է կը կամ կու մասնիկը, օր. եւ կը կարգամ կամ կու կարգամ, դու կը գրես կամ կու գրես, նա կ'ասէ (փոխանակ կը ասէ, կու ասէ) ևլն:

§ 89: Նոյն օրինակներից տեսնում ենք, որ բայերն երեք դեմքեր (առաջին, երկրորդ և երրորդ դեմք) և երկու թվեր (եզ. և յոգն.) ունին. (եւ կարգում եմ, մենք կարգում ենք. դու կարգում ես, դուք կարգում էք. նա կարգում է, նրանք կարգում են):

ԴԻՏՈՂ. Շատ բայեր -ոտ- ածանցն ընդունելով, յոգնական իմաստ են արտայայտում, օր. նստել—նստոտել, կանգնել—կանգնոտել, սպանել—սպանոտել, կախել—կախոտել, պատառել—պատառոտել, հանել—հանոտել ևլն: Օր. նրանք նստոտել էին:

§ 90: Արշակը զարթնելով, անկողնից վերկացաւ, երեսնու ձեռները լուաց, մագերը սանրեց և գնաց ուսումնարան:

Նոյնը կարելի է ասել և հետևեալ ձևով.

Արշակը զարթնելով, անկողնից վերկացաւ, լուացուեց, սանրուեց և գնաց ուսումնարան:

Այս նախադասութիւններում զարթնել, վեր կենալ, լուանալ, սանրել և գնալ բառերը բայեր են, որովհետեւ գործողութիւն են ցոյց տալիս: Սակայն նրանք միատեսակ գործողութիւն չեն ցոյց տալիս: Լուանալ և սանրել ցոյց են տալիս, որ գործող անձի (ենթակայի) գործողութիւնն անցնում է մի ուրիշ առարկայի (Արշակն իր

1) Настоящее время. 2) Прошедшее время. 3) Будущее вр. 4) Прошедшее несовершенное. 5) Прошедшее совершенное.

ձեռները լուաց, մագերը սանրեց): Այսպիսի բայերը կոչւում են ներգործական¹⁾: Զարթնել, վեր կենալ և զնալ բայերը ցոյց են տալիս, որ գործող անձի (ենթակայի) գործողութիւնը հէնց իր մէջ էլ անում է, առանց ուրիշ առարկայի անցնելու (Արշակն ինքն իրան, ինքնաբերաբար զարթնեց, վերկացաւ, գնաց): Այսպիսի բայերը կոչւում են չէգոր²⁾:

Իսկ լուացուել և սանրուել բայերը ցոյց են տալիս, որ գործող անձի (ենթակայի) գործողութիւնն անդրադառնում է հէնց իր վերայ (Արշակը լուացուեց և սանրուեց = Արշակն իր երեսն և ձեռները լուաց, իր մագերը սանրեց): Այսպիսի բայերն էլ կոչւում են անդրադարձ³⁾:

Անդրադարձ բայերից պէտք է զանազանել կրաւորական և փոխադարձ բայերը⁴⁾: Կրաւորական բայը ցոյց է տալիս, որ ենթական ոչ թէ գործում, այլ մի ուրիշ առարկայից գործողութիւն է կրում, ենթարկւում է ուրիշի գործողութեանը, օր. քաջը սպանուեց թշնամու զենդակից: Սպանուել բայը կրաւորական է:

Փոխադարձ բայը ցոյց է տալիս մի գործողութիւն, որ ենթականերից փոխադարձաբար իրար է անցնում, օր. կարօտ եղբայրները զրկախառնուեցան և համբուրուեցան:

Ուրեմն հինգ տեսակ (հինգ սեռի⁵⁾) բայեր կան. ներգործական, չէգոր, կրաւորական, անդրադարձ և փոխադարձ:

ԴԻՏՈՂ. 1: Ներգործական բայերի կարգին պատկանում են նաև անցողական կամ դրդական բայերը, որոնք ցոյց են տալիս, որ ենթական դրդում է մի երկրորդ անձի մի բան անելու, օր. ուտեցնել (= ուտել տալ), խմեցնել (= խմել տալ), խօսեցնել (= խօսել տալ), կարգացնել (= կարգալ տալ), տանել տալ, բերել տալ ևլն:

ԴԻՏՈՂ. 2: Չէգոր բայերն երբեմն ներգործական բայերի

1) Действительные глаголы. 2) Средние глаголы. 3) Возвратные глаголы. 4) Страдательные и взаимные глаголы. 5) Уклон—залоги.

նշանակութիւնն ևս ունենում են: Օր. «ես անցայ կամըջից» և «ես անցայ կամուրջը»: Առաջին նախադասութեան մէջ անցնել չէզոք է, իսկ երկրորդում—ներգործական, որովհետև նրա գործողութիւնն անցել է «կամուրջ» բառին:

ԽՆԴԻՐ: Որոշել ստորև առաջ բերած հատուածներում պատահող բայերի սեռը. Բր բայերն են ներգործական, անցողական, որոնք չէզոք, անդրադարձ և փոխադարձ:

Թաթուլը բարկացաւ, շտապեցրեց ձիուն, առաջ անցաւ, դուրս եկաւ արձակ դաշտ...

Մի երեխայ փողու մէջ կորած հեիհե քշում էր երկու կով անցած նախրին հասցնելու... Մի սայլ էլ ձոնչում էր մօտակայ բլրի յետևում, որտեղից մի նապաստակ թռաւ, ճամբան կտրեց շեշտակի, և կորաւ բամբակի արտերում...

Խնջոյքը շարունակում էր, ամենքը հարբած էին. ոմանք մոմուտ էին, ուրիշները ճշում. կային՝ որ համբուրում էին, պարում, մոմուտ, լալիս անմտօրէն...

Աշուղ Սարհադը նուագում էր.

«Հազար ու մի նեղութիւնով այգի տնկեցի.

Դաւաճանի ձեռքը դիպաւ՝ ծաղիկներս թափուեցին...

§ 91: Կարգալ, վեր կենալ, լուանալ, լուացուել, սպանել, սպանուել ևն բայի սկզբնական ձևերն են, որոնք միմիայն գործողութիւն են ցոյց տալիս: Բայց թէ երբ, ում ձեռքով, ինչ եղանակով է կատարւում գործողութիւնը, այդ բայի սկզբնական ձևը, որը կոչւում է անորոշ եղանակ ¹⁾, չէ ցոյց տալիս: Այս բոլորն արտայայտելու համար բայի սկզբնական ձևը, անորոշ եղանակը, փոփոխւում է (խոնարհւում է), և այս փոփոխութիւնը կոչւում է խոնարհում ²⁾:

ԴԻՏՈՂ. 1: Անորոշ եղանակն ունենում է հետևեալ վերջաւորութիւնները. -ալ, -ել, -իլ և -ուլ, օր. կարդ-ալ, աղ-ալ, գր-ել, բռն-ել, հանգիպ-ել, սրտնեղ-իլ, կալն-ել (կալն-ուլ) հեն-ուլ: -իլ վերջաւորութիւնը յատուկ է չէզոք, կրաւորական, անդրադարձ և փոխադարձ բայերին, օր. սրտնեղիլ, կտրիլ (քար կտրիլ), սպա-

նուիլ, սանրուիլ ևն: Սակայն այս բայերն ևս շատ յաճախ -իլ վերջաւորութեան տեղ ընդունում են -ել վերջաւորութեանը, (կտրել, սպանուել, սանրուել), որը յատուկ է ներգործական բայերին:

ԴԻՏՈՂ. 2: Կրաւորական, անդրադարձ և փոխադարձ բայերի բնորոշ ածանցը (լծորդը) կամ սեռանիշն է ու ձայնաւորը, որը վերջին ժամանակներս կովկասահայ հեղինակներից ոմանք փոխել են -ի, իսկ ոմանք էլ վ-ի, օր. սպանուել, սպանել, սպանվել. սանրուել, սանրել, սանրվել. համբուրուել, համբուրել համբուրվել ևն:

ԴԻՏՈՂ. 3: Բայի անորոշ եղանակն և՛ բայի, և՛ անուան նշանակութիւնն ունի: Իրրե անունն նա հոլովում է (§ 37):

§ 92: Բացի անորոշ եղանակից բայն ունի 1, հրամայական եղանակ ¹⁾, օր. կարգա՛, մի՛ կարգար. գրի՛ր, մի՛ գրի՛ր. լուա՛, մի՛ լուանար. լուացու՛ի՛ր, մի՛ լուացուի՛ր ևն: 2, սահմանական եղանակ ²⁾, որը որոշ, սահմանուած, գործողութիւն է արտայայտում, օր. ես կարդում եմ, ես կարդում էի, ես կարդացի, ես կը կարգամ. ես գրում եմ, ես գրում էի, ես գրեցի ևն: Ինչպէս այս օրինակներից երևում է, սահմանական եղանակն երեք ժամանակ ունի՝ ներկայ, անցեալ և ապառնի: Վերջապէս 3, պայմանական կամ ստորադասական եղանակ ³⁾, որն ոչ թէ որոշ, այլ պայմանական, որոշ պայմաններից կախուած գործողութիւն է արտայայտում, օր. եթէ բժիշկը հասնի, հիւանդը կ'ազատուի (չի մեռնի). եթէ բժիշկը հասնէր, հիւանդը կ'ազատուէր (չէր մեռնի): Այստեղ հասնի, հասնէր ձևերը, ինչպէս տեսնում ենք, պայմանական գործողութիւն են արտայայտում: Այս օրինակներից երևում է, որ պայմանական կամ ստորադասական եղանակն երկու ժամանակ ունի. ապառնի (եթէ հասնի) և անցեալ անկատար (եթէ հասնէր): Անցեալ անկատարը կը, կու կազմիչներով կազմում է պայմանականի անցեալ ապառնին, օր. վերո-

1) Неопределённое наклонение. 2) Спряжение.

1) Повелительное наклонение. 2) Изъявительное наклонение. 3) Сослагательное наклонение.

յիշեալ նախադասութեան մէջ «կ'ազատուէր»:

ԽՆԴԻՐ: Որոշել ստորև առաջ բերած բայերի եղանակներն և ժամանակները:

Թէ իմ ալևոր հերքս սենային,
Ոյժս ինձ հետ գար, կտրիճ դառնայի,—
Նժոյգ ձի նստած, պեխս ուրած,
Ձեռս թուր առած ես դաշտ կ'երթայի...
Կ'ասէի հայոց օրիորդներին.
Ծախեցէք հագի ձեր թանկ շորերը,
Թողէք պատմուճանք, զարդ, մարգարիտներ,—
Ժանդոտած ու գուլ են մեր թրերը:
Տուէք բեհեզեայ մեզ ձեր շապիկը,
Որ մենք փաթաթենք մեր մարմնու վերքը,
Վերակապ հիւսէք դուք ձեր մազերից.—
Այսպէս յայտնեցէք դուք մեզ ձեր սէրը:

§ 93: Բայերից գոյանում են դերըայերը¹⁾ և քայածականները²⁾: Օր. նա ուզում է ջրհորից ջուր հանել: Նա ջրհորից ջուր է հանել: Ջրհորից ջուր հանող տղան անյայտացել է: Դու ջրհորից ջուր ես հանելու: Ջրհորից հանելու ջուրը վճիտ է: Ջրհորից ջուր հանելու դուր ծակ է: Մշակները ջրհորից ջուր հանելով խօսում էին: Ջրհորից ջուր հանելիս դժբախտութիւն պատահեց: Ջրհորից հանելի (=հանելու) ջուրը վճիտ էր. իսկ ջրհորից հանած ջուրը պղտոր է:

Ինչպէս վերոյիշեալ օրինակներից տեսնում ենք, հանել անորոշ եղանակից, որը պատասխանում է ի՞նչ անել հարցին, գոյացել են հետևեալ եօթ ձևերը. հանել (եմ, ես...), հանող, հանելու, հանելով, հանելիս, հանելի, հանած, որոնք պատասխանում են զանազան հարցերի: Նա ի՞նչ է արել: —Նա ջրհորից ջուր է հանել: Ո՞ր տղան է անյայտացել: —Ջրհորից ջուր հանող տղան է անյայտացել: Դու ի՞նչ

ես անելու: — Ջուր եմ հանելու: Ո՞ր դույն է ծակ: — Ջուր հանելու դույր: Ի՞նչ անելով էին խօսում մշակները: — Մշակները խօսում էին ջրհորից ջուր հանելով: Ե՞րբ, ի՞նչ անելիս դժբախտութիւն պատահեց: — Ջրհորից ջուր հանելիս: Ո՞ր ջուրն էր վճիտ: — Ջրհորից հանելի (=հանելու) ջուրը: Ո՞ր ջուրն է պղտոր: — Ջրհորից հանած ջուրը:

Ինչպէս այս օրինակներից տեսնում ենք, յիշուած եօթ ձևերից երկուսն և՛ բայի, և՛ ածականի իմաստ ունին: Դրանք են. հանելու և հանած. ջրհորից ջուր եմ հանելու, ջրհորից ջուր եմ հանած (=ջուր եմ հանել) նախադասութիւններում հանելու և հանած ձևերը բայի իմաստ ունին, ուստի և կոչւում են դերըայեր: Իսկ «ջրհորից հանելու (=հանելի) ջուրը վճիտ էր, իսկ ջրհորից հանած ջուրը պղտոր է» նախադասութիւններում հանելու (=հանելի) և հանած ածականներ են, որովհետև իմաստով միացած են գոյականի հետ և ճանաչւում են ո՞ր հարցով: Մնացած հինգ ձևերից երեքը. հանել (է), հանելով, հանելիս գուտ բայի իմաստ ունին, ուստի և գուտ գերբայեր են: Իսկ երկուսը. հանող և հանելի գուտ ածականի իմաստ ունին, ուստի և կոչւում են քայածականներ:

ԴԻՏՈՂ. 1: Ի-ով վերջացող բայածականները յաճախ ընդունում են ք տառը, մանաւանդ երբ գոյականի իմաստով են դործ ածւում, օր. ուտելի (=ուտելու) հաց և ուտելիք, խմելի (=խմելու) ջուր և խմելիք, ստանալի (=ստանալու) դրամ և ստանալիք և այլն:

ԴԻՏՈՂ. 2: Կրաւորական, անդրադարձ և փոխադարձ բայերը, գերբայերն և բայածականները կազմելիս իհարկէ պահպանում է ու սեռանիշը կամ լծորդը (§ 91, դիտող. 2): Ուրեմն հանուել բայից կը գոյանան հանուող, հանուելու, հանուելով, հանուելի, հանուելիս, հանուած բայածականներն և գերբայերը:

ԽՆԴԻՐ: Որոշել հետևեալ հատուածում պատահող գերբայերն և բայածականները. որոշել բոլոր գերբայերի, բայածականների սեռը, եղանակներն և ժամանակները:

1) Дѣепричастія. 2) Отглагольные прилагательные, или причастія.

Կինը չկար. շունն սպանուած, երեխան վիզը ծռած, և յետոյ մի աղտոտ հեղեղ իր պատին առաջ արած, քշում էր գիւղի փողոցներով, գարշահոտութիւն տարածելով ամեն կողմ...

Բակը մտաւ Գասպարի հետ, նայեց տանը, ուր կատարուել էր իր պատւի անարգանքը, ու ներս չգնաց:

Գասպարը կանգնած էր կողքին համը կտրած. նրա ծնօտը դողդողում էր և շնչառութեան փոխարէն կրծքից լսւում էր խուլ դրնդիւն...

Գասպարը մտածում էր, ի՞նչպէս վրէժխնդիր լինել, ում գանգը փշրել իր դժբախտ վարպետին մի փոքր մխիթարելու համար...

Թաթուլի համար էլ անելիք չկար. ամեն ինչ արուած էր, ամեն ինչ ասուած էր... Թաթուլը կծկուեց, ծնկներն իրար սեղմեց, բայց մնաց նստած, միշտ գլուխը սղմած թաթերի մէջ:

ԲԱՅԵՐԻ ԽՈՆԱՐՀՈՒՄԸ

§ 94: Մի բայ խոնարհելու համար պէտքէ իմանալ նրա անորոշ եղանակն և անցեալ կատարեալը¹⁾, որովհետև այս երկսից կազմուած են մնացած բոլոր ձևերը:

§ 95: Բայց նախ հարկ է ծանօթանալ բուն էական կամ լծորդ բայի հետ, որովհետև սրա լծորդութեամբ կազմուած են, սակաւ բացառութեամբ, բոլոր բայերի ներկան և անցեալ անկատարը:

էական բայի անորոշ եղանակն է նլ, որն անգործածական է: Այս բայն ունի միայն սահմանական եղանակի ներկայ և անցեալ անկատար ժամանակները:

1) Իսկ բայի անորոշ եղանակը, կարեւոր դէպքերում նաև անցեալ կատարեալը, մեզ ցոյց է տալիս բառարանը: Աշխարհիկ լեզուի բառարան մենք դեռ չունինք, սակայն այդ կարիքը լրացնում է մեր կազմած «լիակատար հայ-ուս բառարանը»:

ՍԱՀՄԱՆԱԿԱՆ ԵՂԱՆԱԿ

Ներկայ		անցեալ անկատար	
եղակի թիւ	Յոգնակի թիւ	եղակի թիւ	Յոգնակի թիւ
ես եմ	մենք ենք	ես էի	մենք էինք
դու ես	դուք էք	դու էիր	դուք էիք
նա է	նրանք են	նա էր	նրանք էին

Միւս էական բայն է լինել (տ. § 122):

§ 96: Գիտենալով էական բայի խոնարհումը, հեշտութեամբ կարելի է իմանալ միւս բոլոր բայերի¹⁾ սահմանական եղանակի ներկան և անցեալ անկատարը: Այս ժամանակների համար բայերը, սակաւ բացառութեամբ, կազմում են -ում վերջաւորութեամբ մի բայածէ, որն և լծորդւում է էական բայի հետ: Աղ-ալ, հասկան-ալ, մօտեն-ալ, գը-ել, փախչ-ել ևն բայերից կազմում են աղ-ում, հասկան-ում, մօտեն-ում, գը-ում, փախչ-ում բայածէները, որոնք, ինչպէս ասացինք, լծորդուելով էական բայի հետ, կազմում են սահմ. եղանակի ներկայ և անց. անկատար ժամանակները:

Սահմ. ներկայ. ես աղում եմ, հասկանում եմ, մօտենում եմ, փախչում եմ: Դու աղում ես, հասկանում ես ևն. նա աղում է, հասկանում է ևն: Մենք աղում ենք, հասկանում ենք ևն: Դուք աղում էք, հասկանում էք ևն: Նրանք աղում են, հասկանում են ևն:

Սահմ. անց. անկատար. ես աղում էի, հասկանում էի, մօտենում էի ևն: Դու աղում էիր, հասկանում էիր, մօտենում էիր ևն: Նա աղում էր, հասկանում էր, մօտենում էր ևն: Մենք աղում էինք, հասկանում էինք ևն:

ԽՆԴԻՐ: Կազմել ուզել, ապրել, ստանալ, հարցնել, տեսնել բայերի սահմանական եղանակի ներկան և անցեալ անկատարը:

1) Բացառութիւններ կան, որոնց հետ յետոյ կը ծանօթանանք:

§ 97: Այժմ տեսնենք, թե ինչպէս են կազմուում բայերի միւս ձևերը:

Անորոշ եղանակից կազմուում են.

ա) Սահմանական և պայմանական եղանակների ապրտնին:

ՍԱՀՄ. ԵՂ. ԱՊ. կ'աղամ, կ'աղաս, կ'աղայ. կ'աղանք, կ'աղաք, կ'աղան: Կը հասկանամ, կը հասկանաս, կը հասկանայ. կը հասկանանք, կը հասկանաք, կը հասկանան ևլն:

ՊԱՅՄ. ԵՂ. ՆԵՐԿ. կամ ԱՊԱՌՆ. եթէ աղամ, եթէ աղաս, եթէ աղայ. եթէ աղանք, եթէ աղաք, եթէ աղան: Եթէ հասկանամ, եթէ հասկանաս ևլն:

բ) Պայմանական եղանակի անցեալ անկատարը կամ անցեալ ապրտնին. օր. եթէ աղայի, եթէ աղայիր, եթէ աղար. եթէ աղայինք, եթէ աղայիք, եթէ աղային: Եթէ գրէի, եթէ գրէիր ևլն:

Այս ձևերն անցեալ անկատար են, եթէ պայմանական շարկապների հետ են միանում. ապառնի են, եթէ կը (կ), կու ապառնու կազմին են ընդունում, օր. եթէ ես քո ասածը հասկանայի, քեզ չէի նեղացնի: Ես քո ասածը կը հասկանայի, եթէ ինձ չը խանգարէին:

գ) Հրամայական արգելականը. մի աղար, մի աղաք. մի գրիր, մի գրէք. մի հանիր, մի հանէք. մի գտնիր, մի գտնէք ևլն:

դ) Անկատար դերբայը. աղալով, հասկանալով, հանելով ևլն. աղալիս, հասկանալիս, գրելիս ևլն:

ե) Ապրտնի դերբայը կամ քայաճականը. աղալու, հասկանալու, հանելու, գտնելու, հասկացնելու ևլն:

զ) Միւս քայաճականը ի վերջաւորութեամբ. աղալի, հասկանալի, հանելի, գտնելի ևլն:

է) -ելով վերջացող բայերի ներկայ քայաճականն և կրաւորական ձեւը. օր. հանել, բայած. հանող, կրաւ. հանուել. գրել, բայած. գրող, կրաւ. գրուել. գտնել, բայած. գտնող, կրաւ. գտնուել. փախչել, բայած. փախչող:

§ 98: Այժմ անցնենք անցեալ կատարեալին: Այս ձևը կազմելու համար աչքի առաջ պէտք է ունենալ, թէ բայը քանի՞ ածանց ունի. մէկ, թէ երկու կամ աւելի: Օրինակի համար վերցնենք հան-ել և գտ-ն-ել բայերը: Սրանցից առաջին միակ ածանցը բայի ե լծորդն է. իսկ երկրորդը բացի ե լծորդից ունի և ն ածանցը: Ուստի ե երկրորդինը գտ-այ: Աղ-ա-լ լոկ լծորդ ունի (ա ձայնաւորը) և անց կատ. կը լինի աղ-ա-ցի. իսկ հասկ-ան-ա-լ -ւորը) և անց կատ. կը լինի աղ-ա-ցի. իսկ հասկ-ան-ա-լ բացի ա լծորդից ունի և ան ածանցը, ուստի և նրա անցեալ կատարեալը լինում է հասկ-աց-այ. մօտ-են-ա-լ -մօտեցայ. խաչ-ել—խաչ-եցի, կանչ-ել—կանչ-եցի. բայց փախ-չ-ել—փախայ, թռ-չ-ել—թռ-այ ևլն:

§ 99: Անցեալ կատարեալից կազմուում են.

ա) -ալ-ով վերջացող բայերի ներկայ քայաճականը, օր. աղացի, բայած. աղաց-ող. հասկաց-այ, բայած. հասկաց-ող. մօտեցայ, բայած. մօտեց-ող ևլն:

բ) Նոյն բայերի կատարեալ դերբայը և քայաճականը, օր. աղացի—աղաց-ել եմ, աղաց-ած եմ, աղաց-ած աղուն. հասկացայ—հասկաց-ել եմ, հասկաց-ած եմ, հասկաց-ած բան և այլն:

գ) Նոյն բայերի կրաւորականը. աղացի, կրաւ. աղաց-ուել. հասկացայ, կրաւ. հասկաց-ուել ևլն:

դ) Բոլոր բայերի ըուն հրամայականը, օր. աղացի—աղա (ց-ն ընկնում է), աղաց-էք. հասկացայ—հասկաց-ի՛ր, հասկաց-էք. հանեցի—հան-ի՛ր (-եց-ը ընկնում է), հանեց-էք. գտայ—գտ-ի՛ր, գտ-էք. հասկացրի—հասկացր-ո՛ւ, հասկացր-էք. փախայ—փախ-ի՛ր, փախ-էք ևլն:

Այս բոլոր նախադիտելիքներից յետոյ այժմ ծանօթանանք նախ կանոնաւոր ներգործական և չէզոք բայերի խոնարհման աղիւսակի հետ:

§ 100: Ներգործական եւ չէզոք բայերի

Դ ր ա կ ա ն խ ո-

ւ զ ա կ ի

Անորոշ եղանակ		1. աղ-ա-լ	2. հասկ-ան-ա-լ (մօտ-են-ա-լ)	3. հան-ե-լ
Ածանցներ		-ա-	-աճ-ա- (-եճ-ա-)	-ե-
Սահմանական եղանակ	ներկայ	աղ-ում եմ աղ-ում ես աղ-ում է	հասկան-ում եմ հասկանում ես հասկանում է	հան-ում եմ հանում ես հանում է
	անցեալ	ան- կա- տար	աղում էի աղում էիր աղում էր	հանում էի հանում էիր հանում էր
		կա- տար	աղացի աղացիր աղաց	հանեցի հանեցիր հանեց
		ապառնի	կ'աղամ կ'աղաս կ'աղայ	կը հանեմ կը հանես կը հանե
Պայման. եզ.	ներկ. կմ ապառնի	աղամ աղաս աղայ	հասկանամ հասկանաս հասկանայ	հանեմ հանես հանե
	անց. անկ. կմ ապառն.	աղայի աղայիր աղար	հասկանայի հասկանայիր հասկանար	հանէի հանէիր հանէր
Հրամ. եղան.		աղահ	հասկացիր	հանիր կամ հանէ
Դերբայեր	անորոշ անկատար	աղալով աղալիս	հասկանալով հասկանալիս	հանելով հանելիս
	կատար.	աղացել(եմ...) աղացած(եմ...)	հասկացել(եմ...) հասկացած(եմ...)	հանել(եմ...) հանած(եմ...)
	ապառնի	աղալու(եմ...)	հասկանալու(եմ...)	հանելու(եմ...)
Բայածակ	ներկայ կատար.	աղացող աղացած	հասկացող հասկացած	հանող հանած
	ապառնի	աղալու աղալի	հասկանալու հասկանալի	հանելու հանելի

կանոնաւոր խոնարհման աղիւսակը

Ն ա ր հ ու մ

թ իւ

Անորոշ եղանակ		4. գտ-ն-ե-լ	5. հասկ-աց-ն-ե-լ (մօտ-եց-ն-ե-լ)	6. փախ-չ-ե-լ (փախ-չ-ի-լ)
Ածանցներ		-ն-ե-	-ա-ցն-ե- (-ե-ցն-ե-)	-չ-ե- (-չ-ի-)
Սահմանական եղանակ	ներկայ	գտնում եմ գտնում ես գտնում է	հասկացն-ում եմ հասկացնում ես հասկացնում է	փախչ-ում եմ փախչում ես փախչում է
	անցեալ	ան- կա- տար	գտնում էի գտնում էիր գտնում էր	փախչում էի փախչում էիր փախչում էր
		կա- տար	գտայ գտար գտաւ	փախայ փախար փախաւ
		ապառնի	կը գտնեմ կը գտնես կը գտնե	կը փախեմ կը փախես կը փախե
Պայման. եզ.	ներկ. կմ ապառնի	գտնեմ գտնես գտնե	հասկացնեմ հասկացնես հասկացնե	փախչեմ փախչես փախչի
	անց. անկ. կմ ապառն.	գտնէի գտնէիր գտնէր	հասկացնէի հասկացնէիր հասկացնէր	փախչէի փախչէիր փախչէր
Հրամ. եղան.		գտիր	հասկացրու	փախիր
Դերբայեր	անորոշ անկատար	գտնելով գտնելիս	հասկացնելով հասկացնելիս	փախչելով փախչելիս
	կատար.	գտել(եմ...) գտած(եմ...)	հասկացրել(եմ...) հասկացրած(եմ...)	փախել(եմ...) փախած(եմ...)
	ապառնի	գտնելու(եմ...)	հասկացնելու(եմ...)	փախչելու(եմ...)
Բայածակ	ներկայ կատար.	գտնող գտած	հասկացնող հասկացրած	փախչող փախած
	ապառնի	գտնելու գտնելի	հասկացնելու հասկացնելի	փախչելու

ներգործական եւ չէզոք բայերի
Դ ր ա կ ա ն ի ս ո-
Յ ո գ ն ա կ ի

Անորոշ եղանակ		1. աղ-ա-լ	2. հասկ-ան-ա-լ (մօտ-են-ա-լ)	3. հան-ե-լ
Ածանցներ		-ա-	-ան-ա- (-են-ա-)	-ի-
Սահմանական եղանակ	ներկայ	աղ-ում ենք աղում էք աղում են	հասկանում ենք հասկանում էք հասկանում են	հանում ենք հանում էք հանում են
	ան- կա- տար	աղում էինք աղում էիք աղում էին	հասկանում էինք հասկանում էիք հասկանում էին	հանում էինք հանում էիք հանում էին
	կա- տար.	աղացինք աղացիք աղացին	հասկացանք հասկացաք հասկացան	հանեցինք հանեցիք հանեցին
	ապառնի	կ'աղանք կ'աղաք կ'աղան	կը հասկանանք կը հասկանաք կը հասկանան	կը հանենք կը հանեք կը հանեն
Պայման. եղ.	ներկ. կմ ապառնի	աղանք աղաք աղան	հասկանանք հասկանաք հասկանան	հանենք հանեք հանեն
	անց. անկ. կմ ապառն.	աղայինք աղայիք աղային	հասկանայինք հասկանայիք հասկանային	հանէինք հանէիք հանէին
Հրամ. եղան.		աղացէք	հասկացէք	հանեցէք
Դերբայեր	անորոշ անկատար	Ինչպէս եղակիում		
	կատար.			
	ապառնի			
Բայածակ	ներկայ կատար.	Ինչպէս եղակիում, աւելացնելով յոգնակիի վերջաւորութիւնները		
	ապառնի			

կանոնաւոր խոնարհման աղիւսակը
ն ա ը հ ու մ
թ իւ

Անորոշ եղանակ		4. գտ-ն-ե-լ	5. հասկ-աց-ն-ե-լ (մօտ-եց-ն-ե-լ)	6. փախ-չ-ե-լ (փախ-չ-ի-լ)
Ածանցներ		-ն-ե-	-աց-ն-ե- (-եց-ն-ե-)	-չ-ն- (-չ-ի-)
Սահմանական եղանակ	ներկայ	գտնում ենք գտնում էք գտնում են	հասկացնում ենք հասկացնում էք հասկացնում են	փախչում ենք փախչում էք փախչում են
	ան- կա- տար	գտնում էինք գտնում էիք գտնում էին	հասկացնում էինք հասկացնում էիք հասկացնում էին	փախչում էինք փախչում էիք փախչում էին
	կա- տար.	գտանք գտաք գտան	հասկացրինք հասկացրիք հասկացրին	փախանք փախաք փախան
	ապառնի	կը գտնենք կը գտնեք կը գտնեն	կը հասկացնենք կը հասկացնեք կը հասկացնեն	կը փախչենք կը փախչեք կը փախչեն
Պայման. եղ.	ներկ. կմ ապառնի	գտնենք գտնեք գտնեն	հասկացնենք հասկացնեք հասկացնեն	փախչենք փախչեք փախչեն
	անց. անկ. կմ ապառն.	գտնէինք գտնէիք գտնէին	հասկացնէինք հասկացնէիք հասկացնէին	փախչէինք փախչէիք փախչէին
Հրամ. եղան.		գտէք	հասկացրէք	փախէք
Դերբայեր	անորոշ անկատար	Ինչպէս եղակիում		
	կատար.			
	ապառնի			
Բայածակ	ներկայ կատար.	Ինչպէս եղակիում, աւելացնելով յոգնակիի վերջաւորութիւնները		
	ապառնի			

§ 101: Կան մի շարք բայեր -ան-ն- ածանցներով, որոնք աշխարհաբանում -ան- ածանցն երբեմն ձգում են, երբեմն ոչ: Այսպէս գործ են ածում կառուցանել և կառուցել, մատուցանել և մատուցել, բեկանել և բեկել, բուծանել և բուծել, ուսուցանել և ուսուցել, հատուցանել և հատուցել, ապացուցանել և ապացուցել, զիջանել և զիջել, մուծանել և մուծել, զեկուցանել և զեկուցել, յարուցանել և յարուցել (քնանալ և քնել) ևլն: Սրանց սահմ. եղանակի ներկան և անց. անկատարը կազմում են սովորաբար երկու ձևերից ևս. կառուց(ան)ում եմ, կառուց(ան)ում ես ևլն. կառուց(ան)ում էի, կառուց(ան)ում էիր ևլն: Անց. կատարեալն է. կառուցի, կառուցիր, կառուցց. կառուցինք, կառուցիք, կառուցին կամ թէ՛ կառուցեցի, կառուցեցիր, կառուցեց. կառուցեցինք ևլն: Հրամ. կառուցիր, կառուցէք: Դերբ. կատար. կառուցել (եմ...), կառուցած (եմ...), բայած. կատար. կառուցած:

ԲԱՅԱՍՏԱԿԱՆ ԽՈՆԱՐՀՈՒՄ

§ 102: Բացասական խոնարհումը կազմում է դրականից չ բացասչի (բացասական մակբայի) օգնութեամբ, որի ժամանակ էական բայն իր տեղը փոխում է:

Դրական խոնարհում

Բացասական խոնարհում

Ս ա հ մ ա ն ա կ ա ն ե ղ ա ն ա կ

Ն ե ռ կ ա յ

Ն ե ռ կ ա յ

աղում եմ

չեմ աղում

աղում ես

չես աղում

աղում է

չէ կմ չի աղում

աղում ենք

չենք աղում

աղում էք

չէք աղում

աղում են

չեն աղում

ա ն ց. ա ն կ.

ա ն ց. ա ն կ.

աղում էի

չէի աղում

աղում էիր

չէիր աղում

աղում էր

չէր աղում

աղում էինք

չէինք աղում

աղում էիք

չէիք աղում

աղում էին

չէին աղում

Անորոշ եղանակ՝ Հաղալ, Հհասկանալ, Հհանել, Հղտնել, Հհասկացնել, Հփախչել:

ԽՆԴԻՐ: Կազմել միւս խոնարհումների բացասական ներկան և անցեալ անկատարը:

ա ն ց. կ ա ս.

ա ն ց. կ ա ս.

աղացի

չաղացի

աղացիր

չաղացիր

աղաց

չաղաց

աղացինք

չաղացինք

աղացիք

չաղացիք

աղացին

չաղացին

Ս տ ո ը ա զ ա ս ա կ ա ն ե ղ ա ն ա կ

Ն ե ռ կ ա յ կ ա մ ա պ ա ռ Ն ի

Ն ե ռ կ ա յ կ ա մ ա պ ա ռ Ն ի

աղամ

չաղամ

աղաս

չաղաս

աղայ

չաղայ

աղանք

չաղանք

աղաք

չաղաք

աղան

չաղան

անց. անկ. կամ ապ.

աղայի

աղայիր

աղար

աղայինք

աղայիք

աղային

չաղայի

չաղայիր

չաղար

չաղայինք

չաղայիք

չաղային

ԽՆԴԻՐ: Կազմել միւս խոնարհումների ստորագ. եղանակի ներկան կամ ապառնին և անցեալ անկառարը կամ ապառնին:

ԴԻՏՈՂ. 1: Բացասական ձևերում երբեքն ապաթարցը (') դրւում է. չաղացի կամ չ'աղացի. չաղամ կամ չ'աղամ եւն:

ԴԻՏՈՂ. 2: Էական բայը իր տեղը փոխում է նաև հարցական դերանուններից յետոյ, օր. ի՞նչ ես անում, ի՞նչ էիր անում:

§ 103: Բացասական խոնարհման ապառնին կազմւում է դարձեալ էական բայի օգնութեամբ, առանց կը և կու մասնիկների մասնակցութեան: Այս ապառնու բայաձևը բայի անորոշ եղանակն է, որի վերջին տառը (լ) յաճախ փոխւում է յ կիսաձայնի:

Դրական խոնարհում

կ'աղամ

կ'աղաս

կ'աղայ

կ'աղանք

կ'աղաք

կ'աղան

Բացասական խոնարհում

չեմ աղայ*

չես աղայ*

չի աղայ*

չենք աղայ*

չէք աղայ*

չեն աղայ*

ԽՆԴԻՐ: Կազմել միւս խոնարհումների բացասական ապառնին:

*) Ասում են նաև՝ չեմ աղալ, չես աղալ, չի աղալ եւն: Այս գէպերում անորոշ եղանակի -ել-ը միշտ դառնում է -իլ, օր. չեմ հանիլ, չես հանիլ եւն. չեմ գտնիլ, չես գտնիլ եւն. չեմ փախչիլ, չես փախչիլ եւն:

ԴԻՏՈՂ. Հրամայական-արգելականը կազմւում է մի՛ բացասական մակբայի օգնութեամբ. մի՛ աղար, մի՛ աղաք. մի՛ հասկանար, մի՛ հասկանաք. մի՛ հանիր, մի՛ հանէք եւն (ասում են նաև մի՛ աղալ, մի՛ հասկանալ, մի՛ հանիլ, մի՛ գտնիլ, մի՛ հասկացնիլ, մի՛ փախչիլ):

ԿՐԱԼՈՐԱԿԱՆ ԲԱՅԵՐԻ ԽՈՆԱՐՀՈՒՄԸ

§ 104: Մենք տեսանք, թէ ինչպէս է կազմւում կրաւորական բայի անորոշ եղանակը. աղ-ալ, հասկան-ալ, հան-ել, գտն-ել և նման ներգործական բայերից կազմւում են աղաց-ու-ել, հասկաց-ու-ել, հան-ու-ել և գտն-ու-ել կրաւորականները (տես վերև, § 97, է և § 99, գ):

Ինչպէս տեսնում ենք, կրաւորականում բոլոր բայերն էլ ունին -ել վերջաւորութիւնը, որն -իլ ևս դառնալ կարող է (վերոյիշեալ ձևերը գրւում են նաև աղաց-ու-իլ, հասկաց-ու-իլ, հան-ու-իլ, գտն-ու-իլ): Այս պատճառաւ կրաւորական բայերը խոնարհւում են այնպէս, ինչպէս -ել վերջաւորութիւն ունեցող ներգործականները: Վերջիններից նրանք զանազանւում են միմիայն ու սեռանշով, ինչպէս ստորև առաջ բերած օրինակները ցոյց են տալիս:

Սահմանական եղանակ

ՆերկԱՅ աղաց-ւ-ում* եմ, հասկաց-ւ-ում* եմ, հան-ւ-ում* եմ, գտն-ւ-ում* եմ եւն:

ԱՆՅԵԱՆ ԱՆԿ. աղաց-ւ-ում* էի, հասկաց-ւ-ում* էի, հան-ւ-ում* էի, գտն-ւ-ում* էի եւն:

ԱՆՑ. ԿԱՏ. աղաց-ու-եցի, հասկաց-ու-եցի, հան-ու-եցի, գտն-ու-եցի եւն:

ԱՊԱՌՆ. կ'աղաց-ու-եմ, կը հասկաց-ու-եմ, կը հան-ու-եմ, կը գտն-ու-եմ եւն:

*) Երբ 2 ու միմեանց հանդիպում են, նրանցից առաջինը դառնում է ւ, այնպէս որ աղաց-ու-ում եմ, հասկաց-ու-ում եմ եւն ձևերը դառնում են աղաց-ւ-ում եմ, հասկաց-ւ-ում եմ եւն:

Պայմանական եղանակ

Ներկ. Լամ ԱՊ. Եթէ աղաց-ու-եմ, եթէ հասկաց-ու-եմ,
եթէ հան-ու-եմ, եթէ գտն-ու-եմ Լըն

ԱՆՅ. ԱՆԿ. Կամ ԱՊ. Եթէ աղաց-ու-էի, եթէ հասկա-
ց-ու-էի, եթէ հան-ու-էի, եթէ գտն-ու-էի Լին:

Հրամայական եղանակ

Աղաց-ու-իր, մի աղաց-ու-իր. հան-ու-իր, մի հան-ու-իր ևլն:

Դերբայեր

Աղաց-ու-եւոյ, հասկաց-ու-եւոյ, հան-ու-եւոյ կ'ըն. աղաց-ու-եւոյ, հասկաց-ու-եւոյ, հան-ու-եւոյ կ'ըն. աղաց-ու-եւոյ, հասկաց-ու-եւոյ, հան-ու-եւոյ կ'ըն:

Բայաժտականներ

Ազաց-ու-ող, հասկաց-ու-ող, հան-ու-ող ևլն. աղա-
ցու-ած, հասկաց-ու-ած, հան-ու-ած ևլն:

§ 105: Արդէն յիշուեցաւ (§ 91, դիտ. 1), որ չէզոք բայերից շատ-շատերն ունենում են -ել և -իլ վերջաւորութիւնները, օր. վաստակել և վաստակիլ, հանդիպել և հանդիպիլ, պատահել և պատահիլ, բազմել և բազմիլ, կատաղել և կատաղիլ, տխրել և տխրիլ, հաւանել և հաւանիլ ևլն ևլն: Ըստ այսմ և սրանց անցեալ կատարեալն երկու տեսակ վերջաւորութիւն ունի. -եցի և -եցալ. հանդիպեցի, հանդիպեցիր, հանդիպեց. հանդիպեցինք, հանդիպեցիք, հանդիպեցին (հանդիպել ձևից) և հանդիպեցայ, հանդիպեցար, հանդիպեցաւ. հանդիպեցանք, հանդիպեցաք, հանդիպեցան (հանդիպիլ ձևից):

§ 106: Անդրադարձ և փոխադարձ բայերը նոյն վերջաւորութիւնն ունին, ինչոր կրաւորականները (§ 91, գլխ. 2), ուստի և սրանք խոնարհուում են ճիշտ այնպէս, ինչպէս վերջիններս:

Այստեղ ևս պէտք է նկատել, որ կրաւորական, ան-
զրադարձ և փոխադարձ բայերն ունին -ել և -իլ վերջա-
ւորութիւնները, օր. սպանուել և սպանուիլ, սանրուել և
սանրուիլ, գրկախառնուել և գրկախառնուիլ-կն: Ըստ այսմ
և սրանց անցեալ կատարեալն ևս երկու տեսակ վերջաւորու-
թիւն ունի. -եցի և -եցայ. սպանուեցի, սպանուեցիր, սպա-
նուեց կն և սպանուեցայ, սպանուեցար, սպանուեցաւ կն.
սանրուեցի, սանրուեցիր, սանրուեց և սանրուեցայ կն,
գրկախառնուեցինք և գրկախառնուեցանք կն

ԽՆԴԻՐ: Խոնարհել ստորև առաջ բերած հատուածի մէջ պատահող բոլոր բայերը, որոնք զնում են յիշուած 6 կանոնաւոր խոնարհումների տակ:

Թաթուլը կամացուկ մօտեցաւ որդուն, ծունկ չօքեց առաջը, զգուշութեամբ յետ քաշեց աչքերի վրայից ծածկոցը ու մնաց պաղած: Աչքերն ըստ երևոյթին առողջ էին, միայն բրերը լայնացել էին ու սև ինչպէս գիշեր, պատել էին ամբողջ գունդը: Մահուակը նայում էր վեր, ըաց աչքով ու չէր թարթում. հայրը արագութեամբ ձեռքը տարաւ բերեց նրա աչքերի առաջ, երեխան բնաւ չթարթեց. մատը շեշտակի մեկնեց զէպի բրերը մի քանի անգամ, դարձեալ կոպերը մնացին անշարժ, քարացած, երեխան ոչինչ չէր զգում, չէր տեսնում. այն սև սքանչելի թերթերունքները, որոնք Թաթուլի գողտրիկ երազների ու յուշերի հետ էին խաղացել, այժմ քարացած մուգ փրփրի պէս եղբրում էին այս զոյգ մեռած լճակները, ուր իշխում էր յաւիտեանական գիշերը, որ այլևս երբէք, երբէք չալիտի յուզուէր գեղանի թարթիչներին հմայիչ հովհարումով:

Ձէ կարելի տեսնել և չհիմնալ այդ առողջ, կենդանի մըշտագուարթ ժողովրդով: Նա երբէք չէ թառամում, որպէս իր ծըմակների մշտականաչ կիպարիսը: Նա երբէք չէ ձերանում, որպէս թառառների դարեւոր եղենին: Հօր կուրծքը միերկ, զօրաւոր բազուկները հոլանի, գլխին թաղիքեայ կոնաձև քոլոզը դրած և նրա վերայ գոյնզգոյն թաշկինակներ փաթաթած, որոնց ծայրերը ոսկեգոյն մազերի գիսակների հետ թափում են լայն թիկունքի վրայ, հագին մի կարճ քաղախայ (բաճկոնակ)...—դուք կտեսնէք

Ռշտունեաց լեռների այս զաւակին, որ երկայն նիզակ ձեռքին թեթև վագրի նման անցնում է մի ապառաժից դէպի միւսը:

ԱՐՏՈՒՂԻ ԽՈՆԱՐՀՈՒԾ ¹⁾

Արտուղի (անկանոն) խոնարհում ունին սակաւաթիւ բայեր, որոնք խոնարհուելիս շեղւում են մեզ յայտնի կանոններից: Ստորև այբբենական կարգով առաջ ենք բերում այդ բայերի խոնարհումը:

§ 107: Ածել, անց. կատ. ածեցի, ածեցիր, ածեց. ածեցինք, կն, և ածի, ածիր, ածաւ. ածինք, ածիք և այլն: Հրամ. բուն՝ ածա, ածէք (սակաւ ածիր, ածեցէք): Միւս ձևերը կանոնաւոր են (օր. հրամ. արգ. մի ածիր, մի ածէք. Սահմ. անց. անկ. ածում էի, ածում էիր կն. ապառն. կ'ածեմ, կ'ածես կն. դերբ. ածել եմ, ածած եմ, ածելու եմ. բայած. ածող. ածած):

§ 108: Անել, անց. կատ. արի, արիր, արաւ. արինք, արիք, արին և արեցի, արեցիր, արեց կն: Հրամ. բուն՝ արա, արէք: Միւս ձևերը կանոնաւոր են (օր. հրամ. արգել. մի անիր, մի անէք. սահմ. անց. անկ. անում էի, անում էիր կն. սահմ. ապառն. կ'անեմ, կ'անես կն. դերբ. կատ. արել եմ, արած եմ. դերբ. ապ. անելու. բայած. ներկ. անող, անց. արած): Պէտք է նկատել «Աստուած մի արասցէ (=Աստուած չանէ) զարձուածքը:

§ 109: Անցնել, I. անցնել կամ անցնիլ (զրաբ. անցանել) անց. կատ. անցայ, անցար, անցաւ. անցանք, անցաք, անցան. հրամ. անցիր, անցէք: Կազմել միւս ձևերը: II. (զրաբ. անցուցանել) անց. կատ. անցրի, անցրիր, անցրեց (զարհուրելի գիշեր անցրեց: Տես Ահարոն. Մոխ. տակից, եր. 19). անցրինք, անցրիք, անցրին. հրամ. անցրու, ան-

ցրէք. դերբ. կատ. անցրել, անցրած (եմ, ես...). բայած. ներկ. անցնող. անց. անցրած: Կազմել միւս ձևերը:

§ 110: Աննել, անց. կատ. առայ, առար, առաւ. առանք, առաք, առան: Հրամ. առ, առէք: Կազմել միւս ձևերը:

§ 111 Ասել, անց. կատ. ասեցի, ասեցիր, ասեց. ասեցինք, ասեցիք, ասեցին (աւելի յաճախ. ասացի, ասացիր, ասաց. ասացինք, ասացիք, ասացին) և ասի, ասիր, ասաւ. ասինք, ասիք, ասին: Հրամ. ասա, ասացէք.

Կազմել սրա մնացած բոլոր ձևերը:

§ 112: (Արժել), սահմ. ներկ. և անց. անկ. գրաբաւաբար. արժեմ, արժես, արժէ. արժենք, արժէք, արժեն. արժէի, արժէիր կն: Միւս ձևերը լրացնում է արժենալ բայը. անց. կատ. արժեցայ, արժեցար կն. հրամ. արժեցիր, արժեցէք: Կազմել միւս ձևերը:

§ 113: Բերել, անց. կատ. բերի, բերիր, բերաւ (ոմկ. էբեր). բերինք, բերիք, բերին կամ բերեցի, բերեցիր, բերեց. բերեցինք, բերեցիք, բերեցին. հրամ. բեր, բերէք: Կազմել միւս ձևերը:

ԴԻՆՈՂ. Մտաբերել, մակաբերել կն բարդ բայերն ունին սովորաբար միայն երկրորդ ձևը. մտաբերեցի, մտաբերեցիր կն. հրամ. մտաբերիր, մտաբերեցէք կն:

§ 114: Դալ, սահմ. ներկ. գալիս եմ, գալիս ես, գալիս է. գալիս ենք, գալիս էք, գալիս են: Անց. անկատ. գալիս էի, գալիս էիր կն: Անց. կատ. եկայ, եկար, եկաւ. եկանք, եկաք, եկան. հրամ. եկ (կամ արի), եկէք: Կազմել միւս ձևերը:

ԴԻՏՈՂ. Սահմանականի ներկան և անց. անկատարը նոյն եղանակով կազմում են նոյնպէս լալ և տալ բայերը. լալիս եմ, լալիս ես, լալիս է. լալիս ենք կն: Տալիս եմ, տալիս ես կն: Ուրեմն այս երեք միավանկ բայերը սահմ. եղ. ներկան և անցեալ անկատարը կազմում են ոչ թէ -ում -ով վերջացող բայաձևի, այլ անկատար դերբայի օգնութեամբ:

1) Разноспражение.

§ 115: (Գիտել) խոնարհուում է գրաբառաբար. սահմ. ներկ. գիտեմ, գիտես, գիտէ, գիտենք, գիտէք, գիտեն: Անց. անկ. գիտէի, գիտէիր, գիտէր. գիտէինք, գիտէիք, գիտէին: Անց. կատ. պիտի լինէր գիտեցայ, շիտեցար եւն, բայց անգործական է: Անց. կատարեալը լրացնում է իմանալ բայը: Դերբ. կատար., բայած. գիտեցած: Միւս ձևերը չունի, անորոշ եղանակն էլ անգործածական է: Տես ստորև գիտենալ:

ԴԻՏՈՂ. Ռամկաբար ասում են նաև՝ չեմ գիտում, չես գիտում եւն (փոխն. չգիտեմ, չգիտես եւն):

§ 116: Գիտենալ սահմ. ներկայ և անց. անկ. չունի. պայմ. ներկ. կամ ապ. գիտենամ, գիտենաս, գիտենայ. գիտենանք, գիտենաք, գիտենան. պայմ. անց. անկ. կամ ապ. գիտենայի, գիտենայիր, գիտենար. գիտենայինք, գիտենայիք գիտենային: Անց. կատ. չունի: Հրամ. արգ. մի գիտենար, մի գիտենաք. դերբ. անորոշ՝ գիտենալով:

§ 117: Դառնալ, անց. կատ. դարձայ, դարձար, դարձաւ, դարձանք, դարձաք, դարձան և ռամկաբար դառայ, դառար, դառաւ, դառանք, դառաք, դառան: Հրամ. դարձիր. դարձէք: Կազմել միւս ձևերը:

§ 118: Դնել, անց. կատ. դրի, դրիր, դրաւ, դրինք, դրիք, դրին կամ դրեցի, դրեցիր, դրեց. դրեցինք, դրեցիք, դրեցին: Հրամ. դիր, դրէք (դրեցէք): Կրաւ. դրուել, և դնուել: Կազմել միւս ձևերը:

§ 119: Ելնել, անց. կատ. ելայ, ելար, ելաւ, ելանք, ելաք եւն: Հրամ. ել, ելէք:

§ 120: Թողնել, անց. կատ. թողի, թողիր, թողեց (ոմկ. էթող). թողինք, թողիք, թողին կամ թողեցի, թողեցիր, թողեց. թողեցինք, թողեցիք, թողեցին: Հրամ. թող, թողէք: Կրաւ. թողնուել: Կազմել միւս ձևերը:

§ 121: Լալ, սահմ. ներկ. և անց. անկ. տես վերև § 114, գիտող. անց. կատ. լացի, լացիր, լացեց. լացինք,

լացիք, լացին, և կամ լացեցի, լացեցիր, լացեց. լացեցինք, լացեցիք, լացեցին (սակաւ՝ լացայ, լացար եւն): Հրամ. լացիր, լացէք: Դերբ. կատ. լացել, լացած: Կրաւ. լացուել: Բայած. ներկ. լացող, անց. լացած: Կազմել միւս ձևերը:

§ 122: Լինել, սահմ. ներկ. և անց. անկ. կանոնաւոր է. լինում եմ, լինում ես եւն. լինում էի, լինում էիր եւն: Անց. կատ. եղայ, եղար, եղաւ, եղանք, եղաք, եղան. հրամ. եղիր, եղէք: Կազմել միւս ձևերը:

§ 123: Լուսնալ, անց. կատ. լուացի, լուացիր, լուաց. լուացինք, լուացիք, լուացին. հրամ. լուա, լուացէք: Կրաւ. լուացուել: Կազմել միւս ձևերը:

§ 124: Խնդրել, սահմ. ներկ. առաջին դէմք՝ խնդրում եմ և գրաբառաբար խնդրեմ: Միւս ձևերը կանոնաւոր են, օր. խնդրում ես, խնդրում է, խնդրում ենք եւն.

§ 125: Ծնել, անց. կատ. ծնեցի և գրաբ. ծնայ:

§ 126: (Կալ), սահմ. ներկ. կամ, կաս, կայ. կանք, կաք, կան. անց. անկ. կայի, կայիր, կար. կայինք, կայիք, կային: Անց. կատ. կացայ, կացար, կացաւ, կացանք, կացաք, կացան: Հրամ. կաց, կացէք: Հրամ. արգ. չունի: Դերբ. կատ. կացել, կացած: Բայած. ներկ. կացող, անց. կացած: Միւս դերբայերն և բայածականները պակասում են: Մնացած ձևերը կանոնաւոր են:

§ 127: Կալնել, կալնուլ, անց. կատ. կալայ, կալար, կալաւ. կալանք եւն. հրամ. կալ, կալէք: Կրաւ. կալնուել: Կազմել միւս ձևերը:

§ 128: Կարալ, սահմ. ներկ. կարամ, կարաս, կարայ. կարանք եւն: Անց. կատ. կանոնաւոր է. կարացի, կարացիր եւն: Հրամ. չունի: Այլ բայ է կարել:

§ 129: Կարծել, ներկ. առաջին դէմք՝ կարծում եմ և գրաբառաբար կարծեմ: Միւս ձևերը կանոնաւոր են. կարծում ես, կարծում է, կարծում ենք, կարծում էք եւն.

§ 130: (կարել), կարենալ: Վերջին բայից գործածական է միայն պայմանական եղանակը: Ապառնի. կարենամ, կարենասու, կեն. անց. անկ. կարենայի, կարենայիր կեն: Առաջին բայից սահմ. ներկ. կարում եմ, կարում ես կեն: Սահմ. անց. անկ. կարում էի, կարում էիր կեն:

§ 131: Կենալ, անց. կատ. կեցայ, կեցար, կեցաւ. կեցանք, կեցաք, կեցան: Հրամ. կեցիր, կեցէք: Դերբ. անց. կեցել, կեցած. բայած. ներկ. կենող և կեցող. անց. կեցած: Կազմել միւս ձևերը:

ԴԻՏՈՂ. Վեր կենալ, սուս կենալ, զգոյշ կենալ կեն. բաղադրեալ բայերի անց. կատարեալը յաճախ լինում է. վեր կացայ, սուս կացայ կեն: Հրամայականը. վեր կաց, սուս կաց կեն:

§ 132 Ելալ, սահմ. ներկ. գրաբառաբար. յուսամ, յուսաս, յուսայ. յուսանք, յուսաք, յուսան: Անց. անկ. չունի: Անց. կատ. կանոնաւոր է. յուսացի, յուսացիր կեն:

§ 133 Նստել, անց. կատ. նստեցի, նստեցիր, նստեց կեն. և նստայ, նստար, նստաւ. կեն.

§ 134 Ուզել և ուզենալ, առաջին բայը կանոնաւոր է, իսկ երկրորդը սահմ. ներկայ չունի. անց. կատ. ուզեցի (ուզել բայից), և ուզեցայ (ուզենալ բայից):

§ 135 Ունիլ, ունել սահմ. ներկ. և անց. անկ. գրաբառաբար. ունիմ, ունիս, ունի. ունինք, ունիք, ունին. անկ. ունէի, ունէիր, ունէր. ունէինք, ունէիք, ունէին: Միւս ձևերն այս բայը չունի: Սրան պակասող ձևերը լրացնում է ունենալ բայը, որ կանոնաւոր կերպով խոնարհւում է ըստ ե-նալ խոնարհման, օր. անց. կատ. ունեցայ, ունեցար կեն:

§ 136 Ուտել, անց. կատ. կերայ, կերար, կերաւ. կերանք, կերաք, կերան: Հրամ. կեր, կերէք: Կրաւ. ուտուել: Կազմել միւս ձևերը:

§ 137 Սկսել, անց. կատ. սկսեցի, սկսեցիր, սկսեց կեն. և սկսայ, սկսար, սկսաւ կեն.

138 Տալ, սահմ. ներկ. և անց. անկ. տես 114 դիտող. անց. կատ. տուի, տուիր, տուաւ (ումկ. էրետ). տուինք, տուիք, տուին, կամ տուեցի, տուեցիր, տուեց. տուեցինք, տուեցիք, տուեցին: Հրամ. տուր, տուէք, դերբ. կատ. տուել, տուած. բայած. ներկ. տուող. անց. տուած: Կրաւ. տրուել:

§ 139 Տանել, անց. կատ. տարայ, տարար, տարաւ. տարանք, տարաք, տարան: Հրամ. տար, տարէք. Կրաւ. տարուել: Կազմել միւս ձևերը:

§ 140 Տեսնել, անց. կատ. տեսայ, տեսար, տեսաւ. կեն. Հրամ. տես, տեսէք. կր. տեսնուել: Կազմել միւս ձևերը:

§ 141 Ցանկալ, սահմ. ներկ. գրաբառաբար. ցանկամ ցանկաս, ցանկայ. ցանկանք ցանկաք կեն. Սահմ. անց. անկատարը գործածական չէ: Այս ժամանակը մեզ տալիս է ցանկանալ բայը, որ բոլոր ժամանակներն էլ ունի: սահմ. ներկ. ցանկանում եմ, ցանկանում ես կեն. անց. անկ. ցանկանում էի, ցանկանում էիր կեն. անցեալ կատ. ցանկացի (ցանկալ բայից) և ցանկացայ (ցանկանալ բայից):

§ 142 Վերջապէս կան մի շարք գրաբառ բայեր, որոնցից սովորաբար միայն անորոշ եղանակն է գործածւում աշխարհաբառում. իսկ ֆնացած ձևերի համար աշխարհաբառն ունի յատուկ բայեր: Այս բայերիցն են՝ քանալ (աշխ. բացել), թանալ (աշխ. թացել), մարտնչել (աշխ. կռուել), փութալ (աշխ. շտապել), քառնալ (աշխ. վերցնել), համքառնալ, ամքառնալ կեն: Վերջին երեք բայերը գրաբառում թէ ներգործական և թէ չէզոք նշանակութիւն ունին: Աշխարհաբառում գործ են ածւում չէզոք նշանակութեամբ, օր. Արշակունեաց հարստութիւնը բարձաւ 426 թւին. Քրիստոս երկինք համբարձաւ կեն:

ԲԱՂԱԴՐԵԱԼ ԲԱՅԵՐ ԵՒ ԺԱՄԱՆԱԿՆԵՐ

143: Տալ, գալ, գնալ, ընկնել, մտնել, ածել, տա-

նել, բերել և ուրիշ բաղմամբիւ պարզ բայերից գոյականի և ուրիշ բանամասերի կապակցութեամբ կազմուած են ըստադրեալ բայերը: Օր. լոյս տալ (լուսաւորել), պար գալ (պարել), կուլ տալ (կլանել), մօտ գալ (մօտենալ) ևլն.

Բաղադրեալ բայերը խոնարհուած են պարզ բայերի պէս, միայն թէ ներկայում և անցեալ անկատարում էական լծորդն իր տեղը փոխում է: Օր. «տալիս եմ, տալիս ես, տալիս է» ևլն. բայց «լոյս եմ տալիս, լոյս ես տալիս, լոյս է տալիս» ևլն. «տալիս էի, տալիս էիր, տալիս էր» և «լոյս էի տալիս, լոյս էիր տալիս, լոյս էր տալիս» ևլն.

§ 144 Բայերի խոնարհման աղիւսակում (§100) մենք ծանօթացանք բայերի պարզ ժամանակների հետ: Պարզ ժամանակներից ղերբայերի և էական բայերի լծորդութեամբ կազմուած են ըստադրեալ ժամանակները, ինչպէս այդ երևում է հետևեալ օրինակներից.

Ա ն ց ե ա լ ա ն կ ա տ ա ր

պարզ	ըստադրեալ
հանում էի	հանում* եմ եղել
հանում էիր	հանում* ես եղել
հանում էր	հանում* է եղել ևլն.

Ա ն ց ե ա լ կ ա տ ա ր ե ա լ

պարզ	ըստադրեալ
հանեցի	հանել եմ
հանեցիր	հանել ես
հանեց ևլն:	հանել է ևլն:

*) Ասում են նաև «հանելիս եմ եղել, հանելիս ես եղել, հանելիս է եղել» ևլն.

Ա պ ա ո ն ի

Պարզ

ը ա դ ա դ ր ե ա լ

կըհանեմ	1, հանելու եմ	2, հանում**	կը լինիմ	3, հանած կը լինիմ
կըհանես	հանելու ես	հանում**	կը լինիս	հանած կը լինիս
կըհանէ ևլն	հանելու է ևլն	հանում**	կը լինի	հանած կը լինի

ԽՆԴԻՐ: Կազմել միւս խոնարհութիւնների բաղադրեալ ժամանակները:

Մ Ա Կ Բ Ա Յ ¹⁾

§ 145, ա) Ես (էրբ) երէկ աշխատում էի, իսկ (էրբ) այսօր հանգստանում եմ: Հիմա (էրբ) ես զբաղուած եմ, իսկ (էրբ) վաղն ազատ կը լինիմ: Նա (էրբ) առաջ լաւ էր, իսկ (էրբ) այժմ հիւանդացել է: Նախ լսիր, ապա պատասխանիր: Նա (էրբ) վաղուց է պսակուել, իսկ նրա եղբայրը (էրբ) նորեքս պսակուեց:

բ) Այստեղ (նրտեղ, ուր) մարդիկ լալիս, իսկ այնտեղ (նրտեղ, ուր) ծիծաղում են. դուրսը (ուր) ցուրտ է, իսկ ներսը (ուր) տաք է:

գ) Նա քեզ հետ խօսում է (ինչպէս) ըստեկամաբար, իսկ դու նրան պատասխանում ես (ինչպէս) թշնամաբար: Ձիւն է գալիս (ինչպէս) փաթիլ-փաթիլ, անձրեւ է գալիս (ինչպէս) կաթիլ-կաթիլ: Նա քեզ հետ (ինչպէս) լաւ, իսկ ինձ հետ (ինչպէս) վատ վարուեց: Քոյրն եղբօրը (ինչ աստիճանի, ինչպէս) սաստիկ սիրում է, իսկ եղբայրը քրոջը (ինչ աստ., ինչպէս) սաստիկատում է:

դ) Սաստիկ (ինչ աստիճանի) ազահ և սաստիկ (ինչ աստիճանի) շռայլ մարդիկ (ինչպէս) հաւասարապէս դժբախտ են: Նա շատ (ինչ աստիճանի) խելօք և շատ (ինչ աստ.)

*) Ասում են նաև «հանելիս կը լինիմ, հանելիս կը լինիս, հանելիս կը լինի» և այլն:

1) Наръчие.

աշխատասէր մարդ է, իսկ նրա եղբայրն նրանից (ի՞նչ աստ.) աւելի խելօք և աւելի աշխատասէր է:

Ի՞նչ իմաստ են արտայայտում վերոյիշեալ նախադասութիւնների մէջ ստորագծած բառերը: Ի՞նչ բանամասերի հետ են միանում նրանք իմաստով և ի՞նչ հարցերով են ճանաչուում:

§ 146 Վերոյիշեալ նախադասութիւնների մէջ ստորագծած բառերը կոչւում են մակըայեր: Ուրեմն մակըայր բանամաս է, որը իմաստով միանալով քայի կամ ածականի հետ, ցոյց է տալիս գործողութեան եղանակ, ժամանակ, տեղ, յատկութեան կամ որակի չափի կամ աստիճանի և ճանաչւում է նրբ, ըրտեղ, լինչպէս, ի՞նչքան, ի՞նչ աստիճանի հարցերով:

§ 147 Նա (ինչպիսի՞) լաւ մարդ է: Նա քեզ հետ (ի՞նչպէս) լաւ վարուեց: Նա (ինչպիսի՞) վատ մարդ է: Նա քեզ հետ (ինչպէս) վատ վարուեց: Միաձայն (ինչպիսի՞) երգեցողութիւնն այնքան ժողովուրդ չէ գրաւում, որքան (ինչպիսի՞) քառաձայնը: Ժողովը նրան (ի՞նչպէս) միաձայն նախագահ ընտրեց: Ինձ մօտ կանգնած (ո՞ր) մարդը հեռացաւ: Նա այդ թուղթը կանգնած (ի՞նչպէս) գրեց: Նա (ինչպիսի՞) նոր մարդ է: Նա (ե՞րբ) նոր է եկել:

Ի՞նչ բանամասերի հետ են միացել լաւ, վատ, միաձայն, քառաձայն, կանգնած, նոր բառերը այս նախադասութիւնների մէջ:

Բազմաթիւ ածականներ անփոփոխ կերպով գործ են ածւում իբրեւ մակըայեր: Իբրեւ ածականներ նրանք իմաստով միանում են գոյականի հետ և ճանաչւում են ինչպիսի՞ հարցով (լաւ, վատ մարդ, կանգնած մարդ, միաձայն, քառաձայն երգեցողութիւն): Իսկ իբրեւ մակըայեր նրանք իմաստով միանում են քայի և ածականի հետ և ճանաչւում են ի՞նչպէս հարցով (լաւ, վատ վարուել, միաձայն, քառաձայն երգել, կանգնած գրել):

ԴԻՏՈՂ. 1: Աստիճանական ածականներն (§ 69) իբրեւ մակըայ

գործ ածուելով կարող են ունենալ համեմատութեան աստիճաններ, օր. նա քեզ հետ վատ, իսկ ինձ հետ աւելի վատ վարուեց:

ԴԻՏՈՂ. 2: Սակայն բոլոր ածականներն էլ անփոփոխ կերպով իբրեւ մակըայեր գործ ածուել չեն կարող: Շատերը նրանցից մակըայօրէն գործ ածուելիս միանում են կերպ, նղանակ գոյականների գործիական հոլովի հետ, օր. «նա պատշաճաւոր պատասխան տուեց» և «նա պատշաճաւոր կերպով (եղանակով) պատասխանեց»: Նա խոհեմ երիտասարդ է» և «նա խոհեմ կերպով (եղանակով) պատասխանեց իր հակառակորդին»:

ԽՆԴԻՐ. Որոշել ստորեւ առաջ բերած հատուածում բոլոր մակըայերն և ածականները: Չմոռանալ, որ մակըայր իմաստով միանում է քայի կամ ածականի հետ, իսկ ածականը—գոյականի հետ:

Բարիկը մի քանի անգամ փորձեց համոզել հօրը, որ իրան տանի հետը, ուր և լինի. հայրը չհասկացաւ, ու երեխան դարձեալ մնաց լքուած, վշտաբեկ սրտով, մենակ մատնուած խորթ մօր կապոյտ աչքերի փայլին, որոնք հալածում էին նրան:

Բարիկը մաշւում էր, գունատւում, նրա փոքրիկ հոգին միտում էր լսելեայն և զգում էր, ինչպէս մի ահագին աղէտ քայլ առ քայլ մօտենում է...

Մի օր երեկոյեան, երբ արդէն մութը կոխել էլ աշխարհը ու նա տուն դարձաւ, իրենց բակում մօր հետ կանգնած խաւար անկիւնում մի մարդ տեսաւ, մի փոքրիկ, նիհար մարդ, որ հագին հուխայ ունէր, արծաթապատ խէնջար, սպիտակ մորթէ գլխարկ, երկարավիղ կօշիկներ: Բարիկը կանգ առաւ քարացած ու նայում էր. մարդը վայրկեանապէս ծածկուեց կատուի զգուշութեամբ, մինչդեռ շունը կատաղօրէն ձգձգում էր շղթաները, ծառանում էր պուկուկու համար դէպի անծանօթը:

ՆԱԽԴԻՐ ԵՒ ՅԵՏԴԻՐ ¹⁾

§ 148, ա) Բողոք առ Եւրոպա: Նա եկաւ մ'ինչեւ տուն: Յայտարարել, ի գիտութիւն հասարակութեան: Մենք գընում էինք դէպի այգին: Առանց կրակի չէ կարելի կերա-

1) Предлогъ и послѣлогъ

կուր եփել: Բոլոր հիւրերն եկել էին, ըսցի մէկից: Ըստ իսկ այդ սխալ է, ըստ քեզ—ոչ: Ըստ երևոյթին այդպէս է:

բ) Գիրքը սեղանի վերայ է: Նա մեղքն ինձ վերայ է ձգում: Ծերունին պատանու հետ զբօսնում էր: Մեր տունը եկեղեցու մօտ է: Մայրն աղջկայ համար շոր է կարել:

Ի՞նչ բանամասեր են առ, մինչեւ, դէպի, առանց, ըստ, վերայ, հետ, մօտ, համար բառերը: Ունի՞ն նրանք առանձին վերցրած սեպհական նշանակութիւն, թէ ոչ:

§ 149: Կան բառեր, որոնք առանձին վերցրած նշանակութիւն չունին, սակայն նախադասութեան մէջ գործածուելիս իրենցից առաջ կամ յետոյ պահանջում են անպատճառ ձրեւ է հոլով և ցոյց են տալիս նախադասութեան անդամների փոխադարձ յարաբերութիւնը միմեանց հետ: Այդպիսի բառերը կոչւում են նախդիրներ կամ յետդիրներ: Նախդիրներ կոչւում են նրանք, որոնք իրենց պահանջած հոլովից առաջ են դրւում, օր. բողոք առ Ներուպա. իսկ յետդիրներ նրանք, որոնք իրենց պահանջած հոլովից յետոյ են դրւում, օր. գիրքը սեղանի վերայ է:

ԴիՏՈՂ. 1: Նախդիրները պահանջում են հայցական հոլով. Բացառութիւն կազմում են առանց, ըսցի և ըստ նախդիրները, որոնցից առաջինը պահանջում է սեռական, երկրորդը բացառական, իսկ երրորդը արական հոլով: Եթէ առաջին նախդրի պահանջած հոլովը անձնական գերանուն է, վերջինս դրւում է տրական հոլովով, օր. առանց հացի, բայց առանց քեզ, առանց ինձ (և ոչ թէ առանց քո, առանց իմ):

ԴիՏՈՂ. 2: Յետդիրները պահանջում են սեռական հոլով, օր. սեղանի վերայ, սեղանի տակ, սեղանի առաջ ևլն. ծծողականը տետրակի մէջ է. խօսքը նրա մասին է ևլն. Միայն պէտք է նկատել, որ առաջին և երկրորդ դէմքի անձնական գերանունները իբրեւ խնդիր յետդիրների դրւում են և՛ սեռական, և՛ տրական հոլովով, այնինչ երրորդ դէմքի անձնական գերանունը դրւում է միմիայն սեռական հոլովով: Այսպէս ասում են. ինձ մօտ և իմ մօտ. քեզ մօտ և քո մօտ. բայց նրա մօտ. քո դէմ և քեզ դէմ, ձեր դէմ և ձեզ դէմ. բայց նրա դէմ ևլն.

Բացառութիւն կազմում են առաջ և յետոյ յետդիրները: Երբ խօսքը տեղի մասին է, առաջ յետդիրը պահանջում է սեռական հոլով, օր. աթոռը դրած է սեղանի առաջ: Իսկ երբ խօսքը ժամանակի մասին է, նոյն յետդիրը պահանջում է բացառական հոլով, օր. սեղանից առաջ աթոռները դուրս տարան: Այդ դէպքից յետոյ նրան չեմ տեսել:

Սակայն այս յետդիրներն իբրեւ մակբայեր ևս գործ են ածւում, օր. ես նրան տեսայ երկու օր առաջ: Մի շարաթ յետոյ ես գիւղ պիտի գնամ:

ԴիՏՈՂ. 3: Նախդիրների և յետդիրների մէջ կայ այն տարբերութիւնը, որ առաջինները փոփոխւում (հոլովւում) են, իսկ երկրորդները—ոչ. օր. գիրքը սեղանի վերայ է: Սեղանի վերայի գիրքն իմն է. գիրքը սեղանի վերայից վերցրի: Մենք անցնում էինք գիւղի մօտից կամ գիւղի մօտով ևլն.

ԴիՏՈՂ. 4: Անձնական գերանունները իբրեւ խնդիրներ յետդիրների յաճախ փոխարինւում են դիմորոշ յօդերով, օր. հետոյ (==քեզ հետ, քո հետ) հիւ եկաւ. հետևեց (==ձեր հետ, ձեզ հետ) հիւքեր եկան: Վերադարձանք, հետևեց (==մեզ հետ, մեր հետ) բերելով շատ գրքեր: Այդ երգը վրաս (==ինձ վրայ, իմ վրայ) տխրութիւն է բերում և այլն:

ԽՆԴԻՐ: Որոշել ստորեւ առաջ բերած հատուածներում պատահող նախդիրները, յետդիրները և իրենց պահանջած հոլովները:

Փողոցը երկար էր, գալարուն վիշապի պէս ձգւում-թաղւում էր ընդարձակ գաշտերի մէջ: Հեռւում աղջիկների մի խումբ էր երեւում, որոնք շտապում էին դէպի բամբակի արտերը: Նրանց յետևից՝ Թաթուլին աւելի մօտ, գնում էր մի կին—Սօնան, որի ամուսինը երկու տարի առաջ զոհ էր գնացել աւազակների զենդակին: Այնուհետև Սօնան դարձել էր հէրանց և ապրում էր իր մօր մօտ...

Նա քայլում էր առանց յետ նայելու և ըստ երևոյթին աշխատում էր համեմատ աղջիկներին...

Թաթուլը շարունակում էր աւելի և աւելի ուշադիր նայել կնոջ թիկունքին, նրա հարուստ զստերին, որոնց վրայ ծփում էր հնամաշ շրջագգեստը... Թաթուլն սկսում էր ինքն իրեն հարանալ իր այդ հետաքրքրութեան համար...

Մի օր յետոյ Թաթուլն եկաւ. օջախի աւերածը կատարեալ

էր... Բարիկին թողեց Սարհատի մօտ, բակը մտաւ Գասպարի հետ, լուռ նստեց թիֆնու տակ...

Ձին կանգնած էր քիչ հեռու, երկու ընկերները սակայն անուշադիր էին դէպի նրան:

Ծ Ա Ղ Կ Ա Պ¹⁾

§ 150. Մատիտն եւ գրիչը սեղանի վերայ են: Քոյր ու եղբայր գնացին ուսումնարան: Ես կարգում եմ, իսկ դու գրում ես:

Ի՞նչ բանամասեր են եւ, ու, իսկ բռները: Ունին նրանք առանձին վերցրած նշակութիւն, թէ ոչ:

Վերեւ ստորագծած բառերը. եւ, ու, իսկ կոչւում են շաղկապներ: Նրանք առանձին վերցրած նշանակութիւն չունին, սակայն նախադասութեան մէջ շաղկապում են միմեանց հետ վերջինիս համանման անդամները: Նրանք կարող են միմեանց հետ շաղկապել նաեւ ամբողջ նախադասութիւններ: Ահա մի քանի շաղկապներ եւ. որ, եթէ, թէպէտ, իսկ, էլ, այլ, ըսյց, սակայն, արդ, թէ, եւս (=եւ+այս), նաեւ(=նա+եւ), թէեւ (=թէ+եւ), որովհետեւ ևլն.

151. Մակբայը շաղկապի նշանակութիւն ունի, երբ մի նախադասութիւն կապում է միւսի հետ, օր. «դու ե՞րբ եկար ինձ մօտ» և «երբ դու ինձ մօտ գաս, այն ժամանակ ամէն բան կիմանաս»: Առաջին նախադասութեան մէջ երբ մակբայ է, իսկ երկրորդի մէջ— շաղկապ:

ՄԻՋԱՐԿՈՒԹԻՒՆ ԿԱՄ ԶԱՅՆԱՐԿՈՒԹԻՒՆ²⁾

§ 152: Մենք ծանօթացանք ութ բանամասերի հետ, որոնցից չորսը անուններ էին (գոյական անուն, ածա-

կան անուն, թւական անուն և դերանուն), հինգերորդը բայն էր, վեցերորդը մակբայը, եօթներորդը նախդիրը կամ յետդիրը, իսկ ութերորդը շաղկապը:

Կայ և մի իններորդ բանամաս, որը կոչւում է միջարկութիւն կամ ծայնարկութիւն: Միջարկութիւնները բացականշութիւններ են, որոնք արտայայտում են զանազան զգացմունքներ. վիշտ, արտամութիւն, սրտնեղութիւն (օր. ախ, էհ, աւանդ, վաշ, օֆ, սհ, վայ, ափսոս), երկիւղ (աշ, էշ, օշ), զարմանք (վայ, վոյ, օհօ), ցակութիւն (երանի՛ թէ, էրնէ՛կ), սէր գուրգուրանք (օր. ես քեզ ս՛առանդ, հոգի ջան, քեզ զուրբան), գայրոյթ (օր. անկցի՛, թո՛ւհ) ևլն.

1) Союзъ.

2) Междометіе.

ՅԱԻԵԼՈՒԱԾ

Վ Ե Լ Ի Ո Ւ Ծ Ո Ւ Թ Ե Ա Ն Օ Ր Ի Ն Ա Կ

ՕՐՕՐՈՅԻ ԵՐԳ

Արի, իմ սոխակ, թող պարտեզ, մէրին,
Տաղերով քուն բեր տըղիս աշերին.
Բայց նա լալիս է, դու, սոխակ, մի գալ,
Իմ որդին չուզէ տիրացու դառնալ:

Ե՛կ, արեղաձագ, թող արտ ու արօտ,
Օրօրէ տըղիս, քնի է կարօտ.
Բայց նա լալիս է, դու, ձագճուկ, մի գալ,
Իմ որդին չուզէ արեղայ դառնալ:

Թող դու, տատրակիկ, քու ձագն ու բունը,
Վուժուժով տըղիս բեր անուշ քունը.
Բայց նա լալիս է, տատրակիկ, մի գալ,
Իմ որդին չուզէ սըգաւոր դառնալ:

Կաշաղակ ճարպիկ, գող, արծաթասէր,
Շահի զրուցով որդուս քունը բեր.
Բայց նա լասիս է, կաշաղակ, մի գալ,
Իմ որդին չուզէ սովաքար դառնալ:

Թող որսըդ, արի, քաջասիրտ բազէ,
Քու երգը գուցէ իմ որդին կ'ուզէ...
Բազէն որ եկաւ՝ որդիս լռեցաւ,
Ռազմի երգերի ձայնով քնեցաւ:

Վերլուծել սրէէ ոտանաւոր կամ ուրիշ զրական գործ
նշանակում է բացատրել նրանց բովանդակութիւնն և այն
քերականական կանոնները, որոնցով նրանք գրուած են:

Վերև առաջ բերած ոտանաւորի մէջ բանաստեղծը
հինգ այլաբանական պատկերներով բացատրում է օրօրոցի
մանկան ապագայ կոչումը: Մանուկը լալիս է, ուստի և
մայրը կարգով կանչում է սոխակին, արեղաձագին (ար-
տուտին), տատրակիկին և կաշաղակին, որպէսզի սրանցից
առաջին երկուսն իրենց քաղցը երգերով, երրորդն իր
թախճալից վուժուժով, իսկ չորրորդն իր ճարպիկ շահասի-
րական զրոյցներով մանկան քունը բերին: Սակայն մա-
նուկն այս չորս թուշուններից էլ երես է դարձնում:

Այն ժամանակ մայրը կանչում է քաջասիրտ բազէին:
Երբ բազէն գալիս է, մանուկը լռում և պատերազմական
երգերի ձայնով քնում է:

Վերոյիշեալ 5 թուշուններն այլաբանօրէն ներկայաց-
նում են 5 զանազան կոչումների տէր մարդկանց. աշ-
խարհիկ հոգևորականին (սոխակ), կուսակրօն արեղային
(արեղաձագ), լալիկան սգաւորին (տատրակիկ), ճարպիկ
առևտրականին (կաշաղակ) և քաջ զինուորին (բազէ): Սրան-
ցից միմիայն վերջինս, քաջասիրտ բազէն է դուր գալիս
մանկանը, որը չցանկանալով դառնալ ոչ հոգևորական, ոչ
լալիկան սգաւոր և ոչ էլ առևտրական, ուզում է քաջ զի-
նուոր դառնալ:

Պ ա տ կ ե ր ա ռ ա ջ ի ն

Առաջին նախադասութիւնն է. «Արի, իմ սոխակ»: Սա
թէև պակասաւոր, սակայն ընդարձակ նախադասութիւն
է (ինչո՞ւ, տ. § 12): Պակասաւոր է, որովհետև գլխաւոր ան-
դամներից մէկը (ենթական) պակասում է (պիտի լինէր.
«արի դու, իմ սոխակ»): Ի՞նչ բանամաս է արի բառը. ի՞նչ
սեռի բայ է նա. ինչպէ՞ս է նրա անորոշ եղանակը (§ 114).
Ի՞նչ հոլով է իմ սոխակ (տ. § 21, դիտող): Կոչական հոլո-
վը միշտ ստորակէտների մէջ է առնում: Ի՞նչ բանամասեր
են իմ սոխակ բառերը: Ինչպիսի՞ անուն է վերջինս. յա-

տակ, թէ հասարակ (տ. § 19). Եր հոլովման տակ է գնում սա:

Երկրորդ նախադասութիւնն է. «Թո՛ղ պարտէ՛զ, մէրին»:
Ի՞նչ սեռի բայ է թո՛ղ. ինչպէ՞ս է նրա անորոշ եղանակը
(§ 120). Ի՞նչ բանամասեր են պարտէ՛զ, մէրի բառերը: Վերջին
բառը գրաբանի մայրի բառն է, որ աշխարհաբանում դար-
ձել է մէրի (տ. § 8, դիտող. 2): Ի՞նչ է նշանակում մէրի:
Հոլովել այս բառը:

Երրորդ նախադասութիւնն է. «տաղերով քունքեր տղիս
աչերին»: Ի՞նչ հոլով է տաղերով, ի՞նչ թւով է: Ի՞նչ սեռի
բայ է քնք. ինչպէ՞ս է նրա անորոշ եղանակը (§ 113): Ի՞նչ
հոլով է տղիս (տ. § 28, դիտող. 2): Ինչպէ՞ս է այս գոյա-
կանի յոգնակին (տ. § 29): Ի՞նչ հոլով է աչերին:

Չորրորդ նախադասութիւնն է. «ըայց նա լալիս է»: Ի՞նչ
բանամաս է ըայց (տես § 150): Ի՞նչ բանամաս է լալ
(§ 121): Ի՞նչ բանամաս է նա. հոլովել այս բառը:

Հինգերորդ նախադասութիւնն է. «դու, տխմակ, մի՛
գալ»: Ի՞նչ բանամաս է դու. հոլովել այս բառը: Ի՞նչ եղա-
նակ է մի՛ գալ: Կարելի է ասել. մի՛ գար (§ 103 դիտող. 1):
Ի՞նչ բանամաս է մի՛:

Վեցերորդ նախադասութիւնն է. «իմ՝ որդին չուզէ տի-
րացու դառնալ»: Ի՞նչ բանամաս է որդի. Եր հոլովման տակ
է գնում: Ինչպէ՞ս է այս գոյականի յոգնակի թիւը (§ 39):
Ինչպիսի՞ յօդ է ն (§ 8, 3, դիտող 1): Չուզէ—չէ ուզում:
Ի՞նչ բանամաս է տիրացու բառը: Սա ինչպիսի՞ բառ
է. պարզ, բարդ, թէ ածանցաւոր: Խոնարհել դառնալ
բայը (տ. § 117):

Պ ա տ կ ե ր ե Ր Կ Ը Ր Ը Գ

Առաջին նախադ. «Ե՛կ արեղածնա՛ք»,—պակասաւոր և
համառօտ նախադասութիւն է: Ի՞նչպէ՞ս կըլինի Ե՛կ բայի
անորոշ եղանակը (տ. § 114): Արեղածնա՛ք արտօտ երգեցիկ
թռչունն է, որ անտառագութի զաշտերում և արօտներում
է ապրում: Ինչպիսի՞ բառ է սա. պարզ, թէ բարդ:

Երկրորդ նախադ. «Թո՛ղ արտ ու արօտ»—պակասաւոր,
բայց ընդարձակ նախադասութիւն է (ինչո՞ւ, տ. § 12). Ի՞նչ
բանամաս է ու: Ի՞նչ հոլովներ են. արտ, արօտ: Սրանք նա-
խադասութեան մէջ ինչպիսի՞ անդամներ են. գլխաւոր, թէ
երկրորդական. ի՞նչ տեսակ բառեր են կոչւում սրանք (տ. § 12):

Երրորդ նախադ. «Օրօրէ տղիս»,—պակասաւոր նախա-
դասութիւն է, որովհետեւ գլխաւոր անդամներից մէկը (օրը)
բաց է թողնուած (պիտի լինէր «օրօրէ դու տղիս»): Ինչպիսի՞
նախադասութիւն է. համառօտ, թէ ընդարձակ. ի՞նչ հոլով
է տղիս (§ 28 դիտող. 2). Ի՞նչ յօդ է ս (տ. § 21, 3, դի-
տող. 2): Կարելի է ասել «Օրօրէ իմ տղին (տ. 83, 3,
դիտող. 2):

Չորր. նախադ. «Քնի է կարօտ»,—համառօտ պակասա-
ւոր նախադասութիւն է: Ի՞նչ հոլով է քնի (§ 21, 3, դիտող.
1): Ի՞նչպէ՞ս է այս գոյականի ուղղական հոլովը. քունը
ինչո՞ւ դարձել է քնի (տ. § 8, ա):

Հինգերորդ նախադ. է «ըայց նա լալիս է», վեցերորդ՝
«դու, ծագով, մի՛ գալ», որոնց մասին խօսել ենք: Ինչպիսի՞
ձև է ծագով (տ. § 18):

Պ ա տ կ ե ր ե Ր Ը Ր Ը Գ

Առաջին նախադ. «Թո՛ղ դու, տատրակի՛կ, քու ծագն ու
քունը»: Ինչպիսի՞ նախադ. է սա. համառօտ, թէ ընդար-
ձակ, պակասաւոր, թէ լրիւ: Ի՞նչ ձև է տատրակի՛կ (տ. § 18):
Ի՞նչ բանամաս է քու: Արդեօք ունի՞ քուն գոյականն աւե-
լի հին ձև (տ. § 8, դիտող. 3):

Երկրորդ նախադ. «Վուսխոյով տղիս քնք անուշ քունը»:
Ինչպիսի՞ նախադասութիւն է. Ի՞նչ հոլով է վուսխոյով, ի՞նչ-
պէ՞ս կը լինի այս գոյականի ուղղական հոլովը:—Սրա ուղ-
ղականն է վոսխոյ, որն իմաստով միջարկութիւն է (տ. § 152):
Այսպիսի ձայնով է երգում տատրակը, որով և յի-
րաւի սգաւորի տպաւորութիւն է գործում: Շեղ հոլովնե-
րում այս գոյականը ընդունել է յ թարմատարը (համեմա-
տել § 28, դիտող. 1): Ի՞նչ հոլով է տղիս (տ. § 21, 3,
դիտող. 2): Ի՞նչ բանամաս է անուշ բառը:—Ի՞նչ բանա-

մաս է սզաւոր: Ինչպիսի՞ բառ է սա. պարզ, բարդ, թէ
ածանցաւոր: Ո՞ր գոյականից է առաջ եկել այս ածա-
կանը (§ 8, ա):

Պ ա տ կ ե ռ չ ո Ր Ր Ր Ր

Առաջին ախտ. «կաշաղակ ճարպիկ, գող, արծաթասէր,
շահի գրուցով որդուս քունը բեր»: — Կաշաղակն այստեղ ճարպիկ
առեւտրականի խորհրդանշանն է: Այս թռչունը շատ կայ-
տառ և շատախօս է: Սիրում է փայլուն բաներ գողանալ
և տանել իր բունը, որը շինում է բարձր ծառերի գագաթ-
ներին: Կաշաղակի ճուտը բռնուելով, շատ հեշտութեամբ
ընտանեանում և սովորում է երգել ու խօսել:

Ի՞նչ բանամասեր են ճարպիկ, գող (տ. § 71), արծաթա-
սէր: Ինչպիսի՞ ածականներ են սրանք, աստիճանական, թէ
անաստիճան: Կազմել սրանց բաղդատական և գերադրա-
կան աստիճանները. ինչպիսի՞ բառ է վերջինս. պարզ, թէ
բարդ: Ի՞նչ հոլով է գրուցով. Ի՞նչպէս է սրա ուղղականը.
ինչո՞ւ ոյ երկբարբառն ու է դարձել (տ. § 8, գ). Ինչ հոլով
է որդուս: Սովորաբար նշանակում է վաճառական:

Պ ա տ կ ե ռ հ ի ն գ ե Ր Ր Ր

Առաջնախաղ. «թող որսդ» (բազէ). երկր. նախ. «արի՛,
քաջասիրտ բա՛զէ»: — Բազէն իբրեւ քաջասիրտ, յափշտակող
թռչուն պատերազմի խորհրդանշանն է: Հին ժամանակները
բազէին կրթելով, որսալ էին տալիս ճագարներ, վայրենի
սագեր, բադեր ևլն.

Ի՞նչ հոլով է որսդ. ինչպիսի՞ յօդ է դ (§ 81, 3, դիտող-
2). Ի՞նչ բանամաս է քաջասիրտ: Սա ինչպիսի՞ ածական է.
աստիճանական, թէ անաստիճան (§ 69). Կազմել այս ածա-
կանի բաղդատական և գերադրական աստիճանները:

Քու երգը գուցէ իմ որդին կ'ուզէ: Քու կամ քո (§ 81, 3):
Գուցէ մակբայ է: Ինչո՞ւ:

Բազէն որ եկաւ — երբոր բազէն եկաւ. ի՞նչ բանամաս է
որ. մակբայ, թէ շղկապ (տ. § 151): Որդիս լոնցաւ, քնեցաւ
(տ. § 105): Սովորաբար լոնլ — լոնց. քննլ — քնեց: Յանգի
համար է բանաստեղծը գրել լոնցաւ, քնեցաւ: Ռազմ նշանա-
կում է պատերազմ:

Ձեռնարկն կարելի է ստանալ «Պետալոցցի» Կովկասեան
Ընկերութեան խանութից (Тифлисъ, Михайловскій проспект,
№ 101), ուր գտնուում է պահեստը, և հեղինակից (Тифлисъ,
Коргановская ул., № 9, кв. 2):

Յ. ԴԱՂԱՅԵԱՆԻ ԱԶԽԱՏՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

- 1) Ռուս - Հայ լիակատար քառարան, գինը 8 ռուբլի, կազմած
9 ռուբլի:
- 2) Հայ-Ռուս լիակատար քառարան, գինը 6 ռուբլի, կազմած
6 ռ. 50 կոպէկ:
- 3) Դրպանի Ռուս-Հայ քառարան. բաժանորդագինը 2 ռ. 50
կոպ. Այս քառարանը շուտով լոյս կը տեսնէ:
- 4) Ռուսերէնի ինքնուսույցներ, ա. տարի, գինը 25 կոպ., բ. տարի,
գինը 40 կոպէկ:
- 5) „Русскій языкъ въ армянскихъ школахъ“, պատկերազարդ
չբեզ ալբրենարան հայոց եկեղեցական-ձխական ուսում-
նարանների համար, գինը 20 կոպ. Շուտով լոյս կը տեսնէ
սրա երրորդ բարեփոխած տպագրութիւնը:
- 6) Հանրագիտական քառարան, երկհատոր, ընդարձակ: Բաժա-
նորդագինը 8 ռ.
Դիմել հեղինակին հետեւալ պարզ հասցեով.

Въ г. Тифлисъ. А. Дагбашану.

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0245651

6232

